

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Економіко-гуманітарний інститут, гуманітарний факультет
(повне найменування інституту, назва факультету)

Кафедра міжнародних економічних відносин
(повна назва кафедри)

КВАЛІФІКАЦІЙНА ДИПЛОМНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему: «Аграрний ринок України в середовищі міжнародного бізнесу»

Виконав

студент 2 курсу, групи ГФз-219м
спеціальності 292 «Міжнародні економічні
відносини», ОПП «Міжнародний бізнес»
(код і назва напрямку підготовки, спеціальності)

Черномаз К. Г.

(прізвище та ініціали студента)

Керівник ПерEVERЗєва А. В.

(прізвище та ініціали)

Рецензент Жанберов С. Г.

(прізвище та ініціали)

м. Запоріжжя
2020 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут, факультет: Економіко-гуманітарний інститут, гуманітарний факультет

Кафедра: Міжнародні економічні відносини

Рівень вищої освіти: другий (магістерський)

Спеціальність: 292 «Міжнародні економічні відносини», ОПП «Міжнародний бізнес»

(код і назва)

Галузь знань: 29 міжнародні відносини

(код і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри, д.е.н., професор

_____ Прушківська Е.В.

“ _____ ” _____ 20__ року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ ДИПЛОМНУ МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ**

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи _____

керівник роботи _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від «__» ____ 2020 року №__

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Студент

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

КДМР: 147 с., 17 рис., 8 табл., 70 джерел, 11 формул.

Мета роботи – з’ясувати тенденції розвитку світового аграрного ринку та виокремити його основні системоутворюючі кон’юнктурні фактори задля формування та виявлення перспективних напрямів розвитку національного аграрного ринку в середовищі міжнародного бізнесу.

Об’єктом дослідження є трансформаційні процеси на світовому аграрному ринку.

Предмет дослідження – особливості проникнення та функціонування аграрного ринку України в середовище міжнародного бізнесу.

Методи дослідження – абстракції – при визначенні сутності економіко-інституційної складової аграрного ринку; морфологічного аналізу – при дослідженні впливу глобалізації на формування вертикально та горизонтально інтеграційних об’єднань в аграрному секторі на основі структурних взаємозв’язків множини економічних явищ на світовому аграрному ринку; логічного узагальнення – при ідентифікації детермінант формування кон’юнктури аграрного ринку в умовах глобальних викликів; статистичного аналізу – при дослідженні тенденцій та динаміки розвитку світового аграрного ринку; групування – при проведенні SWOT- та PEST-аналізу національного ринку агропродукції в контексті його виходу на міжнародний рівень; структурно-функціональний – при виявленні синергетичного ефекту та експортного потенціалу національних компаній аграрного комплексу; економіко-математичного моделювання – для розрахунку прогнозних значень ціни на окремі види продукції аграрного ринку України; компаративного аналізу – для характеристики і виокремлення галузевих та геостратегічних пріоритетів розвитку аграрного ринку України; експертних оцінок – для виявлення особливостей розвитку різних форм ведення аграрного бізнесу в ГЛП з метою забезпечення продовольчої безпеки.

Анотація. Досліджено тенденції розвитку світового аграрного ринку. Проаналізовано економіко-інституційну природу та особливості функціонування аграрного ринку. Виявлено вплив глобалізації на формування інтеграційних об'єднань в аграрному секторі. Розглянуто особливості формування кон'юнктури аграрного ринку в умовах глобальних викликів. Проведено емпіричний аналіз ступеня інтеграції аграрного ринку України у світовий простір. Здійснено порівняльний аналіз переваг та загроз виходу національного агроринку в середовище міжнародного бізнесу. Виявлено галузеві та геостратегічні пріоритети розвитку аграрного ринку України. Встановлено, що гармонічний баланс розвитку агросектора всередині країни та за її межами стрийтиме поступовому розквіту аграрного ринку України в середовищі міжнародного бізнесу. Обґрунтовано важливість налагодження взаємовідносин між різними формами ведення агробізнесу для досягнення цілей сталого розвитку ООН, зокрема розвитку глобальних ланцюгів поставок з метою забезпечення продовольчої безпеки.

АГРАРНИЙ РИНОК, МІЖНАРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ, ІНТЕГРАЦІЙНІ ОБ'ЄДНАННЯ, ГЛОБАЛЬНІ ЛАНЦЮГИ ПОСТАВОК, ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА.

Аннотация. Исследованы тенденции развития мирового аграрного рынка. Проанализировано экономико-институциональную природу и особенности функционирования аграрного рынка. Выявлено влияние глобализации на формирование интеграционных объединений в аграрном секторе. Рассмотрены особенности формирования конъюнктуры аграрного рынка в условиях глобальных вызовов. Проведен эмпирический анализ степени интеграции аграрного рынка Украины в мировое пространство. Осуществлен сравнительный анализ преимуществ и угроз выхода национального агрорынка в среду международного бизнеса. Выявлено отраслевые и геостратегические приоритеты развития аграрного рынка Украины. Установлено, что гармоничный баланс развития агросектора внутри страны и за ее пределами будет содействовать постепенном расцвету аграрного рынка Украины в среде

международного бизнеса. Обоснованно важность налаживания взаимоотношений между различными формами ведения агробизнеса для достижения целей устойчивого развития ООН, в частности развития глобальных цепей поставок с целью обеспечения продовольственной безопасности.

АГРАРНЫЙ РЫНОК, МЕЖДУНАРОДНАЯ СРЕДА, ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ, ГЛОБАЛЬНЫЕ ЦЕПИ ПОСТАВОК, ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ.

Abstract. Trends in the development of the world agricultural market are studied. The economic and institutional nature and peculiarities of the functioning of the agricultural market are analyzed. The influence of globalization on the formation of integration associations in the agricultural sector is revealed. The peculiarities of the formation of the agricultural market situation in the conditions of global challenges are considered. An empirical analysis of the degree of integration of the agricultural market of Ukraine into the world space has been carried out. A comparative analysis of the advantages and threats of entering the national agricultural market in the international business environment. Various forms of agrarian business are considered: agroholdings, farms, personal agriculture of the population. Sectoral and geostrategic priorities for the development of the agricultural market of Ukraine have been identified. It is established that the harmonious balance of development of the agricultural sector inside and outside the country will prevent the gradual flourishing of the agricultural market of Ukraine in the environment of international business. The importance of establishing relations between various forms of agribusiness to achieve the goals of sustainable development of the United Nations, in particular the development of global supply chains to ensure food security, is substantiated.

AGRICULTURAL MARKET, INTERNATIONAL ENVIRONMENT, INTEGRATION ASSOCIATIONS, GLOBAL SUPPLY CHAINS, FOOD SECURITY.

ЗМІСТ

Завдання на кваліфікаційну дипломну магістерську роботу	2
Реферат.....	4
Вступ.....	9
1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРАРНОГО РИНКУ.....	13
1.1 Аграрний ринок: економіко-інституційна природа та особливості функціонування.....	13
1.2 Вплив глобалізації на формування інтеграційних об'єднань в аграрному секторі.....	23
1.3 Характеристика формування кон'юнктури аграрного ринку в умовах глобальних викликів.....	42
2 ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ В СЕРЕДОВИЩІ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ.....	50
2.1 Компаративний аналіз розвитку аграрного ринку країн світу.....	50
2.2 Емпіричний аналіз ступеня інтеграції аграрного ринку України у світовий простір.....	65
2.3 Вплив кон'юнктури міжнародного ринку на формування національного аграрного бізнесу.....	73
3 ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	96
3.1 Галузеві та геостратегічні пріоритети розвитку аграрного ринку України.....	96
3.2 Формування міжнародних взаємовідносин аграрного бізнесу у глобальних ланцюгах поставок.....	103
4 ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ.....	115
4.1 Аналіз потенційних небезпек.....	115
4.2 Заходи по забезпеченню безпеки.....	117
4.3 Заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці.....	120

4.4 Заходи з пожежної безпеки.....	125
4.4.1 Заходи з пожежної безпеки.....	125
4.4.2 Основні норми поведження і дії при аваріях с викидом сильнодіючих отруйних речовин.....	126
Висновки.....	130
Перелік джерел посилань.....	135
Додаток А Концептуальні основи інституційної структури аграрного сектору..	143
Додаток Б Статистичні дані показників зерновиробництва в Україні.....	144
Додаток В Ключові показники аграрного ринку України.....	145
Додаток Г Висхідні та прогнозні ціни на ринку кукурудзу.....	146
Додаток Д SWOT-аналіз ринку зерна.....	147

ВСТУП

Нарощування обсягів і темпів глобальної торгівлі сільськогосподарською продукцією є однією із сучасних тенденцій розвитку міжнародної економіки. Обмеженість ресурсів та безмежність людських потреб провокують все нові-та-нові виклики для світового товариства. Ефективне функціонування та розвиток АПК в умовах зatoryжних аграрних трансформацій потребує здійснення глибинних досліджень тенденцій розвитку світового аграрного ринку. Оскільки науковий аналіз цього питання сприяє отриманню конкурентних переваг та мінімізації ризику внаслідок здійснення господарської діяльності, а також обрати відповідний сегмент ринку, ринкову нішу, обрати вірний напрям диверсифікації, встановити оптимальні ціни на вироблену сільськогосподарську продукцію. Дослідження кон'юнктури аграрного ринку охоплює широке коло питань виробничого, економічного, комерційного та технічного характеру, що забезпечує виявлення основних напрямів господарської діяльності та розвитку аграрних підприємств в контексті взаємодії сукупності різних чинників. Подібні особливості й обумовлюють актуальність цього наукового дослідження.

Дослідженням теоретико-методологічних аспектів впливу глобалізації на формування інтеграційних об'єднань займалися такі світові вчені-економісти як: А. Лібман [2], В. Лукашевич, А. Філіпенко [1], Ф. Хайек, Дж. Розенберг [3], Б. Хейфец [2], Дж. В. Робінсон, У. Джевонс, Ф. Котлер та інші дослідники. Наукові праці Дж. Брем-Уільсона, Е. Гонсалвіса, Дж. Клаппа [5], Д. Крейга [4], М. Мазоєра [5], Дж. Роббінса, Л. Рударта та інших зарубіжних учених присвячено вивченню проблематики вертикально- та горизонтально інтегрованих підприємств аграрного сектора.

Дослідженням національного аграрного ринку українські вчені займаються тривалий час. Але процес виходу українського агроринку та міжнародний рівень розпочався в порівняно недавно, тому й наукова думка українських економістів з приводу цього процесу активізувалась лише останніми роками. Серед учених, що звернули увагу на питання інтеграції аграрного ринку

України в міжнародне середовище, слід зазначити таких, як В. Андрійчук [6], Т. Циганкова [7], Є. Талавіра [8], О. Бородіна, А. Данкевич, К. Кулиняк, М. Малік, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Юрчишин та ін.

Але наукові дослідження глобальних трансформацій на світовому аграрному ринку та особливості формування українського аграрного ринку в середовищі міжнародного бізнесу є недостатньо висвітленими. Дефіцит наукових думок, присвячених окресленій проблемі з акцентом на нові перспективні напрями дослідження, обумовило актуальність і вибір теми магістерської роботи.

Мета наукового дослідження – з’ясування тенденцій розвитку світового аграрного ринку та виокремлення його основних системоутворюючих кон’юнктурних факторів задля формування та виявлення перспективних напрямів розвитку національного аграрного ринку в середовищі міжнародного бізнесу.

Досягнення поставленої в роботі мети передбачає розв’язання наступних завдань дослідження:

- визначити сутність економіко-інституційної природи аграрного ринку;
- розглянути вплив глобалізації на формування інтеграційних об’єднань в аграрному секторі та особливості формування кон’юнктури аграрного ринку в умовах цих викликів;
- проаналізувати тенденції розвитку світового аграрного ринку;
- здійснити емпіричний аналіз ступеня інтеграції аграрного ринку України у світовий простір та вплив кон’юнктури міжнародного ринку на формування національного аграрного бізнесу;
- виокремити галузеві та геостратегічні пріоритети розвитку аграрного ринку України, зокрема формування міжнародних взаємовідносин аграрного бізнесу у ГЛП.

Об’єктом дослідження є трансформаційні процеси на світовому аграрному ринку.

Предмет дослідження – особливості проникнення та функціонування аграрного ринку України в середовище міжнародного бізнесу.

При проведенні дослідження використовувалися наступні методи: абстракції – при визначенні сутності економіко-інституційної складової аграрного ринку; морфологічного аналізу – при дослідженні впливу глобалізації на формування вертикально та горизонтально інтеграційних об'єднань в аграрному секторі на основі структурних взаємозв'язків множини економічних явищ на світовому аграрному ринку; логічного узагальнення – при ідентифікації детермінант формування кон'юнктури аграрного ринку в умовах глобальних викликів; статистичного аналізу – при дослідженні тенденцій та динаміки розвитку світового аграрного ринку; групування – при проведенні SWOT- та PEST-аналізу національного ринку агропродукції в контексті його виходу на міжнародний рівень; структурно-функціональний – при виявленні синергетичного ефекту та експортного потенціалу національних компаній аграрного комплексу; економіко-математичного моделювання – для розрахунку прогнозних значень ціни на окремі види продукції аграрного ринку України; компаративного аналізу – для характеристики і виокремлення галузевих та геостратегічних пріоритетів розвитку аграрного ринку України; експертних оцінок – для виявлення особливостей розвитку різних форм ведення аграрного бізнесу в глобальних ланцюгах поставок з метою забезпечення продовольчої безпеки.

Наукова новизна полягає у виявленні перспектив розвитку аграрного ринку України в середовищі міжнародного бізнесу під впливом зростаючих потреб суспільства та обмеженості ресурсів. Найсуттєвіші наукові результати автора такі:

удосконалено:

– визначення сутності економіко-інституційної природи аграрного ринку в умовах глобальних викликів;

набуло подальшого розвитку:

– класифікація чинників формування кон'юнктури аграрного ринку в світовому просторі;

– поглиблення SWOT- та PEST-аналізу виходу на міжнародні ринки української агропродукції з метою забезпечення продовольчої безпеки у світі.

Рекомендації щодо перспективних напрямів розвитку національного агроринку в умовах глобалізаційних перетворень можуть мати рекомендативний характер в підприємницькій діяльності аграрних бізнес-структур України. Окремі положення роботи вже використані при підготовці навчально-методичних матеріалів із дисциплін «Міжнародна торгівля» та «Міжнародний бізнес».

Ключові теоретико-методичні та науково-практичні положення й висновки магістерської роботи оприлюднені автором і отримали позитивну оцінку на двох науково-практичних конференціях: всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Інноваційний потенціал сучасної науки» (19 червня 2020 року, м. Кам'янець-Подільський) [9]; Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне українське село: соціальні та економічні виклики» (17-18 вересня 2020 року, м. Харків) [10]. Основні положення і результати магістерської роботи знайшли відображення у науковій статті, що надруковано у науковому фаховому виданні (включено до наукометричної бази даних Index Copernicus), та 2 публікації апробаційного характеру (тези конференцій).

Робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків; містить 147 сторінок тексту, 17 рисунків, 8 таблиць, 5 додаток, 11 формул. Список джерел включає 70 найменувань літератури.

1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРАРНОГО РИНКУ

1.1 Аграрний ринок: економіко-інституційна природа та особливості функціонування

Теоретико-методологічне осмислення змін в аграрній сфері дозволяє оцінити складність і масштабність економічних та соціальних завдань оновлення світового та українського аграрного ринку. Аналіз ринкового механізму завжди був центральним для економічного дослідження, хоча розуміння самого ринку в економічній науці малодосліджене. Неокласична економічна теорія розглядає ринок як самостійний інститут. Однак чимало зусиль було спрямовано на розуміння умов, необхідних для його існування. В межах екзогенно детермінованого ринку «невидима рука» Адама Сміта керує індивідуальною поведінкою та веде до оптимального розподілу товарів за Парето. Такий погляд на ринок означає, що в абсолютно конкурентному світі ціна - це єдина складова координації на ринку. Це також означає, що роль уряду полягає не у втручанні в ринок, а в тому, щоб залишити його у спокої.

Проте ринок також можна розглядати як складну мережу інституцій та соціальних організацій, що діють разом з метою передачі прав власності на товари та послуги. З цієї точки зору, ціни не можуть координувати економічну діяльність, а інститути мають велике значення, зокрема закони, нормативні акти та соціальні норми. Крім того, з цієї точки зору, роль уряду полягає не в тому, щоб залишити ринок у спокої, а в тому щоб брати участь у створенні та координації діяльності установ. Таким чином, альтернативою «невидимій руці» чи погляду на вільний ринок є той, який чітко розглядає роль складної сукупності інститутів, які спільно визначають ринок та визначають його результат. Ці інституції визначають взаємодію людей, включаючи організацію фірм, моральні норми, кодекси, та інші офіційні правила. У цій перспективі аналіз ціни як

єдиного механізму координації не є виправданим, оскільки нагадує «циркуляцію крові без тіла».

Лібералізація ринку передбачає зміну способу організації ринків шляхом змін у присутності та поєднанні інституцій, які визначають структуру ринку та, зрештою, визначають взаємодію людей. Це також передбачає зміну правил та стимулів, що регулюють поведінку окремих установ на ринку. Незважаючи на велику літературу про досвід реформ та їх вплив, мало уваги приділяється власне інституціям, що підтримують ринковий обмін. Не існує чіткого розуміння того, як інститути виникають та розвиваються з часом. Аналіз інституціональних змін, що відбуваються в останні роки, вимагає чіткого визначення поняття «інститут».

Основоположник інституціоналізму Т. Веблен під інститутами розумів два взаємопов'язані типи явищ. З одного боку, інститути - це «звичний спосіб мислення, керуючись яким живуть люди», або «звичні способи реагування на стимули, які створюються змінюються обставинами. Іншими словами, сутність будь-якого економічного інституту складають засвоєні широкими верствами населення системи цінностей, стійкі сукупності соціальних норм і стандартів поведінки, установки і схеми світосприйняття.

З іншого боку, Т. Веблен визначав інститути, як такі, що виникають в процесі відбору та пристосування «особливі способи існування суспільства, які утворюють особливу систему суспільних відносин» [11, с. 118]. За висловом Т. Веблена, інститути - це образ мислення. За його словами соціальна еволюція – ні що інше, як процес відбору і пристосування образів мислення під впливом обставин спільного життя людей. Пристосування образів мислення - це і є розвиток інститутів. Вебленівська традиція в трактуванні інститутів простежується в роботах Е. Дюркгейма, М. Вебера та інших соціологів та економістів. За Д. Коммонсом ядром інституту є правові норми. Тому інститут - це «колективна дія з контролю, лібералізації і розширення індивідуальної дії».

У дослідженнях таких сучасних неінституціоналістів як О. Вільямсона, Г. Саймона, Д. Норта та інших прослідковується думка про побудову економічної політики на принципах лібералізму. Ці вчені не спростовують роль

держави у формуванні інституційної структури, але доводять, що процес становлення і зміни інститутів носить переважно еволюційний характер. В супереч традиційній інституціональній школи, Нова інституційна економіка, на відміну від традиційної інституціональної школи, не розглядає інституції як основний механізм функціонування економічних відносин. Її постулати базуються на думці, що інститути – це певна теорема, доведення якої показує, що створення і існування інституту повинно супроводжуватись меншими суспільними витратами в порівняно з витратами, що виникають за його відсутності.

Таким чином, сучасні неоінституціоналісти визначають інститути як комплексний симбіоз офіційних та неофіційних норм, механізмів, правил, що побічно регулюються суспільні відносини. Ці правила і механізми в аграрній сфері покликані визначити умови здійснення індивідуального або колективного вибору розміщення і використання сільськогосподарських виробничих ресурсів. У зв'язку з цим будь-який економічний інститут аграрного ринку характеризується як організаційно-правової, так і соціально-психологічної компонентою. Щоб інститути могли виконувати функції впорядкування відносин між економічними суб'єктами аграрного ринку, регулювання їх діяльності та поведінки, вони повинні включати в себе соціальні норми, цінності, установки і санкції за відступ від них. Співвідношення організаційно-правових та соціально-психологічних компонент в різних інститутах неоднакове, але вони об'єктивно притаманні кожному інституту.

Останнім часом в рамках «нової інституціональної економіки», яскравим представником якої є О. Вільямсон, з'явився новий погляд на економічну природу інституту. Згідно Уїльямсону, інститути розглядають як координаторів економічних відносин. При компанії, ринкове середовище і суспільну контракції вважають основними економічними інститутами.

Використовуючи аналогію економічного процесу як гри, Аокі виділяє три різні, хоча і пов'язані між собою значення: інститути як учасники ринку, інститути як правила на ринку, інститути як стратегії рівноваги, інститути як

самовідновлювальні системи спільних переконань учасників ринку. Ми коротко розглянемо кожен із них і запропонуємо об'єднуюче визначення для цих цілей.

У трактуванні інституцій як учасників ринку слід розглядати конкретних «гравців» або організації, таких як: галузеві асоціації, технічні товариства, суди та державні установи. Під інститутами як правилами на ринку (екзогенно керовані) слід розуміти умови гри у суспільстві або, більш формально, розроблені людиною обмеження, що формують взаємодію людей. Ці обмеження можуть бути неформальними (санкції, табу, звичаї, традиції та кодекси поведінки) або формальними (конституції, закони, майнові права). Впродовж історії інституції були розроблені для створення порядку та визначеності в обміні. Ці обмеження необхідні, оскільки існують витрати на здійснення операцій, пов'язані недостатністю інформації або великою кількістю невідомих суб'єктів ринку, що робить можливим відмову від співпраці.

Інститути як стратегії рівноваги (ендогенно визначені правила). на відміну від Норта, визначення правил гри якого можна розглядати як екзогенно керований (як у сенсі походження, так і як зміна через свідомий зовнішній дизайн), третій погляд, що визначається як поняття «рівноваги» інститутів, раніше була передана Шоттером [12], Сугденом та Аокі. Ця точка зору ґрунтується на теорії ігор та еволюційній біології для розробки еволюційного ігрового підходу, в якому конвенція поведінки встановлюється без втручання сторонніх примусових рішень. У міру розвитку конвенції агенти формують певні риси (сприйняття, уподобання, навички) під тиском еволюційного відбору. Таким чином, конвенція та пов'язані з нею окремі риси спільно розвиваються. Саґде стверджує, що за традицією Юма оманливим є сприйняття закону як створення уряду, нав'язаного його громадянам, а скоріше те, що закон відображає кодекси поведінки, які більшість людей нав'язують собі. Шоттер вважає, що інститути є властивостями рівноваги ігор, а не властивостями описів ігор. Подібним чином інститути - це комплекси норм поведінки, які зберігаються з часом, слугуючи цілям, що оцінюються колективно.

Альтернативний теоретико-ігровий підхід у рамках цього третього погляду спирається на ідеальну рівновагу підігри, в якій стратегія кожного гравця - це комплексний план дій, що залежить від майбутніх станів гри. За словами Грайфа з огляду на технологічно детерміновані правила гри, інститути є нетехнологічними обмеженнями людської взаємодії і складаються з двох взаємопов'язаних елементів: культурних переконань (як люди очікують від інших діяти в різних ситуаціях) та законодавчих інституцій. Серед теоретиків еволюційного ігрового підходу побутує думка про те, що інститут виникає спонтанно. Підхід до ідеальної рівноваги базується на тому, що учасники ринку здатні до дедуктивних міркувань і, таким чином, вибирають стратегії, які є взаємоузгодженими та ведуть до побудови інституту. Однак цей підхід недосконалий, оскільки нехтує моментом: як окремі гравці можуть вибрати відповідну стратегію рівноваги, перш ніж знати рівновагу.

Інститути як самовідновлювальні системи спільних переконань учасників ринку. Цей підхід розглядає інститут як «самоокупну систему спільних переконань». На відміну від теоретиків правил на ринку, які розглядають правила як екзогенні чинники, цей підхід розглядає правила на ринку як визначені ендогенно через стратегічну взаємодію агентів, і, отже, її саморегулюваність.

Спільні переконання - це узагальнене подання або стисла інформація про рівновагу на ринку. Агенти, які роблять стратегічний вибір на основі спільних переконань, спільно відтворюють стан рівноваги, і таким чином установа стала самоокупною, а інформація, стисла в ній, стає само собою зрозумілою. Таким чином, хоча ендогенно створена установа стає об'єктивованою. Для цих цілей інститути ринків визначаються як набір обмежень - формальних чи неформальних екзогенно чи ендогенно обумовлених, які регулюють відносини між особами чи групами в процесі обміну.

Ця аналогія особливо добре підходить для аналізу ринків, де ринкова література давно розробила концепцію маркетингового ланцюга. У другій половині ХХ століття з'явилася теорія промислової організації, яка пояснює

умови входу та виходу, концентрацію ринку та організацію каналів розподілу аграрної продукції. Досвід організації та координації сільського господарства США, засвідчує актуальність підгалузевого аналізу, що за основу має парадигму «структура-поведінка-ефективність» теорії промислової організації до сільськогосподарських проблем і більш чіткому зосередженні на вертикальній координації. Пов'язана з аналізом підгалузі за франкофонною традицією *filière*, або товарний ланцюг, цей підхід виник у той же період. Він менш прив'язаний до певної теоретичної конструкції, орієнтований на сукупність структур та відносин навколо конкретних товарів у підході «системи продуктів». На відміну від інституційної перспективи, яка фокусується на відносинах між учасниками ланцюга, як підсектором, так і *filière* підход стосуються організаційної структури ланцюга.

Зовсім недавно третім підходом, який чітко визнає важливість людських відносин у маркетингових ланцюгах, став глобальний аналіз товарних ланцюгів, який підкреслює зміну основ влади, яку здійснюють провідні фірми в глобалізованих ланцюгах, що пов'язує виробників, переробників, дистриб'ютори і споживачів та показує вплив структури управління на формування результатів для ринку. Основна увага приділяється зв'язкам та координації між економічними агентами та результатом усього ланцюга.

Всебічний аналіз аграрного ринку показує, що ефективно його функціонування залежить, в першу чергу, від розвиненості його інститутів. Сучасна економічна наука ставить інституційні перетворення в число найважливіших завдань, які повинні бути вирішені при реформуванні економіки [13]. Інституційні зміни спрямовані на створення нових або оновлення наявних інститутів, які формують певні «правила гри». На основі цих правил і механізмів, що забезпечують їх виконання, складаються взаємини людей в економічній, суспільній, політичній і інших сферах. Таким чином, проблема формування інституційного середовища або інституціоналізації економіки особливо актуальна в даний час стосовно аграрному ринку.

Приватизація, побудова інституцій та розвиток інфраструктури - це складні завдання, які потребують довгострокових інвестицій та зобов'язань. Такі типи реформ непросто здійснити, враховуючи короткостроковий характер формування політики. Крім того, ці зміни складніше включити до програм кредитування міжнародних донорських організацій з метою коригування політики. Зокрема, у випадку з Африкою на південь від Сахари, це означає, що кроки спрямовані на подальші реформи в Африці, будуть важчими для досягнення і вимагатимуть корекції поведінки уряду та донорів.

На практиці ефективне функціонування ринків передбачає наступне: побудову ринків, на яких покупці та продавці добре скоординовані, трансакційні витрати низькі, контракти підлягають виконанню, ризики є керованими, обмін може бути знеособленим, нестабільність цін загальмована, а операції ліквідні та добре реагують на зміни у попиті та пропозиції. Щоб досягти вищезазначеного, необхідні тривалі трансформаційні процеси.

Досвід у всьому світі застерігає від рішень миттєвого виконання. Ринкове регулювання вимагає поступового узгодження стимулів та поведінки в контексті інституцій та навіть соціальних норм. Більше того, ці зусилля вимагають балансу між політичними стимулами, ширшим інфраструктурним середовищем та розвитком відповідних ринкових інституцій. Їх можна об'єднати в три фактори розвитку ринку: середовище, інфраструктура та інституції.

Більш уважно розглядаючи ці елементи важливо зауважити, що середовище створює загальні політичні умови та стабільність у ньому, інвестиційний клімат, макроекономічні рамки, а також податкову та торгову політику.

Інфраструктура для ринків складається з телекомунікацій, транспорту, зберігання та логістики з точки зору фізичної спроможності, а також досліджень, навичок та розширення з точки зору технічної спроможності. Незважаючи на те, що дорогам часто приділяється основна увага при обговоренні зривів на ринку, насправді, хвиля глобалізації свідчить проте, що світ знаходимось не тільки в центрі інформаційної революції, але і в галузі логістичної революції, в якій

кінцевий успіх на ринку визначається процесами, такими як швидка доставка. Стосовно ринкових інституцій, якими тривалий час нехтували і роль яких була найменш зрозумілою в епоху пореформи, стосуються ринкової інформації, класифікацій та стандартів, дотримання контрактів, координації суб'єктів ринку, асоціацій торгівлі та виробників регулювання ринку, галузевих форумів для обговорення та фінансування торгівлі [14, с. 8]. Хоча кожен із цих вимірів передбачає значну роль держави, приватний сектор, визначений як виробники, торговці, переробники та постачальники відіграє ключову роль.

Три виміри розвитку ринку суттєво взаємопов'язані та спільно впливають на результати ринку. Цей інтегрований підхід також чітко розмежовує, яку роль у системі виконують державна та приватна та які стосунки складаються між державним та приватним. Для прикладу ринкові реформи в Африці свідчать про те, що успіх залежить від точного застосування цього інтегрованого підходу, при якому державний сектор створює простір для приватних суб'єктів. Головною слабкістю більшої частини ринкових реформ у Африці було надмірне фокусування на структурній перебудові загалом, абсолютне акцентування на усуненні політичних спотворень та виправленні політичного середовища за рахунок вирішення питань, що стосуються інституційного та інфраструктурного контексту. Таким чином, зміщення фокусу від ринкової реформи до розвитку ринку показує місця усунення основних прогалин, зокрема, щодо ринкових інституцій, а також щодо інфраструктури.

Інституційна структура аграрного сектору - це складна соціально-економічна система, що містить економічні, організаційні, правові, морально-етичні елементи. Розвиток суспільства в процесі ринкової трансформації призводить до зміни ролі окремих інститутів та їх значення (додаток А).

Функціонування світового аграрного ринку знаходиться під впливом великої кількості установ. Тому ефективність цього ринку можна оцінити виключно в контексті цілісної системи цих установ в політичному, економічному, соціально-культурному середовищах міжнародних економічних відносин.

Крім державних установ, велику роль для світового аграрного ринку відіграють організації приватного сектору: кооперативи галузевих асоціацій та федерації експортерів. Закономірно, що аграрний ринок функціонує значно краще за умов, коли інститути спільно з ринковими силами сприяють вирішенню соціальних цілей, ніж за стримування інститутами ринкових явищ. До найефективніших заходів ринкового регулювання інститутами слід віднести: передача інформації, посередницькі операції, зниження волатильності, управління конкуренцією, сприяння передачі та виконанню майнових прав та обов'язків, збільшення ринкової сили виробників.

Аграрний ринок являє собою сукупність соціально-економічних відносин виробників і споживачів сільськогосподарської продукції в сфері обміну, за допомогою яких здійснюється збут і покупка товарів. Ринкові відносини в аграрній сфері відокремлюються в особливо важливу підсистему аграрно-промислового комплексу (АПК) країни. Тому слід розрізняти спрямований вплив держави на розвиток АПК в цілому і державне регулювання аграрного ринку, причому, останнє є за своїм змістом більш вузьким, ніж перше.

Закони економічного розвитку визначають тенденції розвитку аграрного ринку. Але на відміну від принципів, що притаманні усім товарним ринкам, ринок сільськогосподарської продукції відрізняється деякими економічними особливостями, зумовленими загальноекономічною специфікою галузі:

а) кліматичні умови являють собою ключовий фактор розвитку агропродукції

б)) аграрним підприємствам властивий підвищений ризик, тому що доводиться діяти в умовах значної нестійкості ринкової кон'юнктури, зумовленої, з одного боку, природними факторами, з іншого, нерівним надходженням протягом року продукції на ринок. Це відбивається на значних коливаннях ринкової ціни, яка до того ж збільшується за рахунок додаткових витрат на заготівлю продукції;

в) сільськогосподарський ринок відрізняється безперервністю попиту. Якщо більшість товарів купується періодично, то продовольство потрібно

постійно. Хліб, овочі, молоко, м'ясо та інші продукти потрібні завжди і всім; попит на них не припиняється ніколи, він збільшується з ростом населення. Обсяги ринку сільськогосподарської продукції визначаються не тільки кількістю населення, але і фізіологічними потребами людини в продовольстві. У високорозвинених країнах, де потреби людей в їжі задоволені повністю, зміна ємності аграрного ринку відбувається слідом за зміною чисельності населення;

г) великий обсяг і швидкопсувний характер продукції викликає необхідність, з одного боку, наявності її сховищ (особливо для овочів, картоплі, плодів), а з іншого - прагнення селянина в максимально стислі терміни реалізувати таку продукцію. Це дозволить уникнути значних втрат вирощеного врожаю і, отже, зниження прибутковості продукції.

Роль аграрного ринку в економічній системі визначається функціями, виконуваними ними. Ринок, перш за все, виконує опосередковану функцію. Вона базується на встановленні рівноваги між попитом та пропозицією на аграрну продукцію, координації ціни на продовольчому ринку, регулюванні товарної та географічної структури та обсягів товарів сільського господарства. Ринок через функцію ефективного відбору, визначає ступінь ефективності технологічних зв'язків між учасниками суспільного виробництва.

У цьому контексті важливо згадати, що Фукуяма назвав надзвичайне зближення політичного та економічного мислення навколо ліберальної демократії та вільних ринків наприкінці ХХ століття «кінцем історії». Він зробив це, дотримуючись марксистсько-гегелівської традиції історії як широкої еволюції суспільств, що прямували до кінцевої мети. Однак після цієї конвергенції стає очевидним, що економічні відмінності між країнами, навіть якщо вони входять у світову економіку, будуть зосереджені на підвищеній значущості культури та норм, або «довіри», а не ідеології. Таким чином, хоча і Японія, і США практикують демократію та капіталізм, японські фірми дотримуються концепції лояльності в рамках ділових мереж, відомих як кейрецу, і їх турбує судовий процес американських фірм. Зростання визнання того, що економічне життя пов'язане з соціальним життям, сформувало думку, що

«соціальний капітал», який визначається як зв'язок людей, має значення для економічних показників. Раніше подібну перспективу висував Карл Поланьї та Грановеттер. Вони стверджували, що ринковий обмін «вбудований» у соціальні відносини. Подібним цьому є міркування про необхідність формування стійких, надійних, сталих світогосподарських зв'язків в умовах розмивання кордонів між країнами та формування єдиного світового простору. Тому важливо проаналізувати вплив глобалізаційних процесів на формування світогосподарських процесів, у тому числі інтеграційних об'єднань в аграрному секторі.

1.2 Вплив глобалізації на формування інтеграційних об'єднань в аграрному секторі

Вплив глобалізації на світогосподарські процеси у сучасних умовах суттєвий. Цей процес провокує швидку глобальну економічну інтеграцію, що сприяє зниженню трансакційних витрат та зменшенню бар'єрам для руху капіталу та товарів. Він показав себе у зростаючій взаємозалежності світових економік стрімкому зростанні торгових потоків, збільшенні руху капіталу та зростаючій інтернаціоналізації виробництва, частоорганізованій всередині та між транснаціональними корпораціями. Значною мірою глобалізацію спричинило значне зменшення трансакційних витрат, що, у свою чергу, стало можливим завдяки більш ефективним засобам транспорту та зв'язку, а також нововведенням у організації складних логістичних процесів. Торгівля та потоки капіталу також були посилені систематичним зменшенням торгових та інвестиційних бар'єрів [15, с. 11]. Глобалізація створила нові умови гри на ринку: збільшили віддачу від інвестицій для виробників, забезпечили споживачів більшою різноманітністю товарів за нижчими цінами.

Проте цей процес зростаючої інтеграції світової економіки також породив численні проблеми. Найбільш помітним є занепокоєння з приводу зростаючої

маргіналізації цілих країн або суспільних груп всередині країн. При цьому багато країн, які залишилися осторонь загального процесу економічної інтеграції.

З початком глобалізаційних процесів економіки країн, що швидко інтегрувались, зафіксували темпи зростання доходу на душу населення понад 4 відсотки річно, тоді як доступний дохід на одну особу в менш інтегрованих країнах щорічно скорочувався на 1 відсоток.

Прискорюючі темпи глобалізації спровокували панічні настрої і у сфері аргопродукції. Швидке зростання сільськогосподарської торгівлі викликало занепокоєння тим, що важко організувати зберігання та захист цієї продукції на місцевому рівні. Більше того існують соціокультурні занепокоєння, що глобалізація може знищити культурну спадщину (включаючи дієтичні звички), а також традиційні суспільні та соціальні зв'язки, що склалися протягом століть. Нарешті, існує широка стурбованість з приводу зростаючої економічної, соціальної та культурної залежності від кількості домінуючих країн або корпорацій, які, як виявилось, можуть позбавити повноважень ціле суспільство. У цьому контексті доцільно розглянути етапи глобалізації та її вплив на світовий аграрний ринок.

Перша хвиля швидкої глобальної інтеграції розпочалася у другій половині XIX століття і була спричинена поєднанням проривів у галузі транспорту та комунікаційних технологій. Трансатлантична торгівля зерном та олійними культурами різко зросла.

Зниження трансакційних витрат також суттєво вплинуло на загальний обсяг міжконтинентальної торгівлі, частки ринку та доходи. Наприклад, експорт зерна та м'яса США до Європи зріс із 68 млн дол. США в 1870 р. до 226 млн дол. США в 1880 р.

Зниження транспортних витрат також вплинуло на мобільність робочої сили та вартість робочої сили [16, с. 128]. Шістдесят мільйонів людей мігрували з Європи до Північної Америки та Австралії, щоб обробляти нову землю. Оскільки землі було багато, це створило можливість для багатьох іммігрантів

отримувати дохід, який значно перевищував заробітну плату, яку вони заробляли в Європі.

Друга хвиля глобалізації припадає на 1945-1980 роки. Досвід, зібраний від переходу до протекціоністської політики в міжвоєнний період, дав поштовх новій хвилі інтернаціоналізму після Другої світової війни. Однак нова хвиля лібералізації торгівлі була більш вибірковою як щодо країн-учасниць, так і щодо продуктів. Політичне повідомлення від цих відносин було прямим: якщо країна прагне економічного зростання швидшими темпами, ніж решта світу, її еластичність експорту повинна бути вищою, ніж еластичність імпорту. Однак фактична ситуація в країнах, що розвиваються, була прямо зворотною. Як правило, вони експортували первинні товари з низькою еластичністю доходу та імпортували вироблену продукцію з високою еластичністю доходів. Як результат, зростання без обмеження платіжного балансу вважалося неможливим без постійного знецінення реального обмінного курсу або постійного накопичення зовнішнього боргу. Цей так званий «песимізм еластичності» був основним обґрунтуванням політики імпортозаміщення цього періоду.

Останні два десятиліття ознаменували початок нової хвилі глобалізації [17, с. 128]. Як перша хвиля близько ста років раніше, її спричинила комбінація нижчих торгових бар'єрів та численних технологічних нововведень, які сильно знизили трансакційні витрати на переміщення не тільки товарів, але й людей та капіталу. Це особливо видно із суттєвого збільшення міжнародної міграції та руху капіталу, які мали менше значення під час другої хвилі глобалізації. На відміну від своїх попередників, ця хвиля глобалізації охопила набагато більше країн, що розвиваються, хоча не всі вони змогли використати глобалізацію на свою користь. Зокрема, країни Африки на південь від Сахари не взяли участі. Більшість країн Східної Азії змогли отримати значні вигоди, використавши свою порівняльну перевагу: велику кількість дешевої робочої сили. Деякі країни Латинської Америки та регіони Близького Сходу/Північної Африки також змогли швидко інтегруватися. Загальною рисою успішних інтеграторів перехід вище середнього в напрямку експорту виробництв. Такі країни, як Китай,

Бангладеш та Шрі-Ланка, вже мають частки виробників у своєму експорті, які перевищують середній рівень у світі на 81 відсоток. Інші, такі як Індія, Туреччина, Марокко та Індонезія, швидко наближаються до середнього світового показника.

Поряд із розширенням торгових потоків, ще однією особливістю глобалізації є швидке зростання міжнародних потоків капіталу. Транснаціональні корпорації (ТНК) були рушійною силою цього швидкого розвитку, а прямі іноземні інвестиції (ПІІ) є основним інструментом, за допомогою якого ТНК розширюють свої можливості за межами національних кордонів [18, с. 125]. Через ПІІ ТНК впливають на рівень виробництва та збереження, технології виробництва, ринки праці та стандарти, на моделі торгівлі та споживання. Через контроль над ресурсами, доступ до ринків та розвиток нових технологій ТНК мають потенціал інтегрувати країни на світові ринки.

Оскільки внутрішні ринки їх продукції ставали дедалі обмеженішими, ці великі харчові переробники розширили свою діяльність у двох основних напрямках. По-перше, вони розширили свій діапазон «вертикально», взявши на себе основні операції в харчовому ланцюгу. Кінцевим результатом цього процесу часто повністю вертикально інтегрована компанія, діяльність яких охоплює весь харчовий ланцюг, починаючи від «фермерських дверей і закінчуючи тарілкою». По-друге, вони розширилися по горизонталі шляхом розгалуження на зовнішні ринки. Комбінований процес горизонтальної експансії по країнах та вертикальної інтеграції в межах компанії створив типову ТНК у продовольстві та сільському господарстві. Ці ТНК часто називають «комплексами харчових ланцюгів» або «кластерами харчових ланцюгів».

Трьома найдосконалішими кластерами харчових ланцюгів Cargill/Monsanto, ConAgra та Novartis/FDM. Наприклад, ConAgra, одна з трьох найбільших борошномельних виробництв у Північній Америці, посідає четверте місце у виробництві кукурудзи. Вона виробляє власні корми для худоби посідає третє місце по годівлі великої рогатої худоби, друге – по забою, третє -

по переробці свинини та четверте - по виробництву бройлерів. United ФgriProducts є частиною ConФgrf і продає агрохімікати та біотехнологічні продукти (насіння) по всьому світу. Конгломерат також володіє власною зернотрейдинговою компанією (Pefvey). На роздрібному рівні він широко поширював перероблені харчові продукти через такі марки, як Фrмор, Swift і Hunt's.

Кластер Novartis/ФDM також пов'язує різні етапи виробництва їжі від насіння до збору зерна та переробки по всьому світу з Мексики, Нідерландів, Франції, Китай та Великобританія. Альянси з ІВР, найбільшою упаковкою яловичини в США та другою за величиною упаковкою свинини поширюють свій вплив на харчовий. Більш недавньою особливістю процесу вертикальної інтеграції є те, що комплекси харчових ланцюгів розширили право власності та контролю з боку аграрного сектора (переробка продуктів харчування та маркетинг) на стратегічні частини вищої системи. Наприклад, за оцінками, лише три фірми контролюють 80 відсотків експорту кукурудзи в США та 65 відсотків експорту сої в США; чотири фірми контролюють 60 відсотків переробки зерна в країні та 2 відсотків виробництва комбікормів. Хоча концентрація ринку в певних частинах харчової системи країни є добре встановленою особливістю у багатьох країнах, ці комплекси поширили свій вплив через кордони країн та створили вертикально інтегровані або скоординовані виробничі ланцюги по всьому світу.

Показано імплантацію дочірніх підприємств ТНК з агропродовольчих товарів з різних батьківських регіонів материнської компанії, розподілених за регіонами приймання дочірньої компанії. Це показує, що більшість ТНК у харчовій промисловості працюють із західноєвропейської або американської бази. Разом вони становлять близько 8 відсотків усіх ТНК, які інвестували на ринки закордоном. ТНК ЄС та США мають значну кількість іноземні філії в країнах, що розвиваються. В обох випадках ТНК в Азії та Латинській Америці є найбільш важливими напрямками. Наприклад, ТНК із Західної Європи мають майже стільки іноземних філій в Азії чи Латинській Америці, скільки у Північній

Америці. На відміну від цього, в Африці дуже мало дочірніх підприємств, і ті, які вона має, майже повністю розташовані в ПАР.

Існує також занепокоєння, що ТНК зловживають своєю ринковою владою, посилюючи тиск на сільські регіони заробітна плата та позбавляють можливості фермерів через несправедливі договірні угоди. Ці занепокоєння часто виникають із уявлення про те, що зв'язки між фермерами та ТНК базуються на контрактах між нерівними сторонами, одна сторона складається з маси неорганізованих дрібних фермерів невеликою переговорною силою та невеликою кількістю ресурсів необхідних для підвищення продуктивності праці та комерційної конкуренції, а інша сторона є потужним агробізнесом пропонуючи контракти на виробництво та постачання, які - обмін на вкладені ресурси та технічні поради - дозволяють їй використовувати дешеву робочу силу та перекладати більшість ризиків на первинних виробників. Цей дисбаланс у переговорні силі був широко описаний для міжнародних ринків какао та кави де дрібні фермери перебувають у вихідній точці «ланцюг поставок, керованих покупцями».

Такий дисбаланс у переговорній владі може вплинути на розподіл вигод по харчовому ланцюгу. Наприклад частка доходу, що утримується виробниками кави, впала з 2 відсотків у 1970-х роках до 13 відсотків у 1990-х роках, ймовірно, знизиться далі із різким падінням цін на зелену каву 2001-2002 році. Але слід також зазначити, що існували важливі внутрішні фактори, які стискали норму прибутку для виробників. Деякі країни, що розвиваються, вивели прибуток фермерів за рахунок експортних податків, контролю за експортом та обов'язковипродажів. Наприклад, протягом більшої частини 1970-х - початк1980-фермери какао в Гані були зобов'язані продати свій урожауряду лише за двадцяту частину світової ціни. Подібним чином, рентабельність прибутку такою була знижена для виробників бананів в Еквадорі, переважно звідсутності діяльності ТНК. В даний час уряд Еквадору встановивмісцеву ціну на банани в розмірі 2,90 доларів США за коробкутоді як експортна ціна сягає 17 доларів США за коробку. Низькціна фермерських воріт «майже збила прибуток

фермерів». На відміну від Центральної Америки, де ТНК володіють майже всіма плантаціями бананів, в банановій економіці Еквадору домінують близько 6000 виробників невеликих сімейних ферм.

Чимало ТНК беруть участь у розробці продукції з місцевими науково-дослідними інститутами чи університетами, розробляють гібридні сорти сільськогосподарських культур та овочів та нові сільськогосподарські знаряддя, змінюють схеми врожаю та підвищують продуктивність. Наприклад, Pepsi Foods оцінили понад 215 сортів / гібридів чилі, мабуть, найбільшу наукову оцінку чилі де-небудь. Технологія Pepsi у вирощуванні чилі збільшила його врожайність тричі. Крім того, Pepsi розробила 15 нових сільськогосподарських знарядь для полегшення посадки та збирання врожаю в Індії.

Нові гібридні сорти, знаряддя та практика були передані постачальникам (в першу чергу фермерам) через навчальні табори фермерів. Компанія Pepsi безкоштовно надає своїм контрактним фермерам різноманітні сільськогосподарські знаряддя та гібридні насіння / проростки, також досвід роботи з процесами. У Cadbury India є команда питань закупівель та розширення послуг, яка проводить навчання потенційних та існуючих постачальників з питань нових методів посадки, збирання, контролю якості та догляду за посівами какао після трансплантації за допомогою технічних бюлетенів, відео демонстрацій, слайдів та діаграм та демонстрацій у прямому ефірі. використання різних сільськогосподарських знарядь.

Великого значення в умовах глобальних викликів набуває впровадження контрактного землеробства. Фермери отримують договір висаджувати врожаї переробників на своїх землях та доставляти переробникам за заздалегідь узгодженими цінами та кількістю продукції, виходячи очікуваного врожаю та контрактної площі. З цією метою переробник, як правило, надає фермерам вибрані ресурси такі як насіння/розсада, інформація про сільськогосподарські практики, регулярний контроль врожаю та консультативні послуги щодо врожаю. Фермери мають вибір залишити частину продукції вільною від договору для продажу на відкритому ринку. Фінансова допомога надається виробникам через залучення

банків розвитку сільського господарства. Наприклад Glaxo Smith Kline Beecham виступає гарантом, дозволяючи своїм постачальникам брати банківські позики.

Зв'язки, що створюються між ТНК та національними фірмами, є вирішальними факторами, що визначають, чи отримує країна перебування ПШ і в якій мірі. У харчовій промисловості ці зв'язки встановлюються між ТНК та фермерами або місцевою закупівельною компанією. Потенціал ПШ, що потребують зв'язку, особливо значний продовольстві та сільському господарстві. ПШ, що потребують зв'язку часто є результатом необхідності переробляти швидкопсувні сировини такі як молоко чи фрукти та овочі. Це також може бути вимушено логістичними вузькими місцями або тарифними бар'єрами, які роблять імпорتنі товари менш конкурентоспроможними. Більше того ТНК можуть зіткнутися з обмеженнями щодо землеволодіння у багатьох країнах, що розвиваються, що може спричинити необхідність для іноземних філій покладатися на вітчизняних виробників та брати участь зусиллях з розробки нових та вдосконалення існуючих постачальників.

Ці зв'язки іноземної філії з національним фермерським сектором можуть забезпечити величезні переваги фермерата їх кооперативам, а отже, мати значний потенціал для стимулювання розвитку сільських територій. Польові дослідження, проведені в Індії, дають ряд цікавих уявлень про те, як генеруються ці переваги. Це показує, що чотири провідні ТНК отримували у середньому 93% місцевої сировини (помідори, картопля, рибасматі, арахіс, какао, свіже молоко, цукор, пшеничне борошно тощо) та 74 відсотки інших матеріалів (наприклад, пластиковащики, скляні пляшки, холодильники, крижані скрині, гофрованкоробки, папір для виготовлення тощо). За допомогою цих зв'язків ТНК сприяли загальному розвитку за допомогою Передача технологій місцевим фермерам позитивно вплинула на продуктивність ферм.

Загалом, іноземні філії могли сприяти кращій практиці ведення сільського господарства (наприклад, гібридне насіння, транспортніновації), що призвело до збільшення доходів та врожайності. Формалізація зв'язків у сільському господарстві: значення контрактного землеробства. Широке дослідження ФАО

збирає численні приклади багатьох країн, що розвиваються, які підтверджують загалом позитивний вплив ТНК на сільське господарство цих країн. Але дослідження ФАО також показує, що політика відіграє важливу роль у просуванні переваг, які ТНК або місцеві переробники можуть надати сільському господарству країни. Найголовніше, це показує, що основні контракти між фермерами та компанією мають вирішальне значення для успіху чи невдачі. Численні приклади демонструють, як добре кероване контрактне господарство працює як ефективний інструмент для зв'язку сектору малих ферм із джерелами розширення механізації, насіння, добрив та кредиту, а також із гарантованими та прибутковими ринками для продукції. За умови ефективно організації та управління контрактним господарством зменшується ризик та невизначеність для обох сторін.

Підвищена продуктивність праці. На півночі Індії кухонний комбайн Hindustan Lever видав контракти 400 фермерам на вирощування гібридних помідорів для переробки. Дослідження проекту підтвердило, що врожайність продукції та доход фермерів зросли в результаті використання гібридного насіння та наявності гарантованого ринку. Аналіз врожайності та доходів фермерів, за якими укладено контракт, у порівнянні з фермерами, які вирощували помідори для відкритого ринку показав, що врожайність фермерів за контрактом була на 64 відсотки вищою, ніж за межами проекту. У Шрі-Ланці процвітаюча експортна торгівля корнішонами будується за контрактами між компаніями та понад 15 000 виробниками і ділянками близько 0,5 га кожна. У значно більших масштабах понад 200 000 фермерів у Таїланді вирощують цукрових очерет для країни Впровадження передових технологій. Дрібні фермери часто не хочуть застосовувати нові технології через можливі ризики та пов'язані з цим витрати.

У контрактному сільському господарстві приватний агробізнес зазвичай пропонує технології ефективніше, ніж урядові послуги з розширення сільськогосподарства, оскільки він має прямий економічний інтерес у вдосконаленні виробництва фермерів. Дійсно, більшість великих корпорацій

волюють надавати власну розширення. Наприклад, у Кенії компанія South Nyfnzf Sugfr Compfny (SONY) робить сильний акцент на послугах з розширення посівних площ 1800 фермерам, за якими працює контракт, при співвідношенні одного польового офіцера до 65 виробників цукрової тростини. Основні обов'язки спеціалістів-спеціалістів зосереджені на управлінських навичках, необхідних при впровадженні нових технологій фермерам SONY. Сюди входять пересадка, інтервал, внесення добрив, практики вирощування та збирання врожаю. Також SONY просуває програми навчання фермерів та організовує дні виїздів, щоб продемонструвати фермерам найновіші методи виробництва цукрової тростини.

Крім того, у дослідженні ФАО наголошується, що контрактне господарство може бути основним інструментом передачі навичок та забезпечення доступу до кредитів - особливостей, особливо важливих для дрібних власників. Але дослідження також підкреслює, що певні ризики та проблеми можуть бути пов'язані із контрактним господарством. Значні проблеми можуть виникнути, якщо фермери зрозуміють, що компанія не бажає поділяти будь-який ризик, навіть якщо вона частково несе відповідальність за збитки. У Таїланді компанія, яка уклала контракти з фермерами нвирощування курей, стягувала збір на доходи фермерів, щоб компенсувати можливість високого рівня смертності курей. Це було дуже обурене фермерами, оскільки вони вважали, що низька якість курчат, які постачає компанія, є однією з причин проблеми. Неєфективне управління може призвести до перевиробництва, а в деяких випадках у переробників може виникнути спокуса маніпулювати стандартами якості з метою зменшення покупок. Одним з найбільших ризиків для фермерів є борг, спричинений виробничими проблемами, поганими технічними порадами, значними змінами ринкових умовах або невиконанням переробником контрактів.

Важливого значення має й регіональна інтеграції, що надає переваги глобальних ланцюгів створення вартості в прискоренні економічного зростання та досягненні продовольчої безпеки. У сучасних умовах країни повинні

розробляти стратегії підвищення міжнародної торгівлі та політики для посилення регіональної торгівлі.

Згідно з теорією регіональної інтеграції, інтеграція може вплинути на економічне зростання шляхом підвищення конкурентоспроможності економіки та прискорення індустріалізації, а також шляхом створення кращих можливостей зайнятості, що призводять до зменшення бідності в регіоні.

Продовольча безпека та економічне зростання складають два виклики сучасної економіки, особливо в країнах, що розвиваються. Незважаючи на покращення показників африканських країн за останні роки, темпи економічного зростання все ще залишаються низькими. Насправді звіт «Африканської ініціативи зростання» ілюструє, що низькі темпи економічного зростання, слабкий промисловий розвиток та зростаюча бідність характеризують африканські країни через поганий людський розвиток, зростаюче населення, яке живе в міських нетрях без доступу до елементарних послуг, зростання корупції і недоліків у світовій торгівлі. Хоча всі інші країни, що розвиваються, і світ досягли значного прогресу у зменшенні крайньої бідності, в африканських країнах відсоток населення, що опинився під бідністю, збільшився. Ця відсутність участі була відправною точкою фундаментального контрасту між Африкою та рештою світу. Представники О'Коннелл зазначають, що ця дивергенція різко посилилася, коли континент пропустив структурну економічну трансформацію, що відбулася у країнах, що розвиваються, що зробило бідність в Африці головним викликом зростання. Темпи економічного зростання в африканських країнах завжди були занадто низькими, щоб ініціювати процес розвитку. Згодом Меддісон визначає нестабільні показники зростання африканських країн як найважливішу причину їх відставання у викоріненні бідності.

Регіональна інтеграція за рахунок збільшення розміру ринку стимулює ефективний розподіл ресурсів, збільшує людський капітал та мобільність робочої сили, розвиває сільськогосподарські дослідження та розробки, диверсифікує виробництво та вдосконалює виробничий сектор, збільшує

внутрішні заощадження та інвестиції, покращує інфраструктуру та зменшує потреба в зовнішньому боргу [18, с. 35]. Таким чином, регіональна інтеграція безпосередньо впливає на економічне зростання шляхом підвищення конкурентоспроможності та прискорення індустріалізації, а також шляхом створення кращих можливостей зайнятості, що призводять до зменшення бідності в регіоні. Однак африканські економіки не сильно просунулись у впровадженні глобальних ланцюжків створення вартості, які є важливим активом. Тому прив'язка регіональної інтеграції до глобальних ланцюгів створення вартості може розширити торгівлю,

У тому самому порядку регіональна інтеграція через свій вплив на сільське господарство, ціни на продовольство та макроекономічну політику впливає на продовольчу безпеку. Продовольча та сільськогосподарська організація повідомляє, що «на продовольчу безпеку впливатиме міжнародна торгівля загалом та торгівля сільськогосподарською продукцією зокрема. Спираючись на здатність внутрішньорегіональної торгівлі сприяти економічному зростанню та збільшенню перспектив зайнятості та можливостей доходу для бідних, вона покращить доступ до їжі. Збільшення внутрішньорегіональної сільськогосподарської торгівлі може також сприяти забезпеченню продовольчої безпеки шляхом збільшення внутрішніх запасів продовольства для задоволення потреб споживання та зменшення загальної мінливості продовольчого забезпечення. Зокрема, макроекономічна політика відіграє значну роль у прямому чи опосередкованому впливі на продовольчу безпеку, впливаючи на бідність, виробництво продуктів харчування, ціни, іноземну валюту, зайнятість та заробітну плату. Зниження рівня бідності серед країн вимагає підвищення доступності їжі та одночасно доступності їжі на національному та домашньому рівнях. Інтеграція є кращим інструментом для вирішення проблем продовольчої безпеки завдяки можливостям, націленим на торгівлю та інтеграцію ринку, інвестиції в сільськогосподарські ресурси, інвестиції в сільськогосподарську та торгову інфраструктуру, вдосконалення вдосконалених сільськогосподарських технологій, зменшення викривлень внутрішньої та зовнішньої політики та

економію від масштабу [19]. Загальновідомо, що інтеграція суттєво впливає на результати діяльності аграрного сектору, стабілізуючи ціни на продовольство, зміцнюючи регіональний ринок та зменшуючи залежність від міжнародного ринку, покращуючи експорт та зменшуючи імпорт, що в свою чергу впливає на розподіл доходів країн, розвиток сільських територій, створення зайнятості та конкурентоспроможність економіки та розвиток технологій проти поганого врожаю чи стихійних лих. Отже, всі ці канали спрямовані на недоїдання, голод та голод, створюють сприятливе середовище для збільшення споживання та покращення харчового добробуту населення, що безпосередньо стосується зменшення бідності. Однак вплив регіональної інтеграції на продовольчу безпеку виходить за межі продовольчого та сільськогосподарського вимірів і охоплює несільськогосподарську економіку, що має різні наслідки для торгової політики країн. Регіональна інтеграція пропонує простір для «навчання конкурувати» та «самовідкриття» для фірм та організовує їх для більшої жорсткості та конкуренції у світових ланцюгах створення вартості.

За дослідженнями Болдуїна взаємозв'язок між регіоналізмом, торгівлею та індустріалізацією у Східній Азії, і чому побудова ланцюжка поставок є вирішальною [20, с. 89]. Він демонструє, що порівняно з минулим, коли успішний промисловий розвиток (Південна Корея та Тайвань) зайняв десятиліття і залучав внутрішній ланцюг поставок, сьогодні внутрішньорегіональна торгівля може залучити країни до індустріалізації лише за кілька років, приєднавшись до ланцюгів поставок. Він обговорює, що поява міжнародного ланцюга поставок істотно зменшила складність та час, необхідний для індустріалізації країн, що розвиваються. Тому набагато простіше приєднатись до існуючого ланцюжка поставок, ніж побудувати його з нуля всередині країни, як це робили раніше такі промисловці, як Південна Корея та Тайвань.

Економічна та соціальна комісія для Азії та Тихого океану (2015) надає стилізовані факти про участь азіатсько-тихоокеанських економік у регіональних та глобальних ланцюгах створення вартості та досліджує взаємозв'язок між

глобальними ланцюгами створення вартості та процесами регіональної інтеграції, зокрема, зв'язки між різними типами преференційних торгових угод та еволюцією глобальних ланцюгів створення вартості. Дослідження показало, що розширення глобальних ланцюгів створення вартості відкрило можливості для сильної інтеграції в Азії та Тихоокеанському регіоні, дозволивши країнам продовжувати розподіл праці та спеціалізацію. Використовуючи гравітаційну модель, методично досліджується вплив регіональної інтеграції на експорт, пов'язаний із світовим ланцюгом створення вартості. Результати підтверджують потенціал ланцюгів створення вартості. Перші регіональні торговельні угоди позитивно пов'язані із світовим експортом країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, пов'язаного з ланцюгом створення вартості. По-друге, вплив на внутрішньорегіональний експорт виявляється сильнішим, ніж експорт до решти світу. Зменшення торгових бар'єрів з точки зору як експортерів, так і імпортерів, схоже, асоціюється із збільшенням експорту, пов'язаного з ланцюгом створення вартості, з країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону. По-третє, сприяння торгівлі шляхом вдосконалення логістики та транспортних систем та усунення перешкод за кордоном може посилити торгівлю, пов'язану з глобальним ланцюгом створення вартості, та зробити їх ключовими гравцями у глобальних ланцюгах створення вартості.

Важливо зауважити, що якщо можна знайти численні дослідження про регіоналізм, інтеграцію та їх вплив на економічне зростання, лише декілька емпіричних робіт про регіоналізм та продовольчу безпеку [21, с. 262]. На основі досліджень закордонних вчених визначаються прямі та непрямі канали, за допомогою яких регіональна інтеграція та торгівля впливають на продовольчу безпеку. Так на продовольчу безпеку може впливати зростання національного доходу та зайнятості. Загальновизнано, що економічне зростання є необхідним етапом для забезпечення стійкості скорочення бідності та продовольчої безпеки, навіть якщо в короткостроковій перспективі зростання може бути недостатньо швидким для досягнення продовольчої безпеки. Економічне зростання підвищує доходи та здатність бідних отримувати доступ до їжі та здоров'я та може

призвести до поліпшення продовольчої безпеки. Економічне зростання також розвиває інфраструктуру, послуги та можливості для підвищення загального рівня доходу.

По-друге, продовольча безпека пов'язана зі здатністю регіональної інтеграції збільшити глобальне постачання продукції (за рахунок суміші імпорту та внутрішнього виробництва) та стабілізувати коливання цін на продовольство. Ринкові ціни впливають на доступність продуктів харчування і представляють купівельну спроможність в економіці. Вплив на купівельну спроможність корелює з величиною пропозиції грошей, яка впливає на місцеві ціни на товари та послуги, а також може імпортувати інфляцію. Відкриття економіки зменшує непередбачуваність постачання основних продуктів харчування, допомагаючи компенсувати небажані шоки внутрішнього виробництва. Ринкові ціни впливають на доступність продуктів харчування і представляють купівельну спроможність в економіці. Вплив на купівельну спроможність корелює з величиною пропозиції грошей, яка впливає на місцеві ціни на товари та послуги, а також може включати в ціну імпорту інфляцію в країні-походження товару.

Ринкові перетворення економіки країни виявили безліч нових проблем, які потребують теоретичного дослідження, узагальнення та вимагають методичних обґрунтувань, що в кінцевому підсумку призведе до практичного вирішення проблеми формування і розвитку аграрного ринку регіону.

Індикаторами розвитку аграрного ринку можна вважати, з одного боку, розвиток сільськогосподарського виробництва, переробної промисловості і роздрібною торгівлі, яка обслуговує їх виробничу та невиробничу інфраструктуру, з іншого боку, має міжгалузевий аспект, замикаючи на собі багато галузей економіки та соціальної сфери. Таким чином аграрний ринок за своєю природою це інтегральне формування, яке змінюється, розвивається, функціонує під впливом безлічі факторів, які здійснюють прямий або опосередкований вплив.

В умовах ринкових перетворень регіони, зокрема регіональний аграрний ринок, опинилися під основним ударом цих перетворень. Першорядне значення

в функціонуванні аграрного ринку відіграє інфраструктурне забезпечення, яке до останнього часу перебуває в неорганізованій і слаборегульованій стадії: незадовільно налагодженого механізму руху товару, слабо сформовані організовані канали оптової торгівлі, не налагоджена система оперативного інформаційного обслуговування і забезпечення всіх суб'єктів ринку, слабо розвинені логістичні системи регулювання товарними потоками, відсутня уніфікація національних стандартів з міжнародними. Перераховані фактори порушують цілісність відновлення процесів в агропродовольчій сфері, загострюють суперечності між елементами ринку, сприяють підвищенню собівартості, ціни і тим самим знижують конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції сировини і продовольства.

Вирішення проблем розвитку регіонального продовольчого ринку вимагає також коригування факторів, які сприятимуть формуванню ефективних аграрних відносин, підтримці розвитку і поліпшенню соціально-економічних, екологічних і демографічних індикаторів, високій ефективності виробництва, пріоритетному розвитку науково-технічної сфери.

Тенденцією розвитку світового продовольчого ринку стає випереджальний розвиток торгівлі в порівнянні з темпами зростання виробництва продовольства в окремих країн, а також зростаючий розвиток торгівлею готовою продукцією в порівнянні з сільськогосподарською сировиною.

Якщо розглядати ринок по вертикалі то можна класифікувати за такими видами: регіональний ринок, що включає в себе групу ринків певної території (який може бути на рівні регіону, міста, району); внутрішній ринок товарного обміну в межах країни; національний ринок, який об'єднує внутрішньоторговельними і зовнішньоторговельні організації; світовий ринок, що являє сукупність національних ринків.

З огляду на закони економічного розвитку та функціонування ринку можна звести до найпростішої схеми взаємодії попиту і пропозиції. При недостатньо повній пропозиції якогось виду товару ціни на нього збільшуються і вкладення капіталу в цю галузь стає найбільш рентабельним. Але варто тільки з'явиться в

даній сфері новим викликом, то з'являються нові підприємств, що виробляють аналогічну продукцію, при цьому збільшуючи пропозицію на ринку і тим самим врівноважуючи попит та продукцію. При такій ситуації на ринку складається сприятлива цінова політика, що є кращою для економіки народного господарства в цілому. У разі подальшого нарощування обсягів виробництва попит на цей товар відстає від пропозиції, ціни на нього падають, і починається процес відтоку капіталу з даного сектора.

За горизонтальною класифікацією все різноманіття ринків, що функціонує в сільському господарстві, можна об'єднати в такі чотири групи: сільськогосподарські ринки (ринки власне сільськогосподарської продукції), ринки матеріально-технічних ресурсів для сільського господарства, ринки сфери послуг, ринки сфери торгівлі (маркетингових послуг).

У цьому контексті важливо проговорити про глобалізація - зростаюча інтеграція економік та суспільств в всьому світі - це складний процес, який численно впливає й на світову продовольчу та сільськогосподарську економіку, що у вертикальному, що у горизонтальному розрізі.

Дешевше та швидше транспортування, легше спілкування та розвиток інтернету - важливі фактори. Також важливим зростаюча кількість міжнародних угод, які кодифікували та лібералізували потік товарів і капіталу. Ці фактори призвели до швидкого розширення торгівлі та ПШ, але також до зростання впливу транснаціональних компаній. Вплив цінових факторів в цілому був дуже позитивним, хоча вигоди розподіляються нерівномірно. Наприклад, глобалізація допомогла боротися з бідністю та недоїданням в Китаї, В'єтнамі та Таїланді. З огляду на це гостро постає питання розриву між країнами, що змогли скористатися великим потенціалом розвитку, який пропонує глобалізація, а інші ні.

По-перше, хоча відкритість для торгівлі та інвестиційних потоків є важливим фактором успішного глобального інтеграційного процесу, сама відкритість не є гарантом успіху. У багатьох випадках відкритість з'являється поступово поряд з загальним економічним та сільськогосподарським розвитком.

У той же час жодна країна не зафіксувала високого зростання у довгостроковій перспективі завдяки політиці захисту від імпортозаміщення. У більшості країн ізоляція та захист не стимулювали стійкого зростання сільського господарства та загального розвитку.

По-друге, країни-глобалізатори мають суттєві переваги в управлінні коригуванням. Їм вдається раціоналізувати надлишкові потужності та створити фермерам можливості виходу та нові можливості працевлаштування за мінімальних витрат. Яскравими прикладами є створення в Китаї міських та сільських підприємств скорочення надлишкових потужностей у кавовому секторі В'єтнаму та обмеження кредитування, накладені на непродуктивні хабили в Республіці Корея. Поступове пристосування особливо важливе для сільського господарства, оскільки значна частина людського та фінансового капіталу цього сектору є досить інертною в короткостроковій перспективі. Політичні заходи щодо управління адаптацією передбачають відповідну суміш, послідовність та поетапність торгових реформ; вони також включають заходи, які готують фермерів та переробників до міжнародної конкуренції.

Глобалізація призвела до зростання ПШ, що перевищив ріст торгових потоків. Приплив ПШ може відігравати каталітичну роль у розвитку. ПШ забезпечують не лише важливе джерело фінансування. Що ще важливіше, це джерело технологій, умінь та методів управління. Не менш важливою за кількість надходжень є якість ПШ. Якісні ПШ характеризуються низьким рівнем репатріації та інтенсивними зв'язками національних фермерів. Зокрема, досвід ПШ в харчовій промисловості Індії, продемонстрував його потенціал для сприяння сільському господарству та загальному розвитку сільських територій. ТНК забезпечили фермерів кращим насінням, вдосконаленими технологіями та стабільнішими цінами, що підвищили врожайність сільськогосподарських культур та доходи фермерських господарств.

Глобалізація в сільському господарстві була спричинена інтернаціоналізацією виробничих технологій. Зелена революція була найважливішим засобом у цьому процесі. Географічне розташування та розвиток

інфраструктури відіграють вирішальну роль в успішному використанні потенційних світових ринків. Існує безліч доказів того, що відсутність інфраструктури (а не існування торгових бар'єрів) стала найважливішою перешкодою, яка заважала фермерам Африки, що перебувають на південь від Сахари, здійснити проникнення на ринки ОЕСР [22, с. 26]. Але є також докази того, що глобалізація може запропонувати нові можливості для подолання старих перешкод, спричинених несприятливим розташуванням або недоліками інфраструктури.

Таким чином, глобалізація дає великий потенціал для фермерів та всього аграрного ринку країн, що розвиваються. Багато країн, що розвиваються, успішно використовують цей потенціал, але не всі з них здатні повною мірою скористатися новими можливостями. Здатність країни скористатися перевагами глобалізації залежить від таких факторів, як відкритість для торгівлі та потоки капіталу, здатність впроваджувати технологічні інновації, а також географічне розташування чи наділення інфраструктурою. Різні приклади свідчать про те, що відкритість тполітика, що орієнтується на зовнішній вигляд, характеризують багатьох успішних глобалізаторів, але як такі вони не є гарантами успіху. Більш важливими є супутні політики всередині країни, що сприяють інтеграції на світові ринки. Це політики, що забезпечують відповідні перехідні періоди до більш вільної торгівлі, допомогти адаптувати нові зовнішні технології до побутового середовища; а також забезпечити налаштування політики конкуренції та контрактів, які також дозволять дрібному сільському господарству процвітати в рамках діяльності ТНК.

Таким чином, дослідження ринку аграрного ринку в умовах глобалізації передбачає вивчення обсягу, рівня, структури та динаміки ринку, його регіональних особливостей. Система критеріїв оцінки включає: показники попиту та пропозиції, пропорційність ринку, просування товарної маси, а саме: товаропросування, товарообігу, товарооборотності та товарні запаси, стан та зміни цін, стан та розвиток інфраструктурних структур, інституційний розвиток, ефективність ринку. У якості додаткових критеріїв економічної оцінки стану

ринку слід враховувати рівень затребуваності продуктів харчування власного виробництва, а також індекс експортно-імпортних операцій. Ринок агропромислової продукції в повному обсязі може грати регуляторну роль у забезпеченні безперервності процесу відтворення в сільському господарстві та зв'язку виробництва сільськогосподарської продукції та її споживання, в об'єднанні всього аграрного сектору в єдиному цілому. У цьому і полягає суть товарного та грошового обігу, що виникають на аграрному ринку. З огляду на це важливо зауважити на особливостях формування кон'юнктури аграрного ринку в умовах глобальних викликів

1.3 Характеристика формування кон'юнктури на аграрному ринку в умовах глобальних викликів

Вивчення проблем міжнародної торгівлі охоплює низку завдань, орієнтованих і спрямованих насамперед на всебічну, взаємопов'язану характеристику стану світового ринку загалом і в розрізі його окремих елементів і складових частин, тобто йдеться про вивчення кон'юнктури світового ринку. Сам термін «кон'юнктура» походить від латинського слова «conjungo», що означає «з'єдную», «зв'язую». Поняття «кон'юнктура товарного ринку» та «загальногосподарська кон'юнктура» найчастіше використовують, коли йдеться про характеристику конкретної ситуації, що склалася на даний момент або за певний проміжок часу на товарному ринку або в господарстві країни.

У трактуванні багатьох підручників під кон'юктурою товарного ринку прийнято вважати економічну ситуацію на ринку конкретного товару у відповідний момент часу. Кон'юнктуру також можна визначити як сукупність факторів та умов, які визначають стан і розвиток окремої країни або світового господарства в цілому [7, с. 46]. При аналізі кон'юнктури конкретного товарного ринку необхідно враховувати зміни у виробництві, споживанні, міжнародній торгівлі, фірмовій структурі ринку та в рівні цін. Характеристика ринкової ситуації включає, як правило, аналіз ступеня збалансованості ринку

(співвідношення попиту і пропозиції), що сформувалася, намітилась або змінилась; тенденції розвитку ринку; силу й розмах конкурентної боротьби на тому чи іншому ринку; рівень усталеності або змінюваності основних ринкових параметрів; масштаби ринкових операцій і ступінь ділової активності; рівень комерційного ризику; стан ринку у визначеній точці економічного або сезонного циклу.

Основні завдання щодо вивчення ринкової ситуації складаються з ряду послідовних дій. Їх основу складають збір і обробка кон'юнктурної інформації. Обробка кон'юнктурної інформації [7, с. 48] передбачає типологію ринкової ситуації та виявлення масштабів (обсягу) ринку. На підставі цих даних проводиться аналіз збалансованості ринку та його основних пропорцій, а також дається оцінка останнього. Вона доповнюється оцінками коливання, сезонності і циклічності розвитку ринку, ділової активності, регіональних відмінностей ринку. Завдяки отриманим оцінкам з'ясовуються ступінь монополізації ринку та інтенсивність конкуренції на ньому. Завершується процес вивчення ринкової ситуації аналізом тенденцій розвитку ринку, його динамічної стійкості та складанням відповідних прогнозів.

Таким чином, складання кон'юнктурної довідки представляє собою цілий комплекс заходів зі збору та обробки даних про макросередовище, про особливості функціонування та вплив різних факторів на об'єкт дослідження, складання прогнозу тенденції розвитку та розробка варіантів розвитку подій та рекомендацій до них. Відтак аналіз кон'юнктури економіки не обмежується визначенням її стану, а обов'язково включає прогнозування напрямів та тенденцій розвитку обраного для аналізу предмету - господарство, галузь, товар. Таке дослідження має вестися систематично, оскільки сама кон'юнктура є достатньо мінлива. Мінливість пов'язана з існування цілого ряду факторів, які по-різному впливають на загальногосподарську та ринкову ситуацію.

Формування кон'юнктури на аграрному ринку в умовах глобальних викликів має суттєві особливості. Довгостроковий товарний попит значною мірою обумовлений динамікою чисельності населення та

доходів. Демографічний склад країни за віком та етнічною приналежністю може зіграти велику роль у визначенні потреб та уподобань у їжі. Однак демографічні зміни, як правило, відбуваються повільно та відповідно до добре відомих моделей поведінки. Подібним чином зростання доходу на душу населення, як правило, має тенденцію до зростання або зниження поступово та передбачувано з національною економікою. Як результат, короткострокові цінові рухи рідко зумовлені будь-яким із цих явищ. Однак важливим винятком є азіатська фінансова криза 1997 р., яка різко та досить раптово обмежила попит на товарний імпорт у кількох основних країнах-імпортерах сільськогосподарської продукції Східної та Південно-Східної Азії. Азіатська криза 1997 р. суттєво сприяла зниженню цін на більшості міжнародних товарних ринків наприкінці 1990-х.

Зміни курсів валют між країнами, що торгують, можуть відбуватися більш раптово і можуть мати значний вплив на міжнародну торгівлю та ціни. Для країни-експортера девальвація її валюти щодо інших країн-експортерів має такий самий ефект, як зниження її експортної ціни щодо цих країн-конкурентів, тим самим роблячи її товар більш конкурентоспроможним. На відміну від цього, для країни-імпортера девальвація її валюти щодо валюти країн-експортерів зробить продукцію від цих експортерів дорожчою, тим самим знизивши попит на імпорт. Зростання курсу валюти матиме протилежний ефект. Коливання курсу валют та їх економічні наслідки не є характерними лише для сільськогосподарських товарів, але впливають на всі товари та послуги, що торгуються між країнами.

Загалом, ціни на сільськогосподарські товари швидко реагують на фактичні та передбачувані зміни в умовах попиту та пропозиції. Однак певні характеристики ринків сільськогосподарської продукції виділяють їх серед більшості несільськогосподарських продуктів і, як правило, роблять ціни на сільськогосподарські продукти більш мінливими, ніж ціни на більшість несільськогосподарських товарів та послуг. До таких основних характеристик сільськогосподарських культур належить сезонність виробництва, похідний характер їх попиту та нееластичність попиту та пропозиції.

Що стосується сезонності, то більшість сільськогосподарських культур, вирощуваних у країнах з помірним поясом, таких як США, де заморожуючі зими обмежують виробництво сільськогосподарських культур до 6-9-місячного періоду (період вирощування коротший у вищих широтах), мають сильні сезонні моделі виробництва. Як результат, біологічна природа рослинництва відіграє вирішальну роль у поведінці цін на сільськогосподарські продукти.

Зокрема, виробництво ярових культур має відставання у відповіді на ринкові сигнали. Виробники повинні приймати рішення про посадку до ранньої весни, щоб придбати насіння та інші матеріали, необхідні для виробництва. Однак виробники отримують ціну за своє виробництво лише після збору врожаю, коли передається право власності на фізичний товар. Як наслідок, рішення про садіння виноградарів частково базуються на їхніх очікуваннях щодо майбутнього врожаю, цін (як випуску, так і вкладу, необхідного для отримання цих виходів), а також ставок державної програми підтримки альтернативної виробничої діяльності. Крім того, очікування щодо кон'юнктури міжнародного ринку та можливості несподіваних змін у перспективах торгівлі часто актуальні для більшості основних польових культур США.

Агрономічні умови регіону, такі як погода та типи ґрунтів, можуть впливати на життєздатність виробництва певної культури або здійснення тваринницької діяльності; однак очікування щодо ринкових умов, таких як ціни виробництва врожаю, впливають на остаточний вибір. Як результат, зміни в очікуваному попиті та пропозиції на сільськогосподарські культури або інші види діяльності, які конкурують за землю, або інші джерела їжі, які конкурують за попит, можуть хвилюватись на різних сільськогосподарських ринках, змінюючи, таким чином, ціни. Крім того, оскільки кінцевий результат рішення про виробництво часу посадки матеріалізується лише через кілька місяців під час збору врожаю, можливо, ринкові умови істотно змінилися або фактичне виробництво може сильно відрізнятись від запланованого виробництва через несподівані зміни погоди чи насунення шкідників.

Важливо зауважити, що природа цін на більшість сільськогосподарських продуктів формувалась поетапно. Попит на сільськогосподарську продукцію виникає у споживачів, які використовують різноманітні харчові та промислові товари, що виробляються із «сирих» або необроблених сільськогосподарських товарів, таких як зерно, олійні насіння та клітковина. На споживчому рівні такий кінцевий попит називається первинним попитом. Термін «похідний попит» відноситься до попиту на сировину, яка використовується для виробництва кінцевої продукції. Наприклад, кукурудза та інші корми є важливими ресурсами у галузі тваринництва. З пшениці виготовляють різні хлібобулочні вироби, а бавовна використовується у виробництві текстилю. Таким чином, попит на кукурудзу, пшеницю та бавовну впливає з попиту на різні їх кінцеві продукти. Подібним чином попит на сою походить від попиту на соєве борошно та соєву олію - основні продукти, отримані при подрібненні сої.

Кухня в ресторані може прагнути певного смаку або текстури стейку, який супроводжується через ланцюг постачання до рішень щодо годівлі, прийнятих на ранчо чи кормовому майданчику, де худоба відгодовується та готується до продажу [23, с. 381]. Як результат, потенційні покупці сировинних сільськогосподарських товарів зазвичай шукають певної характеристики кінцевого споживання. Наприклад, годівниці для худоби, як правило, намагаються отримати найменш витратний набір інгредієнтів корму, які дають певний баланс білка, енергії, клітковини та інших поживних компонентів. Пекар або мельник може шукати певні якості випічки або розмелювання у своїх покупках пшениці та інші особливості.

Цілком можливо, що загальна пропозиція загального товару має бути в достатку, тоді як певний різновид цього товару, що має бажані риси кінцевого споживання, може бути дефіцитним. Як результат, можуть розвиватися значні цінові премії та знижки на основі характеристик кінцевого споживання товарів. Це часто трапляється на ринку пшениці, де різні сорти пшениці мають дуже унікальні характеристики випікання та подрібнення. Але це також не рідкість на інших ринках зерна та олійних культур, наприклад, рис (на основі довжини

зерна), кукурудза (на основі кольору та вмісту олії або крохмалю), соя (на основі вмісту білка або олії), ячмінь (на основі якості солоду) та ін. Окремою важливою характеристикою формування кон'юнктури є нееластичний попит та пропозиція. Взагалі, попит та пропозиція сільськогосподарської продукції, зокрема основних зерен та олійних культур, є відносно нееластичними в ціні (тобто попит та кількість змінюються оберненопропорційно зміні ціни). Це означає, що навіть незначні зміни пропозиції можуть призвести до значного руху цін. Як результат, несподівані новини на ринку можуть призвести до потенційно великих змін у цінах та доходах сільського господарства. Ця динаміка цін вже давно є характеристикою аграрного сектору та проблемою аграрної політики. Еластичність пропозиції сільськогосподарського товару відображає швидкість, з якою нові запаси стають доступними (або запаси, доступні на ринку, зменшуються) у відповідь на зростання (падіння) цін на певному ринку. Оскільки більшість зернових обмежується одним річним урожаєм, нові надходження на ринок у відповідь на зміну ціни після збору врожаю повинні надходити або з внутрішніх запасів, або з міжнародних джерел. Як результат, короточасна реакція пропозиції на зростання цін може бути дуже обмеженою в періоди низьких запасів, але в довгостроковій перспективі розширені площі та більш інтенсивні практики обробітку можуть сприяти збільшенню поставок.

З іншого боку, коли ціни падають, виробники можуть схилитись до утримання свого товару з ринку. Вартість зберігання, тривалість часу до будь-якого очікуваного відскоку ціни, очікувана сила відскоку ціни та поточна ситуація руху грошових потоків виробника поєднують, щоб визначити, чи зберігання є життєздатною альтернативою. Якщо найближчим часом повернення до більш високих цін не очікується, зберігання може бути нежиттєздатним, а продовження продажів може посилити тиск на зниження ціни. Подібним чином еластичність попиту відображає здатність та готовність споживача змінювати споживання, коли ціни на бажаний товар зростають або падають.

Споживачі враховують як рух власних цін, так і перехресні ціни додаткових та замінних продуктів, приймаючи рішення щодо витрат. Готовність

замінити інший товар при зростанні цін залежить від кількох факторів, включаючи кількість та доступність замінників, важливість товару, що вимірюється його часткою у бюджетних витратах споживачів, та силою смаків та уподобань споживачів. Оскільки фермерські витрати на основні зернові, як правило, становлять дуже малу частку роздрібної вартості споживчих харчових продуктів зміни цін на зерно, як правило, мають незначний вплив на роздрібні ціни на продукти харчування, а отже, незначний вплив на поведінку споживачів та відповідний попит на рівні ферм. Наприклад, на оцінку зерна припадає лише 5% частки роздрібної ціни однофунтової скибки хліба. Підвищення ціни на пшеницю на 20% означало б лише подорожчання скибки хліба приблизно на 1%. Мало хто із споживачів помітив би подорожчання короваю на 2 долари на 2 центи. Збільшення попиту на зернові та олійні культури з боку промислового переробного сектору, будь то з боку харчової промисловості чи галузі переробки біопалива, або через розширення промислових виробництв свиней та птиці, ще більше посилює загальну нееластичність попиту на багато сільськогосподарських товарів. Промислове використання зерен, як правило, менш чутливе до зміни цін, оскільки, як і при роздрібних цінах на продовольство, ціна на сільськогосподарський товар, як правило, становить лише невелику частку загальних виробничих витрат готової продукції. Більше того, промислові користувачі, як правило, зробили величезні інвестиції в обладнання, і вони повинні продовжувати працювати на певному мінімальному рівні потужності цілий рік як окупність цих інвестицій. На відміну від цього, попит на корми для зернових та білкових шротів, особливо для годівлі великої рогатої худоби в Південній та Центральній рівнинних штатах, набагато більш чутливий до відносних цін на кормове зерно, оскільки подібні енергетичні значення кормів можуть бути отримані з різних зерен. Годівниці для великої рогатої худоби в цих регіонах мають значну свободу змінювати частку різних зерен у своїх кормових раціонах, оскільки відносні ціни змінюються. Дослідження Коваленка Ю. С. пропонують кон'юнктурне середовище аграрного ринку як органічно цілісну сукупність взаємопов'язаних підсистем (рис.1.1).

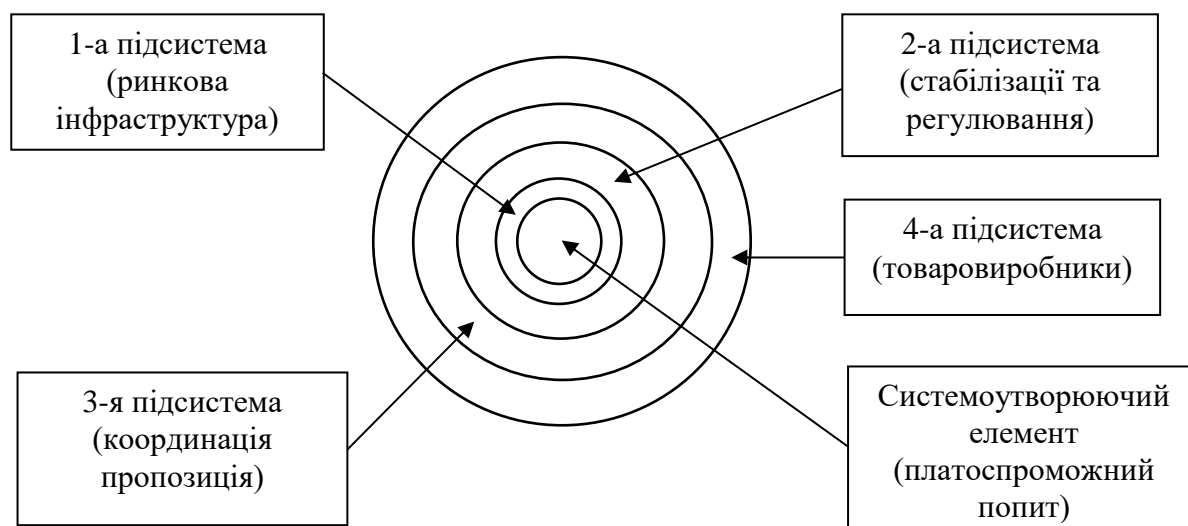

Рис. 1.1 – Кон’юнктурна структура системи аграрного ринку*

*Джерело: склфдено фвтором зф [24-25]

Як видно з рис. 1.1 в основі кон’юнктурного середовища аграрного ринку лежить платоспроможний попит населення. Загалом виділено чотири головні підсистеми ринкової структури агроринку. Вони мають стійкі та багатofункціональні взаємозв’язки. Ядром системи як вже зазначалось є платоспроможний попит, який корегується та формується в межах інфраструктури ринку. Суттєвий вплив на неї здійснює третя та четверта підсистеми, а саме: головні координатори пропозиції та попиту – товаровиробники.

З огляду на це слід підсумувати, що в умовах глобалізації аграрний ринок взяв на себе проактивну фукцію менеджера-координатора рівноваги попиту та пропозиції сільськогосподарської продукції та продовольства. Загальна економічна інфраструктура (система комунікацій, логістичні сполучення, фінансові установи) та інфораструктура спеціального призначення (товарні біржі, аукціони, ярмарки, міські ринки) гарантують ефективність роботи аграрного ринку. У зв’язку з цим можна дійти висновку, що кон’юнктура аграрного ринку знаходиться під впливом великої кількості глобальних чинників.

2 ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ В СЕРЕДОВИЩІ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

2.1 Компаративний аналіз розвитку аграрного ринку країн світу

Вимоги суспільства продовжують формувати сільськогосподарські ринки протягом багатьох десятиліть. Людські потреби все частіше і частіше суперечать очікуванням щодо споживання. Ці очікування виходять за рамки доступності продуктів харчування у пошуках відповіді на питання: походження товару, зручності доставки, екологічності товару, зміни клімату та добробуту тварин. Крім того, вибір державної політики щодо вирішення проблем довкілля та кліматичних змін призвів до того, щ встановлюються вимоги та національні правила наприклад, в ЄС вставлено обмеження на нітрати та пестициди, які стимулюють адаптацію виробничих систем із більшою сівозміною. Хоча ці розробки часто перетворюються на біль високі виробничі витрати, вони також приносять можливості для додавання вартості виробництва через посилену диференціацію на аграрному ринку.

В цілому нееластичний попит та реагування на пропозицію характеризують більшість сільськогосподарських продуктів. Однак існують чіткі відмінності у рівні та схемі реагування на різні види товарів. Деякі з цих відмінностей коротко представлені нижче.

Що стосується, пшениці, її вирощують майже в усіх країнах помірною поясу Північної Америки, Європи, Азії та Південної Америки. Найбільшими країнами-виробниками пшениці є Китай, Індія, США, Росія, Канада та Австралія [26]. Виробництво пшениці в США становить близько 9-10% світового виробництва; але США є провідним світовим експортером пшениці з приблизно 25% часткою річної світової торгівлі. Однак міжнародний ринок пшениці є дуже конкурентоспроможним, і зарубіжні продажі часто залежать від сорту та характеристик пшениці, а також ціни.

Американський маркетинговий рік для пшениці триває з 1 червня по 31 травня. Пшениця США виробляється як озима, так і як ярова культура. Озиму пшеницю зазвичай висівають у вересні або жовтні попереднього року. США виробляють усі шість основних класів пшениці у світі - тверда червона озима (HRW), тверда червона весна (HRS), м'яка червона зима (SRW), тверда біла, м'яка біла та тверда. Тверда пшениця, як правило, містить більш високий рівень білка - бажана риса для виготовлення хліба, тоді як більш м'яка пшениця може бути кращою для приготування локшини, сухарів та випічки. Тверда пшениця подрібнюється до грубого борошна, званого манною крупою, яке використовується для виготовлення макаронних виробів. На місцевих ринках попит на певний клас (та якість) пшениці відносно пропозиції, що знаходиться поблизу, визначають місцеві ціни. Однак зв'язки з національним та світовим ринками викликають цілий ряд додаткових факторів - таких як транспортні витрати.

Пшениця - основне продовольче зерно, вирощуване в США; однак значна частина (8-10%) щорічного врожаю пшениці США використовується як кормове зерно [27]. Як результат, пшениця повинна конкурувати з іншими злаками за місце за обіднім столом споживача, одночасно змагаючись з грубими зернами та іншими кормами на ринках кормів для худоби. Майже половина врожаю пшениці в США експортується щороку, хоча значення експорту різняться залежно від класу пшениці. Біла пшениця та HRS пшениця більше за інші класи пшениці доставляться на експортні ринки. Чим більша частка експорту від виробництва, тим більша вразливість для міжнародних ринкових сил. На внутрішньому ринку США борошномельні виробники є основними споживачами пшениці, що становить понад 70% первинної переробки національної пшениці у 2000 та 2001 роках. У більшості випадків покупець пшениці на борошномельному заводі отримуватиме пшеницю за загальним розташуванням та основними показниками якості, такими як кількість і якість білка (тобто частка глютену) та продуктивність випікання. Цінові премії та знижки, що відображають відмінності у якості, часто розвиваються і можуть

також впливати на уподобання покупця. Серед інших основних переробників пшениці - виробники продуктів для сніданку, кормів для домашніх тварин та кормів. Пшениця може використовуватися безпосередньо в кормових раціонах, коли не вистачає альтернативних кормів або коли пошкодження якості, пов'язані з виробництвом, роблять пшеницю непридатною для їжі. Побічні продукти подрібнення пшениці, такі як висівки, шорти та напівфабрикати, також використовуються виробниками кормів для виробництва кормів для тварин.

Ключові ринкові фактори, які є дещо унікальними для ринку пшениці, свідчать про те, що структура ринку пшениці США має більшу еластичність попиту та пропозиції, ніж більшість інших польових культур. Іншими словами, попит та пропозиція на пшеницю реагують швидше, ніж попит та пропозиція на інші зернові культури, коли стикаються з деякими зовнішніми потрясіннями, такими як неврожай у конкуруючій країні-експортері або фінансова криза у великій країні, що закуповує. Таким чином, ціни на пшеницю, як правило, зазнають менш різких коливань цін, ніж більшість інших видів зернових. Ці характеристики включають злиття ринків продуктів харчування та кормів; сезонні відмінності між зимовим та весняним виробництвом у США; сезонні відмінності між культурами північної та південної півкулі; велика кількість іноземних експортних конкурентів та урядові програми продовольчої допомоги США, які значною мірою покладаються на пшеницю.

По-перше, кормовий потенціал пшениці може зменшити коливання цін на пшеницю, або запобігаючи падінню цін занадто низько, вводячи додаткове джерело попиту, або вимикаючи те саме джерело попиту, коли ціни піднімаються занадто високо щодо інших кормових зерен. Наприклад, якщо ціни на пшеницю падають занадто низько, пшениця починає конкурувати з традиційними кормовими зернами (наприклад, ячменем, сорго, вівсом та кукурудзою), особливо у Південній та Північній рівнинах, де місцеве виробництво зернових кормів часто є недостатнім. З іншого боку, оскільки ціни на пшеницю піднімаються вище певного порогу по відношенню до кормового зерна, годівниці худоби швидко зменшують частку пшениці у своїх кормових

раціонах, таким чином знімаючи тиск попиту, що лежить в основі зростання цін на пшеницю.

По-друге, виробництво пшениці в США відзначається двома незалежними сезонами – зимою та весною, періоди посадки яких складають майже шість місяців. Якщо очевидно, що площі озимої пшениці значно нижчі від очікуваних ринком через запобігання посадкам або що очікувані врожаї постраждали через незвичну зимову погоду протягом жовтнево-березневого періоду, деякі потенційні виробничі втрати можуть бути компенсовані збільшенням посадок ярої пшениці. З огляду на правильні цінові сигнали щодо інших сільськогосподарських культур, яра пшениця може витіснити інші посіви ярими культурами, які конкурують за ті самі площі (наприклад, ячмінь, сорго, соняшник, соя або кукурудза). Або перелогі площі – виведені з виробництва для відновлення вологості ґрунту – можуть бути передчасно повернуті у виробництво навесні за умови привабливих цін.

По-третє, два найбільших конкурента США на експорт пшениці – Австралія та Аргентина – перебувають у південній півкулі, де їх виробництво працює за циклом, який компенсується приблизно шестимісячним циклом США [27]. Як результат, Аргентина та Австралія мають можливість розширити площі посівів пшениці у відповідь на обставини попиту та пропозиції в Сполучених Штатах протягом того ж маркетингового року, зменшуючи потенційну різницю в цінах на рік на рік на американському та міжнародному ринках. Незважаючи на те, що ця потенційна додаткова пропозиція обмежує зростання цін, вона може поглибити зниження цін, оскільки високі витрати на зберігання та обмежені можливості зберігання в цих країнах часто витісняють надлишок виробництва на міжнародні ринки, навіть коли ціни низькі.

По-четверте, потенціал надлишкового виробництва для виходу на сільськогосподарські ринки з боку кількох конкуруючих країн-експортерів пшениці (головним чином Канади, Аргентини, Австралії, ЄС та Чорноморського регіону) підвищує відповідність пропозиції пшениці за винятком інших основних зерен. Наприклад, кукурудза США, як правило, стикається з

безпосередньою експортною конкуренцією лише з двох країн – Аргентини та Китаю.

По-п'яте, більшість державних експортних програм були спрямовані на пшеницю і зменшили коливання цін приблизно так само, як і попит на корми – вони створюють додаткове джерело попиту, яке компенсує зниження цін. Оскільки програми експорту фінансуються для постачання фіксованої вартості товарів, обсяг експорту зерна за програмою США зростає в періоди надлишку пропозиції та зниження цін, але падає, коли поставки стають жорсткішими, а ціни вищими.

Підводячи підсумок, чутливість до цін на годівлю пшениці та державні програми експорту в поєднанні з можливістю американських виробників ярої пшениці та виробників південної півкулі реагувати на умови озимої пшениці в північній півкулі забезпечує важливий стабілізуючий вплив на ціни на ринок пшениці США в умовах змінного світового попиту.

Як і пшениця, кукурудза вирощується майже в усіх країнах помірного поясу Північної Америки, Європи, Азії та Південної Америки. Однак глобальне виробництво кукурудзи розподілено менш добре, ніж пшениця, і лише деякі країни мають тенденцію домінувати у виробництві та торгівлі кукурудзою. Дві третини світового виробництва припадає на три країни – США, Китай та Бразилію. Сполучені Штати є домінуючим експортером кукурудзи з часткою у дві третини світових ринків. На Китай та Аргентину припадає ще 20% частки світової торгівлі [28]. Україна, Бразилія та Південно-Африканська Республіка є непослідовними експортерами, але демонструють тенденцію до зростання з 2000 року [29]. Цей невеликий пул потенційних експортерів може зробити міжнародні ціни на кукурудзу вразливими до погодних зв'язків в одній з найбільших країн-експортерів.

Американський ринковий рік кукурудзи триває з 1 вересня по 31 серпня. Кукурудза є найбільш широко виробленим кормовим зерном у Сполучених Штатах, на нього припадає понад 90% загальної вартості та виробництва кормових зерен. Інші кормові зерна в США включають зерно сорго,

ячменю та вівса. Щороку під кукурудзу висаджують близько 80 мільйонів акрів землі, що робить її найбільшою культурою, вирощуваною в США. Більшість врожаю кукурудзи в США вирощується в традиційному регіоні кукурудзяного поясу, що охоплює ділянки штатів, що йдуть від Огайо на захід через Індіану, Іллінойс, Айову, південь Міннесоти, північ Міссурі, східні Дакоти та Небраску.

Починаючи з 2000 року, близько 58% (в середньому) врожаю кукурудзи в США годується худобою як основним джерелом енергії. Ще 24% перероблено на безліч харчових та промислових продуктів, включаючи крохмаль, підсолоджувачі, кукурудзяну олію, напої та промисловий спирт, а також паливний етанол. Нарешті, близько 18% виробництва кукурудзи в США експортується на міжнародні ринки.

Ключові ринкові фактори, що впливають на ринок кукурудзи схожі на чинники впливу на пшеницю. Як кормове зерно кукурудза повинна конкурувати з широким асортиментом кормів, включаючи інші грубі зерна, а також кормовою пшеницею та, в деяких випадках, недорогими білковими стравами. Це робить ринки кормового зерна особливо чутливими до відносних цін на різні компоненти корму. У Сполучених Штатах два інших основних кормових зерна – кормовий ячмінь та зерно сорго – мають приблизно 95% кормової цінності кукурудзи [27]. Як результат, їх часто оцінюють у порівнянні з ф'ючерсами на кукурудзу на основі їх відносної вартості кормів.

Оскільки більшість експорту кукурудзи в США призначені для використання на корм для худоби, експорт кукурудзи в США особливо вразливий до наявності альтернативних джерел кормів. Наприклад, відомо, що раннє заморожування врожаю наприкінці серпня в канадських преріях за одну ніч перетворює значну частину високоцінного врожаю пшениці Канади з високим вмістом білка в недороге кормове зерно. Таким чином, канадська кормова пшениця традиційно є дуже конкурентоспроможною на ринках Східної Азії, зокрема Південної Кореї, за рахунок експорту кукурудзи в США. Однак ступінь витіснення кукурудзи з певних ринків кормів залежить від операції з годівлі. Деякі види худоби, наприклад, годівля великої рогатої худоби чи

молочних продуктів, можуть краще пристосуватися до раціону кормів, ніж інші, наприклад, свині чи птиця, які є більш залежними від кукурудзи.

Фактором зростаючого значення на кукурудзяних ринках США є все більше використання кукурудзи для виробництва етанолу. Це зростання було підтримане кількома національними та державними програмами. Збільшення частки загального попиту, пов'язане з промисловим використанням, може призвести до більшої мінливості цін в умовах дефіциту пропозиції, обумовленого погодою. У 2005-2006 маркетинговому році USDФ прогнозує, що 15% виробництва кукурудзи в США (або близько 1575 млн бушелів) буде використано для виробництва етанолу. Це порівняно з часткою 4% у 1990/1991 рр. Та часткою 6% у 2000/01 рр. Постійне зростання виробництва етанолу на основі кукурудзи без супутнього зростання виробництва кукурудзи, як правило, буде підтримувати ціни і, можливо, витискати американську кукурудзу з чутливих до цін кормів та експортних ринків.

Важливим товаром аграрного ринку є рис. Він являється найважливішим продуктом харчування для більшості населення світу, особливо в Азії та деяких районах Африки та Близького Сходу [30]. Рис виробляють і вживають у всьому світі в кліматичних умовах, що варіюються від помірного до тропічного. Однак на азіатське виробництво рису припадає майже 90% світового виробництва рису, а на дві країни - Китай та Індію - припадає понад половина.

На виробництво рису в США зазвичай припадає дуже мала частка (менше 2%) у світовому виробництві. Однак Сполучені Штати експортують майже половину свого щорічного виробництва [31]. Як результат, США є однією з провідних країн-експортерів рису, традиційно відстаючи від Таїланду та В'єтнаму. Індія, Пакистан, Китай та Єгипет також є важливими країнами-експортерами рису.

У США ринковий рік рису триває з 1 серпня по 31 липня. Внутрішнє виробництво зазвичай використовує трохи більше половини врожаю США щороку. Споживання рису в США поділяється на три основні категорії: столовий рис, який використовується безпосередньо як їжа; рис, перероблений на інші

типи витратних матеріалів, такі як закуски або готові страви; і рис, що використовується у пивоварній промисловості.

На світові ринки надходить лише невелика частка світового виробництва рису, яка оцінюється приблизно в 6%. Як результат, дуже обмежена кількість рису, що виходить на світові ринки (24-28 мільйонів метричних тонн щорічно) порівняно з великим річним світовим споживанням (приблизно 415 мільйонів метричних тонн) робить міжнародний рисовий ринок досить чутливим до несподіваного дефіциту виробництва в одній з основних країн-експортерів або споживачів, особливо якщо втрачене виробництво має бути компенсовано імпортом рису з міжнародного ринку.

На світових ринках є два основних види рису - довгозернистий (індика) та короткозернистий (японіка) - кожен із дуже специфічними кулінарними якостями та зовнішнім виглядом. Споживачі, як правило, мають суворі уподобання до того чи іншого, і рідко змінюються. Як результат, нерідкі випадки, коли загальні світові запаси рису мають надлишок, тоді як поставки того чи іншого виду рису можуть мати дефіцит щодо ринкового попиту. Сполучені Штати виробляють та експортують як риси індика, так і японіка.

Переробка рису додатково диференціює рисові продукти та ринки. Якість рису часто пов'язана зі ступенем полірування (видалення шарів корпусу та висівок) або білизною зерна та відсотком цільних та поламаних зерен. Обидва ці атрибути сильно залежать від інфрачервоної інфраструктури - ринкової особливості, яку рисова промисловість США використала на свою користь для конкуренції на міжнародних ринках. Проварювання рису (процес замочування, попереднє варіння грубого рису під тиском з його висівковим рисом, потім видалення корпусу шляхом стирання) призводить до отримання продукту, який є кращим на певних ринках (наприклад, Саудівська Аравія, Південно-Африканська Республіка та Нігерія).

Попит на олійні культури походить переважно від попиту на їстівні олії та білкові шроти. Міжнародний ринок олійних культур складається з великої

різноманітності олійних культур, вироблених у всьому світі, включаючи культури помірної пояси, такі як ріпак, ріпак та соняшник; культури тропічного пояси, такі як ядро пальми та кокосова копра; та багатозонові культури, такі як соя, бавовняне насіння та арахіс. Більшість цих сільськогосподарських культур, коли їх подрібнюють для отримання олії, також дають високобілкові шроти, які широко використовуються в раціонах для худоби та птиці. Як результат, більшість із них є відносно близькими заміниками, і ціни на них сильно корелюють.

Перероблена соя є найбільшим джерелом білкових кормів і рослинної олії у світі. На відміну від багатьох інших товарних ринків, лише деякі країни мають тенденцію домінувати у виробництві та торгівлі соєю, що робить ринок чутливим до будь-яких порушень поставок в одній з основних країн-виробників. Основні виробники сої включають США, Бразилію, Китай та Аргентину, які разом склали майже 90% світового виробництва з 2000 року [32]. Три країни - США, Бразилія та Аргентина - домінують у світовій торгівлі соєю, що становить близько 92 % експорту сої з 2000 р.; тоді як на дві країни, ЄС та Китай, припадало майже дві третини світового імпорту.

Американський маркетинговий рік починається 1 вересня для сої та 1 жовтня для соєвого шроту та соєвої олії. (66) Соя дорівнює приблизно 90% загального виробництва олійних культур у США, тоді як інші насіння олійних культур - такі як насіння бавовни, соняшнику, ріпаку, ріпаку та арахісу - становлять решту. США є провідним світовим виробником та експортером сої. Експорт сої та соєвих продуктів у 2003 році становив 43% від виробництва сої в США [33]. У США на соєву олію припадає близько двох третин усіх споживаних рослинних олій та тваринних жирів. Подібним чином соєвий шрот є домінуючим білковим шротом, який споживають у США. На експорт рослинної олії США великий вплив надає пільгова продовольча допомога країнам, що розвиваються, за допомогою таких програм, як PL 480.

Соєвий шрот - найважливіший у світі білковий корм, на який припадає майже 65% світових запасів. Корми для худоби становлять 98% споживання

соєвого шроту. Так само соєва олія є найбільшим у світі джерелом рослинної олії. Важливим розвитком ринку за останнє десятиліття стало феноменальне зростання виробництва та експорту сої з боку Бразилії та Аргентини. Разом вони наразі становлять близько половини світового ринку експорту сої, порівняно з менш ніж 15% до 1980 року; кожен з них перевершив США за експортом соєвого шроту та соєвої олії. Величезні невикористані запаси сільськогосподарських угідь у внутрішньому регіоні Бразилії можуть дозволити продовжувати значне розширення площ сої, виробництва та експорту.

Тропічне виробництво пальмової олії становить важливу і зростаючу частку світового виробництва рослинної олії (USDФ передбачає 30% частку в 2005 році) та торгівлі рослинною олією (прогнозована частка 58% у 2005 році). Малайзія та Індонезія - провідні світові виробники та експортери пальмової олії. Індонезія все ще має значну невикористану територію для подальшого розширення плантацій пальмової олії. Швидке зростання видобутку пальмової олії в Південно-Східній Азії означає, що воно, швидше за все, перевершить найвищий рейтинг соєвої олії за кілька років.

Через їх первинну перероблену продукцію - білковий шрот та рослинне масло - насіння олійних культур зазнає впливу ринкових ситуацій як у секторах кормів, так і в їстівній олії на американському та міжнародному ринках. Попит на зовнішній імпорт цілих олійних культур залежить від дефіциту між внутрішнім виробництвом олійних культур у країні та його споживанням. Різні вимоги до білкової шроту та рослинного масла, а також обмеження внутрішньої переробної потужності визначають співвідношення олійних культур до олійних продуктів, які країна імпортуватиме.

Деякі олійні культури мають більший вміст олії, ніж інші; а деякі насіння олійних культур дають шрот із більшим вмістом білка з меншою кількістю клітковини, що робить їх легше засвоюваними. Наприклад, одиниця сої при подрібненні дасть в середньому близько 18% -19% олії та 74% -80% шроту з приблизно 44% вмісту білка [34]. Соєвий шрот є найціннішим компонентом, одержуваним при переробці сої, і становить від 50% до 75% його вартості

(залежно від відносних цін на соєву олію та шрот). Як результат, імпортер повинен зважити відносні ціни на рослинні олії та білкові шроти по відношенню до врожаю олії та шроту для кожного виду олійних культур, а також вмісту білка та клітковини в отриманому шроті. Іншим фактором є вміст клітковини. Їжа з високим вмістом клітковини більше підходить для жуйних тварин (наприклад, для годівлі худоби та молочних продуктів), ніж для не жуйних (наприклад, свиней та птиці).

Що стосується соєвих дробарок, рішення щодо переробки передбачає вибір, коли взяти на себе зобов'язання купувати сою (наприклад, у фермерів), переробляти її та продавати соєве борошно та олію (наприклад, виробникам продуктів харчування та кормів). Основною змінною прийняття рішень при прийнятті зобов'язуючих зобов'язань на майбутні дати перед продавцями та покупцями є валова маржа переробки сої. Ця націнка дорівнює доходу за сорт сої, переробленої на олію та шрот, мінус ціна на сою за бушель. Якщо валова рентабельність переробки сої досить висока, переробник виділить ресурси переробки сої на цю дату. Якщо він занадто низький, процесор зберігає ресурси обробки, доступні на майбутню дату та більший запас.

Порівняно з торгівлею іншими сільськогосподарськими товарами, торгівля цілими олійними культурами, особливо соєю, є відносно необмеженою тарифами та іншими прикордонними заходами. Але шроти з олійних культур, особливо рослинні олії, зазвичай мають вищі тарифи. Успішне завершення поточного Дохінського раунду багатосторонніх торгових переговорів може зменшити імпортні тарифи та кількісні обмеження на світових ринках олійних культур, що сприятиме зростанню попиту.

Важливим розвитком ринку попиту стало швидке зростання економіки Китаю та Індії, що стимулювало їхнє внутрішнє споживання їжі. Зараз Китай є провідним імпортером сої у світі, і Китай, і Індія є одними з найбільших імпортерів рослинної олії у світі. ЄС самодостатній у виробництві рослинної олії, але дефіцит білка все ще робить його найбільшим у світі імпортером соєвого шроту та другим за величиною імпортером соєвих бобів. Зміни в

сільськогосподарській та торговій політиці цих країн суттєво вплинули на світові ринки олійних культур.

Пропозиції щодо спільної аграрної політики ЄС та світових тенденцій розвитку аграрного ринку мають багатоаспектність. Світові організації та країни-лідери роблять припущення та можливі варіанти розвитку подій.

Альтернативні системи виробництва та збуту (місцеві, органічні, без ГМО та інші типи сертифікованого виробництва) зростають протягом певного періоду. На світовому рівні пропозиція дедалі більше зростає - переважно в країнах, що розвиваються - але не так швидко, як попит на цих ринках. Це створить можливості для експорту в ЄС.

Незважаючи на вищу конкуренцію, прогнозується незначне збільшення виробництва зернових для національних кормів та промислового використання та забезпечення стабільного світового попиту. Виробництво соєвих бобів та бобових культур продовжує зростати, щоб задовольнити попит на корми та продовольство для рослинних білкових продукті місцевого виробництва. Очікується збільшення виробництва цукру, а також експорт цукру через зменшення внутрішнього попиту.

Спалах африканської чуми свиней в Азії вже сильно впливає на ринки м'яса, але наслідки для всього ринку на майбутнє все ще залишаються невизначеними. У короткостроковій перспективі, як очікується, значне зростання попиту на китайський імпорт, особливо на свиняче м'ясо, призведе до зростання цін. У міру відновленн китайського виробництва ціни повинні падати, що призведе до падіння національного виробництва свинячого м'яса. Очікується, що м'ясо птиці збільшить свою частку в загальному споживанні м'яса в ЄС, хоча загальне споживання м'яса, як очікується, дещо зменшиться. Навпаки, споживання молочних продуктів у ЄС та у світі продовжуватиме зростати, що призведе до збільшення виробництва молока в ЄС.

Нарешті, очікується, що виробництво спеціалізованих культур буде продовжувати неухильно зростати, а торгівля ними загалом посилюватиметься. Внутрішнє споживання вина пов'язане з подальшим зниженням, а попит на

оливкову олію збільшиться в країнах, що не виробляють. Перехід до різних видів фруктів та овочі буде продовжуватися відповідно до зміни уподобань споживачів. Тенденції споживання у Європі та розвиток харчового ринку зумовлені суспільними вимогами, пов'язаними з здоров'ям, навколишнім середовищем, зміною клімату чи добробутом тварин. У то же час, через напружений спосіб життя, збільшується продаж готової та перероблено їжі, а також закусок та готових продуктів. Це створює величезні можливості для подальших ринкових зрушень, наприклад, до зручності харчування.

Зростаючий попит на органічні очікується, що продовольство сприятиме збільшенню поставок ЄС у короткостроковій перспективі. У середньостроковій перспективі проблем переходу до органічного землеробства, а також подальший перехід ринку до інших екологічно чистих альтернатив можуть, однак, уповільнити зростання органічного виробництва.

Зміна світових тенденцій споживання провокують зміни рівня виробництва та впливають на світові торгові потоки. Зі збільшенням концентрації виробництва зерна в основних регіонах виробництва зростатиме глобальна торгівля в цій галузі. Низький рівень споживання молочних продуктів на душу населення в Азії та Африці створює чудові можливості для подальшого зростання експорту до цих регіонів. Очікується, що різні тенденції споживання м'яса також призведуть до зміни у товарообігу.

Загальна площа олійних насіння, постійних луків та постійних насаджень в ЄС має зменшуватися. Навпаки, очікується зростання використання землі під зернові, білкові культури та корми. Незважаючи на чистий спад використання сільськогосподарських земель в ЄС, більші врожаї можуть призвести до загального збільшення виробництва.

Ринок ЄС для крупи зростатиме, з подальшими зрушеннями між продуктами та збільшенням попиту на корми та промислове використання. Прогнозується розширення площ вирощування пшениці та кукурудзи за рахунок інших зернових культур. Загальний обсяг виробництва зернових в ЄС може

досягти 319 млн т до 2030 р. Більша конкуренція з боку інших основних регіонів-виробників, таких як Україна, призведе до помірного збільшення експорту з ЄС.

Прогнозується незначне зменшення площі ЄС олійні культури. Очікується, що площ ріпаку продовжуватиме зменшуватися, хоча й повільнішими темпами, завдяк стабільному попиту на ріпаковий шрот та агрономічній цінності ріпаку в система сівозміни. Загальне виробництво олійних культур в ЄС може залишатися стабільним середньостроковій перспективі. Зростання попиту на подрібнення олійних культу повинен забезпечити додатковий імпорт, тоді як обсяг імпортованих шротів може зменшитися.

Ринкові тенденції впливають на сільськогосподарський дохід, враховуючи поточні припущення та включаючи сектори, які тут явно не розглядаються. До 2030 року середній прибуток сільськогосподарських підприємств в ЄС може зрости через збільшення обсягу виробництва та підвищення цін. Тим не менше падіння цін на свиняче м'ясо та подальше зниження виробництва, а також зниження цін на пшеницю, кукурудзу та соєві боби на початку періоду повинні призвести до зменшення доходу до 2025 року, головним чином у країнах ЄС-15.

За прогнозами науковців очікується уповільнення відтоку із сільськогосподарського сектору через структурні зміни на рівні ЄС. Очікується ширший діапазон профілів працівників сільського господарства та керівників ферм, як і зміни в характері їхньої роботи, внаслідок технологічного прогресу машин та обладнання та кращих інструментів підтримки прийняття рішень.

Екологічні та кліматичні аспекти на світовому аграрному ринку включають викиди парникових газів фермерських господарствах та харчових ланцюгах (ХЛ) або вуглецевий слід (азотний слід) [35]. Тому важливо зауважити на негативному впливі на навколишнє середовище та клімат у відповідних регіонах аграрного виробництва, оскільки моделі не можуть повністю відобразити корисні наслідки певних заходів CAP та зміни у практиці управління фермами.

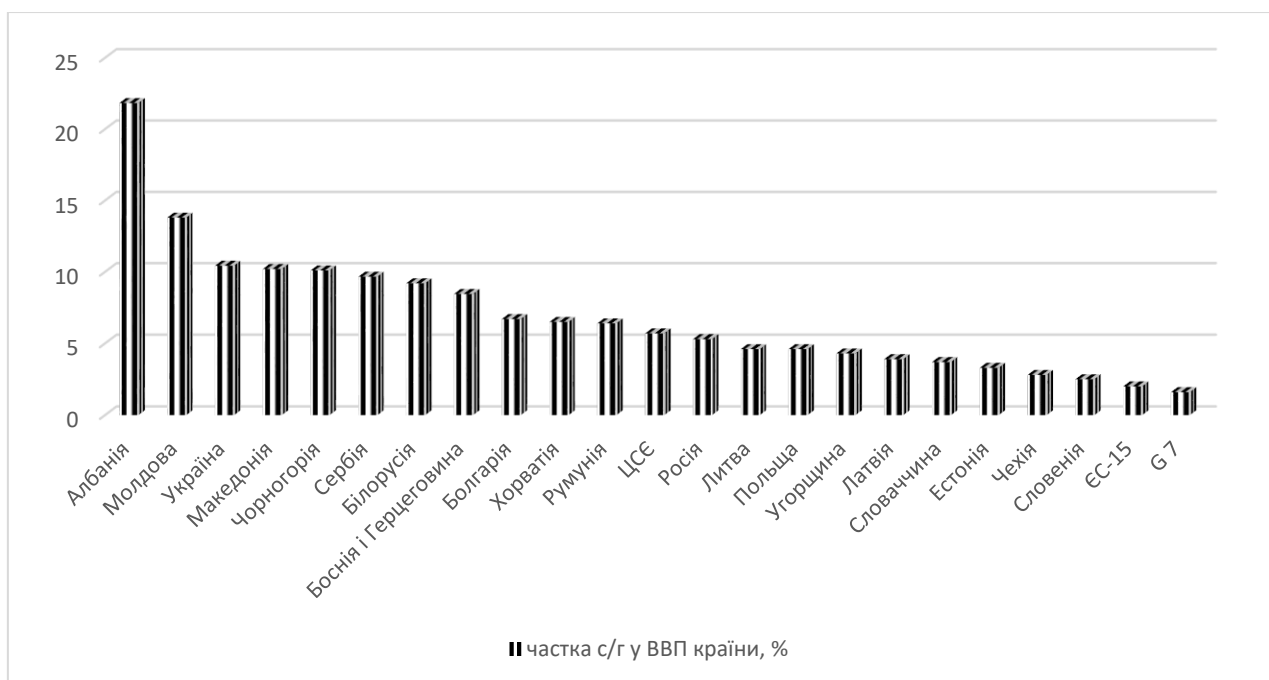

Рис. 2.1 – Частка сільського господарства у ВВП країн світу у 2019 році, %*

*Джерело: склфдено фвтором зф [32-36]

Також слід зауважити на динаміці світового аграрного ринку. З кожним роком частина сільськогосподарських земель в світі зростає. Проте збільшення посівних площ не є показником галузевої орієнтації економіки країни. Здебільшого це пов'язано зі зростаючими продовольчими потребами суспільства та обмеженістю ресурсів. Для прикладу в Америці, що має найбільші у світі посівні площі (155 млн га), АПК не є ключовим сектором економіки країни. У ВВП США на цю галузь припадає менше 1%. В свою чергу, український агросектор забезпечує 10,43 % ВВП країни (посівні площі – 35,8 млн га).

У цьому контексті проаналізуємо долю сільського господарства у ВВП різних країн світу (рис.2.1). Найвища частка АПК у ВВП Албанії (21,83%), що свідчить про значну роль аграрної галузі в економіці країни. Лівову частку сільгосппродукції волокнисті культури (тютюн, бавовна). У інших аграрних країнах показник відносно нижчий: у Молдові – 13,8%, Македонії – 10,2%, Чорногорії – 10,1%. Наша країна теж має значну частку сільського господарства – 10,43% від ВВП. Побідна тенденція свідчить про те, що Україна однозначно

прийняла курс розвитку країни-аграрія. Агросегмент у 2019 році став основною статтею наповнення бюджету.

На завершення слід сказати, що аграрний ринок світу має низку суттєвих особливостей, порівняно з іншими міжнародними ринками. Зростаючі обсяги світового продовольчого споживання значно випереджають темпи приросту аграрного виробництва. Спостерігається явище «інтенсифікації глобальної продовольчої системи». У зв'язку з цим аграрний сектор заслуговує на особливу увагу у кожній країні. Фінансова підтримка виробників, інноваційні методи виробництва, дотримання та контроль міжнародних стандартів якості, розгалуження співробітництва між світовими ринками стають основою функціонування аграрного сектора у міжнародному бізнесі.

2.2 Емпіричний аналіз ступеня інтеграції аграрного ринку України у світовий простір

У сучасних умовах процес транснаціоналізації істотно поглибив рівень взаємозалежності між країнами, інтенсифікував міжнародний поділ праці, спеціалізацію та кооперацію національних економік. Глобальна конкуренція встановила жорсткі вимоги до вибору найефективніших та найменш затратних форм транснаціоналізації. Сьогодні стратегія ТНК здійснюється шляхом раціональної комбінації інвестиційних і неінвестиційних форм транснаціоналізації, що зумовило бурхливий розвиток глобальних альянсів у світовій економіці. Україна ще не відчула, в повній мірі, вплив ТНК на національне виробництво [54, с. 22]. Оскільки масштаби їх діяльності на території країни значно менші порівняно з іншими країнами. Проте антропогенно-інтелектуальне суспільство та інформаційно-технологічний спосіб виробництва стимулюють транснаціональні компанії виходити на національний ринок України. Найбільшу зацікавленість викликає сільськогосподарський сектор економіки. Підвищена увага світу до забезпечення продовольчої безпеки, баланс робочого періоду і періоду виробництва,

взаємозв'язок природно-кліматичних умов з земельними ресурсами суттєво приваблюють до України ТНК [37, с. 104]. З огляду на це важливо зауважити на перспективах та наслідках економічних перетворень під впливом транснаціоналізації.

Для оцінки глобального ринку сільгосппродукції доцільно розглянути дані попиту і пропозиції на цю продукцію в світовому масштабі (рис.2.2), а також зіставити світові можливості із сільськогосподарського виробництва зі світовими продовольчими потребами.

Рис. 2.2 – Світове виробництво та споживання аграрної продукції за 2008-2019 р.р., млн тонн*

*Джерело: складено автором за [38]

Динаміка світового виробництва і споживання аграрної продукції за останні 10 років здебільшого характеризувалась домінуванням споживання над виробництвом. Варто зауважити, що впродовж останніх двох років набирає обертів тенденція дефіциту продукції сільського господарства. Загострюється проблема забезпечення продовольчої безпеки. Аграрний ринок має потенціал до розвитку, особливо з огляду на залежність обсягів виробництва від такого неконтрольованого підприємствами фактора, як зміна погодних і природно-кліматичних умов. Дана причинна обумовленість також є свідченням на користь глобалізації споживання сільгосппродукції, тобто глобалізації попиту.

У 2019 році обсяг світового експорту агропромислової продукції сягнув 1 330 мільярдів доларів США. 46% з цього показника припадає на Європу, 20% – на Азію, 16% – на Північну і 11% – на Центральну і Південну Америку. Під контролем ТНК знаходиться близько 90 % світового ринку пшениці, кави, кукурудзи, тютюну, 80 % – чаю, 75 % бананів [13]. Особливістю ринку сільгосппродукції є те, що глобалізація попиту призводить до глобалізації пропозиції лише шляхом зміни структури й методів розповсюдження продукції і лише незначною мірою – шляхом глобалізації виробництва, оскільки виробничі можливості безпосередньо залежать від природно-кліматичних умов і якості ґрунтів конкретної території.

У забезпеченні продовольчої безпеки у світі важливу роль може відіграти Україна. Оскільки споживчий ринок країни перенасичений, а можливості та пропозиція не вичерпані. За даними державної служби статистики України у 2019 році 45 аграрних компаній сукупно контролювали близько 4 млн га сільськогосподарської землі. Їх загальна виручка перевищувала 10,8 млрд. Причому питома частка дочірніх компаній ТНК є набагато більшою, ніж компаній українського походження. Тому діяльність транснаціональних корпорацій є важливою для економіки України. Рівень інтегрованості країни, її участь в міжнародному поділі праці та глобальна конкурентоспроможність дедалі більше залежить від успішної діяльності ТНК. За останні два десятиріччя в Україні відбулися важливі економічні зміни, що також позначилися на її зовнішньоекономічній діяльності. Щорічно зростає зовнішньоторговельний оборот, кількість держав, з якими Україна має торговельні відносини. Про якісний рівень зовнішньої торгівлі свідчить товарна та географічна структура в торгівлі товарами, а також характер сальдо. Важливими товарами для кожної держави є продукти харчування, так як вони дають змогу забезпечити базові потреби населення, а також продукція сільського господарства, що має дещо більшу сферу призначення. Аналіз ринку цих товарів та тенденції розвитку їх національного виробництва показують, що Україна зміцнює свої позиції на

світовому ринку, а згадана продукція стає одним з головних національних експортних товарів.

Значне місце у національному товарному експорті займає продукція агропродовольчого комплексу, що включає в себе сільське господарство і харчову промисловість (рис. 2.3). На цю продукцію за період 2014-2019 рр. прийшлося 22,9 % всього товарного експорту України. Причому, в останні роки ця доля збільшується галопуючими темпами – з 19,3 % в 2014 році до 28,5 % в 2019 році [43]. Торговельне сальдо цієї продукції має додатне значення, в 2019 році та 2015 році, відповідно, становило 10 362 млн дол. та 8 840 млн дол., або 41,5 % та 35,8 % позитивного сальдо торгівлі товарами. В цілому ж по зовнішній торгівлі, починаючи з 2010 року, Україна постійно має негативне сальдо, яке в 2018 році і 2019 році склало, відповідно 24 704 млн дол. і 22 136 млн дол., що загрожує фінансовій безпеці держави.

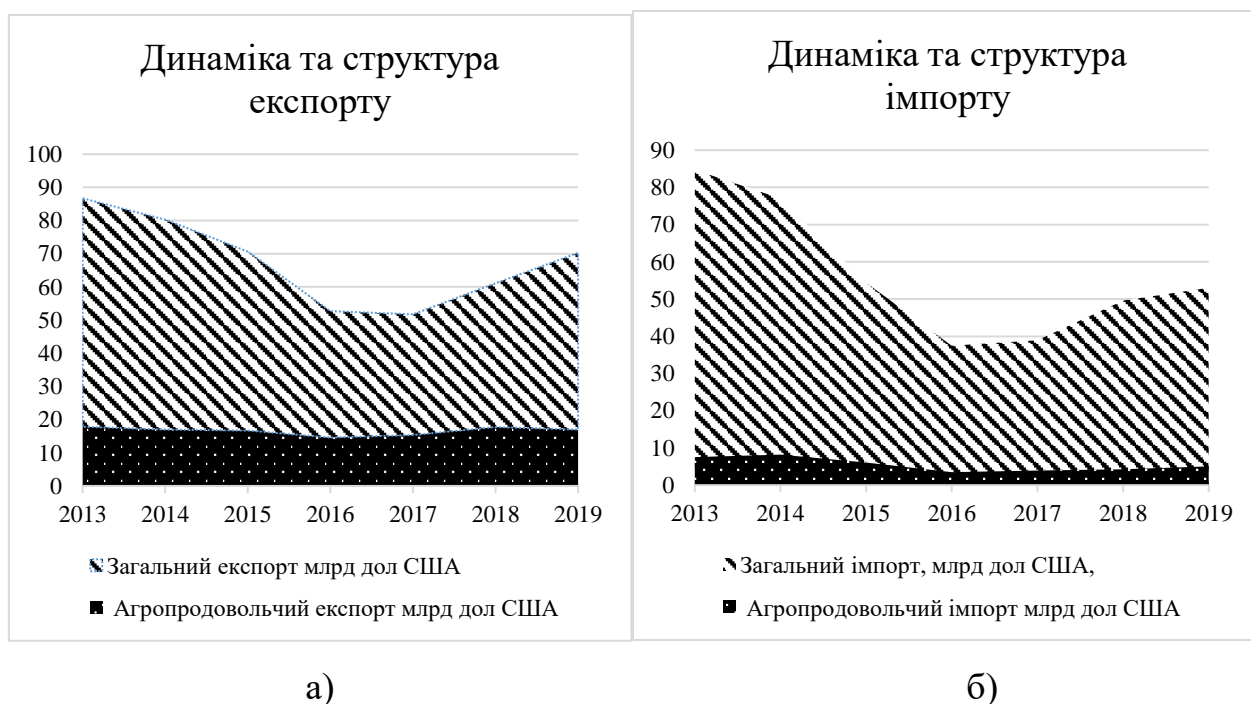

Рис.2.3 – Динаміка та структура експорту та імпорту України за 2013 – 2019 року, млрд дол США*

*Джерело: складено автором за [39-40]

В останні роки Україна досить динамічно завойовує зовнішні ринки і розширює експорт продукції агропродовольчого комплексу (рис. 2.4). Найбільший обсяг експорту припадає на продукцію рослинного походження – в 2018-2019 рр. це більше половини експорту агропродовольчої продукції. Саме по цій групі товарів формується основна частина додатного сальдо усієї агропродовольчої продукції: за даними 2019 року це 6 206 млн дол., або 70,2 %. Значне додатне сальдо формується по жирам та олії тваринного або рослинного походження – 3 104 млн дол. або 35,1 %. Зауважимо, що по живим тваринам, продуктам тваринного походження від’ємне сальдо в 2019 році склало 808 млн дол. По готовим харчовим продуктам додатне сальдо по причині значного імпорту склало лише 338 млн дол. Таким чином, основою експорту агропродовольчої продукції, як з точки зору масштабів експорту, так і розміру додатного сальдо займають дві товарні групи – продукти рослинного походження та жири і олії тваринного або рослинного походження.

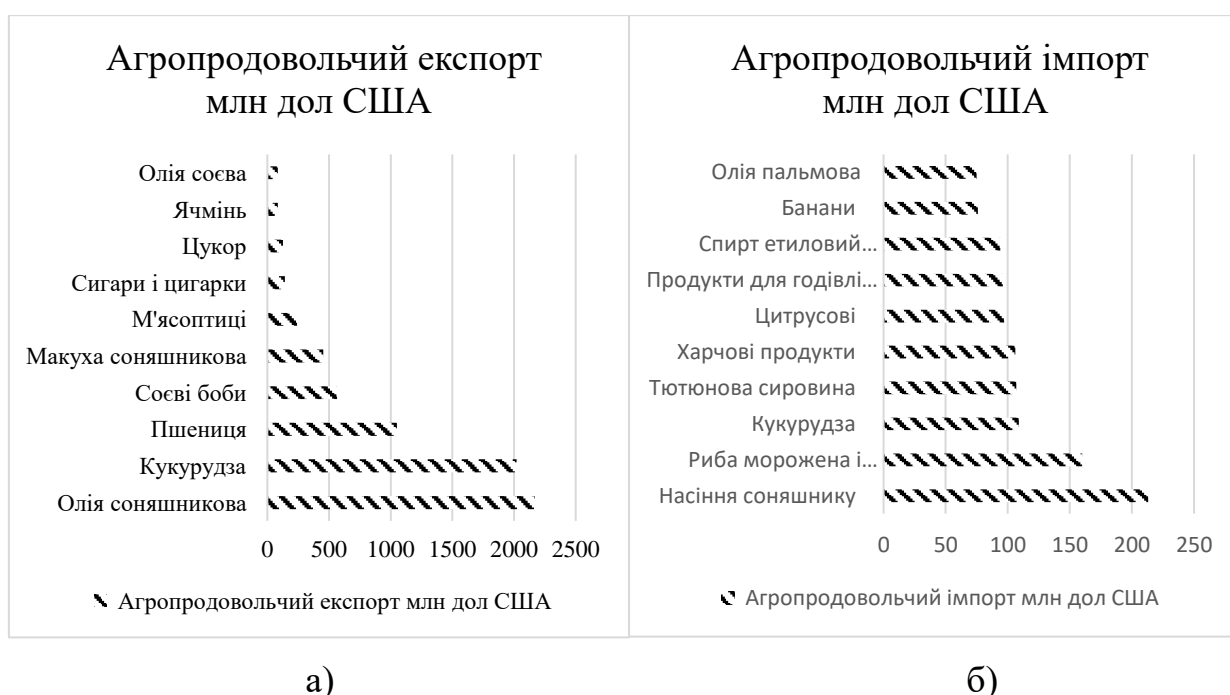

Рис. 2.4 – Галузева структура експортно-імпортних операцій АПК у 2019 році, млн дол США*

*Джерело: складено автором за [39-40]

Основними експортними зерновими культурами являються кукурудза, пшениця, ячмінь, а серед олійних культур – ріпак, соя, соняшник. Як видно, в останні роки, завдяки нарощуванню експорту, основними експортними культурами стають кукурудза і ріпак. В цілому по розглянутих культурах за даними 2019 року експортна виручка склала 8289 млн дол., або 93,4 % від продукції рослинного походження.

У 2019 р. відбулася диверсифікація ринків збуту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. На 31% зменшився експорт до країн СНД, зріс експорт продукції до США – на 33%, в Азію – на 10%, до країн Євросоюзу – на 4%. Причому географічна структура змінюється у бік збільшення часток експорту до країн Азії (частка експорту 46,6%), США (частка експорту 0,3%), інших країн (2,7%). До десятки країн – найбільших імпортерів української сільськогосподарської продукції увійшли Китай, Єгипет, Індія, Туреччина, Іспанія, Іран, Нідерланди, Італія, Польща, Білорусь (рис. 2.5). Лише за дев'ять місяців 2015 р. експорт аграрної продукції до цих країн склав 10,4 млрд. дол. США, що становить 37% від загального експорту України.

Регіональна структура експорту виглядає таким чином: найбільшу частку в експорті займають країни Азії (47,2%), країни ЄС (25,7%) та африканські країни (13,5%). Обсяги експортних операцій засвідчують стрімкий розвиток торговельних відносин із Китаєм. Лише за сім місяців 2015 р. аграрний експорт України до Китаю становив 889,7 млн дол., що більш ніж удвічі за аналогічний період 2014 р. (407 млн дол.). У розрізі окремих товарних експорт до Китаю зернових зріс у 4,7 рази, шоколаду – удвічі, кондитерських виробів – у 1,2 рази, спирту – майже у шість разів. Тобто помітні зрушення і в експорті не тільки сировини, а й продукції харчової промисловості.

Збільшення зовнішньоторговельного обороту держави пов'язується з розширенням географії поставок. З кожним роком зростає кількість країн, що закуповують нашу агропродовольчу продукцію. Так, якщо в 2010 році кукурудзу, яка користується великим попитом на світовому ринку, закуповували 25 країн, то в 2019 році їх число зросло до 51. В географічній структурі експорту

агропродовольчої продукції спостерігаються певні особливості. Так, в 2019 р. європейські країни не відзначалися особливою активністю в імпорті національної соняшникової олії, хоч ще в 2010 році країнами Європи було закуплено 982,7 тис. т соняшникової олії, або 51,1 % всього нашого експорту. Натомість країни Європи в останні роки є лідерами в імпорті сої, ріпаку, кукурудзи та макухи, що використовуються для виробництва олії та в якості кормів. Найбільш активно імпортують сою Греція, Іспанія, Італія. В 2018-2019 рр. вони закупили 1480 тис. т соєвих бобів, або 84,3 % європейського імпорту.

Рис. 2.5 – Диверсифікація українського експорту продукції АПК у 2019 році, %*

*Джерело: складено автором за [39-40]

Серед покупців ріпаку найбільші об'єми мають Бельгія, Нідерланди, Німеччина, Польща, Франція, які в 2018-2019 рр. імпортували 2540 тис. т олієсировини, тобто 87,5 % імпорту в країни Європи. Трійка потужних імпортерів кукурудзи за 2017 рік виглядає так (тис.т): Іспанія – 2334; Італія – 1247; Португалія – 671. Їх частка в європейському імпорті кукурудзи склала – 59,8 %. Із експортованої в 2013 році макухи основними покупцями були (тис. т): Польща – 534; Франція – 457; Нідерланди – 178. Разом з цим, названі країни є

провідними експортерами до України продуктів тваринного походження – з нашого імпорту цих продуктів в 2019 році в сумі 1892,1 млн дол., 1074,6 млн дол., або 56,8 % приходиться на країни Європи.

Основні експортні потоки олії соняшникової, пшениці, кукурудзи в останні роки спрямовуються до країн Азії та Африки, де вони використовуються на харчові потреби. Так, експорт соняшникової олії до країн Азії за період 2013-2019 рр. зріс у шість раз. В 2017 році до країн Азії поступило 2 190 тис. т олії, в т.ч. Індія – 1 076 тис. т, Китай – 435 тис. т, Туреччина – 207 тис. т, Іран – 165 тис. т, або 86 % всіх поставок в цьому напрямі.

В країни Азії та Африки направляється 98,6 % експорту пшениці. В Азії основними імпортерами пшениці є Ізраїль, Сирія, Туреччина. Серед країн Африки виділяється Єгипет, що імпортував за 2018-2019 рр. 4 478 тис. т пшениці. До країн цих континентів спрямовується більше половини експорту кукурудзи.

В 2019 році найбільші обсяги закупок здійснювали такі країни, як Іран – 1 424 тис. т, Республіка Корея – 1 307 тис. т, Японія – 1 249 тис. т, Ізраїль – 862 тис. т, або 76 % азійського імпорту. В Африці самим потужним споживачем є Єгипет, який в 2019 році імпортував 2 454 тис. т кукурудзи, або 79,8 % поставок на континент. Крім цього, значні закупки зерна здійснюють Алжир, Лівія, Марокко, Туніс. Зростання експорту до країн Азії та Африки пояснюється збільшенням споживання продуктів харчування населенням цих континентів в результаті росту доходів і має значні перспективи.

Географія товарного експорту показує, що європейські країни імпортують головним чином сировинні ресурси – олійні культури, кукурудзу, макуху соняшникову, в той час як країни Азії та Африки купують переважно соняшникову олію, пшеницю, кукурудзу, ячмінь.

Аналіз різних аспектів структури експорту агропродовольчої продукції дає підстави зробити наступні висновки:

а) експорт агропродовольчої продукції носить переважно сировинний характер;

б) розвинені країни Європи імпортують головним чином сировинні ресурси. Проте останнім часом спостерігається тенденція до збільшення експорту готових харчових продуктів, що відповідають вимогам ЄС і для виробництва яких в Україні існують великі можливості;

в) підприємства України значно наростили експорт своєї продукції до країн Африки та Азії, які останнім часом збільшують її споживання;

г) зростання експорту, а також розвиток імпортозаміщення можуть значно поліпшити результати зовнішньої торгівлі.

Отже, диверсифікація і нарощування експорту української сільськогосподарської продукції є реальними до виконання завданнями. Неймовірно перспективне виробництво продукції з високою часткою доданої вартості. Згідно з проведеним аналізом, основними експортними продуктами є зернові та олійні культури, однак понад 200 українських підприємств у 2019 р. збільшили об'єми експорту до країн – членів ЄС м'яса птиці та м'ясних продуктів із неї, почали експортувати яйця, рибу, мед, пух, шкірсировину, корми для непродуктивних тварин, інші субпродукти тощо. Все це доводить, що українські товаровиробники можуть бути не лише постачальниками сировини на світовий, зокрема і європейський ринок, а й цілком можуть шукати свій шлях у виробництві готової продукції.

2.3 Вплив кон'юнктури міжнародного ринку на формування національного аграрного бізнесу

Забезпечення населення більшості країн світу продовольством здійснюється через складну систему світогосподарських зв'язків. Протягом попередніх періодів історії людства основною причиною розвитку агросфер було самозабезпечення держав продовольством. Але в останні десятиліття видозмінилися підходи до сутності цього поняття, а також до ролі світового ринку у продовольчій системі.

Одновекторною та постійною тривалою тенденцією світового ринку продовольства стало неухильне зниження частки сільськогосподарських товарів у загальному світовому товарообігу при одночасному абсолютному зростанні експорту та імпорту цих товарних груп.

У абсолютному вимірі у руслі тривалих тенденцій кон'юнктури світового ринку продовольства правомірно говорити не тільки про неухильне зростання світової торгівлі сільськогосподарською сировиною та готовими продуктами, яке за 10 років склало 35,5%, але і про відносне збільшення торгівлі відносно виробництва [41, с. 18]. Головними причинами таких змін були: радикальні технологічні зрушення у харчовій промисловості країн світу, нерівномірність товарних інновацій та обсягів виробництва в окремих країнах, різні темпи зростання виробництва в залежності від демографічних показників та рівня доходів.

У рамках загальносвітової тенденції глобалізації економіки світовому ринку продовольства належить особлива роль у формуванні все тіснішої взаємодії між елементами світової продовольчої системи. За оцінками аналітиків Продовольчої комісії ООН (FAO), майже четверта частина виготовленого у світі продовольства у сирому або переробленому вигляді постачається за межі країни походження.

Односпрямовано з динамікою експорту сільськогосподарських продовольчих товарів, але вищими темпами зростає торгівля основними ресурсами для їх виробництва. Якщо за останні 30 років ХХ ст. світовий експорт сільськогосподарських товарів зріс у 8 разів, а продовольчих – в 6, разів, експорт таких основних ресурсів, як готові добрива зріс в 10,7 рази пестицидів – в 18,7 рази, тракторів – в 5,9 разів. Така синхронність свідчить про те, що світова продовольча система відреагувала на поглиблення процесів глобалізації комплексною зміною динаміки та структури торгівлі, інтенсифікацією всіх видів господарських зв'язків в аграрних галузях, уніфікацією стандартів споживання продовольства.

Для ринку продовольства 90-ті роки ХХ століття стали за багатьма показниками періодом прояву протиріч, різноспрямованих процесів, взаємного нівелювання окремих кон'юктуроутворювальних факторів. Тобто ринок продовольства розвивався за принципом маятника. Найбільшою мірою коливання стосувалося таких показників як: ступінь лібералізації світової торгівлі продовольством, вплив науково-технологічного прогресу на пропозицію та попит, зміна цін на найважливіші товарні позиції.

У сфері лібералізації світового ринку продовольства різноспрямованість тенденцій проявилася особливо чітко [42, с. 240]. Цей процес став одним і найсуперечливішим у сучасному розвитку світового ринку продуктів харчування та викликав багаточисельні торгові конфлікти та наукові дискусії. Парадоксальним є той факт, що тенденцію деякого відходу від принципів лібералізації світової торгівлі викликала сучасна хвиля науково-технологічного процесу, який загалом є одним з факторів і рушійних сил глобалізації та відповідної лібералізації торгівлі.

Глобалізація економічного розвитку та проникнення на аграрні ринки ТН змінили класичну природу цього ринку. В останній третині ХХ ст. він став ринком недосконалої конкуренції, тільки деяким галузям якого на окремих часових проміжках були притаманні риси монополістичної конкуренції. Протягом цього збереглися галузі зі всіма ознаками досконалої конкуренції.

Класична схема вивчення кон'юктури ринку продовольства передбачає використання товарної структури ринку, що базується на галузевому поділі товаропотоків, у межах якого відбувається їх розподіл за ступенем обробки [43, с. 169]. Сьогодні найбільш оптимальною є комплексна схема, котра враховує сучасний рівень товарної диверсифікації ринку.

У структурі світового ринку продовольства з базових продуктів домінують фрукти та овочі, зерно та продукти його переробки, оліємісні насіння, тропічні товари, цукор. При широкому асортименті виробів, що надходять у світовий обіг, для світового ринку продовольства характерно переважання великих товарних груп з відносно невеликим набором сировинних продуктів.

Роль лідера у формуванні тенденцій кон'юнктури ринків продовольства тим не менше, як і раніше, належить зерновим. У цій підгрупі найкрупнішими позиціями є пшениця, кукурудза, рис. Досить значні обсяги світової торгівлі припадають також на ячмінь, овес, жито. До підгрупи олійних входить близько десяти найменувань, серед яких домінуючу роль відіграють соєві боби, соняшник, арахіс.

Цінам на продовольство притаманна низка особливостей, котрі визначають стан кон'юнктури світових ринків. Перш за все необхідно зазначити рентний принцип ціноутворення у сировинних галузях, що пов'язано з використанням землі як основного виробничого ресурсу. Згідно цьому принципу ринкові ціни формуються на основі гірших умов виробництва, а це визначає умови конкуренції. Окрім цього, особливістю ринку є також множинність цін на аналогічні товари.

Для формування цін на продовольство характерні – циклічність і сезонність – підвищена нестійкість – висока амплітуда коливань. Безумовно, наявність товарів-субститутів на продовольчому ринку надає можливості повноцінної зміни лише обмеженого кола товарів високого ступеня обробки. Але з підвищенням технологічного рівня харчових галузей значення даного фактору розвитку світового ринку продовольства буде зростати.

Наприклад, на ринку пшениці вплив субститутів відчутний як на рівні формування пропозиції (проявляється в переході на вирощування інших культур в залежності від стану ринку), так і при формуванні попиту (коли використовується менш дефіцитне зерно для відгодовування тварин). Ступінь взаємозамінності окремих видів пшениці при цьому низька, позаяк її окремі сорти можуть бути використані у спеціальних галузях. Локальним прикладом товарозаміни на ринку пшениці може бути перехід на підвищене споживання рису в країнах Азії в період підвищення цін на пшеницю.

На світовому ринку продовольства також виділяються географічний сегмент з високою часткою внутрішньорегіональної торгівлі. Це країни Західної Європи Азії, Латинської Америки [44]. Основним географічним напрямом

світової торгівлі продовольством другої половині ХХ ст. стала торгівля економічно розвинутих країн між собою незалежно від їх регіональної приналежності. Україна на світовому ринку продовольства виступає і як експортер, і як імпортер при значному перевищенні імпорту над експортом. Основним статтями українського експорту продовольства є окремі види зернових, насінн соняшнику, цукор буряковий. Із експортера цих та інших базових сировинних продовольчих товарів Україна перетворилася у їх нетто-імпортера. Загалом номенклатура українського імпорту продовольства значно ширша, вон включає практично всі види продовольства. Найбільше за останній період ввозиться риби та морепродуктів, м'ясних і молочних виробів, фруктів тропічних товарів та ін.

Україна має унікальні умови для розвитку зерновиробництва, оскільки саме зерновий сектор є основою для більшості галузей агропромислового комплексу та істотно впливає на добробут сільського населення і розвиток сільських територій. Зернова галузь є однією з найважливіших у складі АПК України, продукти переробки цієї галузі мають стратегічне значення для країни. Ціни на зерно визначають ціни на хліб, макаронні, кондитерські вироби, молочні продукти, м'ясо, яйця. Виробництво зерна має вирішальне значення для розвитку всіх галузей сільського господарства, є сировиною для переробної промисловості, важливим експортним товаром, який може забезпечити значні надходження валютних коштів. Аналізуючи сучасний ринок зерна, необхідно звернути увагу на нерівномірність розвитку й незбалансованість попиту та пропозиції, тому особливо важливого значення набуває вивчення кон'юнктури ринку зернових культур. Виробництво зернових культур є основним напрямом в АПК України. Ринок зерна займає важливе місце не лише в структурі аграрних відносин, а й загалом в економіці держави. В останні роки український зерновий ринок демонструє нестабільну, але позитивну динаміку, як у відношенні виробництва, так і експортного потенціалу, що продемонстровано в табл.2.1.

Таблиця 2.1 – Аналіз виробництва зернових та зернобобових культур (тис. тонн)*

Роки	зернові і зернобобові культури	У тому числі				
		пшениця		ячмінь		кукурудза
		всього, тис. тон	у т. ч. озима	всього, тис. тонн	у т. ч. ярий	всього, тис. тонн
1990	51009,0	30373,7	30348,0	9168,9	7215,5	4736,8
1995	33929,8	16273,3	15968,6	9633,2	8646,4	3391,8
2000	24459,0	10197,0	9775,2	6871,9	6264,8	3848,1
2005	38015,5	18699,2	17683,4	8975,1	7967,4	7166,6
2008	53290,1	25885,4	25050,0	12611,5	9948,5	11446,8
2009	46028,3	20886,4	20037,0	11833,1	8213,6	10486,3
2010	39270,9	16851,3	16216,8	8484,9	5265,9	11953,0
2013	62285,3	21927,8	21513,7	7351,9	4618,4	30862,0
2014	63859,3	24114,0	23498,0	9046,1	5701,2	28496,8
2015	60125,8	26532,1	25937,4	8288,4	5007,2	23327,6
2016	66088,0	26043,4	25320,7	9435,7	5798,2	28074,6
2017	61916,7	26158,0	25398,5	8284,9	5243,9	24668,8
2018	70056,5	24605,8	23906,6	7349,1	4425,9	35801,1
2019	75143,2	28301,0	27201,3	8935,2	5234,1	35812,5

*Джерело: складено автором за [39-40]

Так, порівняно з 2013 р. посівні площі під зерновими в 2018 р. зменшились майже на 841,6 тис. га, але це не призвело до зменшення обсягів виробництва та урожайності. У період 2013-2018 рр. валовий збір та урожайність зернових значно збільшилась та досягла рекордних показників за останні роки існування ринку зерна в Україні. Відповідно експорт та імпорт зернових культур за останні 5 років наведено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2 – Зовнішня торгівля зерновими культурами України, 2015-2019 рр. (тис. дол. США)*

Рік	Експорт		Імпорт		Сальдо тис. дол. США
	тис. дол. США	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до загального обсягу	
2015	6057490,0	15,9	154707,7	0,4	5902782,3
2016	6073915,3	16,7	148799,7	0,4	5925115,6
2017	6501134,3	15,0	191116,7	0,4	6310017,6
2018	7240558,1	15,3	176756,1	0,3	7063802,0
2019	9633333,9	19,2	180817,4	0,3	9452516,5

*Джерело: складено автором за [39-40]

На основі даних табл. 2.2 можна зробити висновок, що за останні 5 років у зовнішній торгівлі України показники експорту зернових культур значно перевищують показники імпорту, що безумовно є позитивною тенденцією для економіки України. Зростання обсягів виробництва зерна і як наслідок експорту, може значно покращити позицію України на світовій арені. Така позитивна тенденція, без сумнівів, покращить економічні показники країни, адже значна частина експортної виручки є заслугою аграрного комплексу. Україна займає лідируючі позиції з експорту зерна у світі. В 2019/20 МР Україна входить в ТОП-5 країн експортерів пшениці (Росія - 35 млн т; ЄС - 32 млн т; США - 27,5 млн т; Канада - 23 млн т; Україна - 20,5 млн т).

На даний момент основними конкурентами України на світовому ринку зерна виступають Росія, країни ЄС, США та Канада. За останні п'ять років обсяг виробництва зернових у країні не падає нижче 60 млн т. У попередньому році даний показник досяг максимальних 75 млн т. Динаміка виробництва та експорту зернових в Україні за маркениговими роками представлена на рис.2.6.

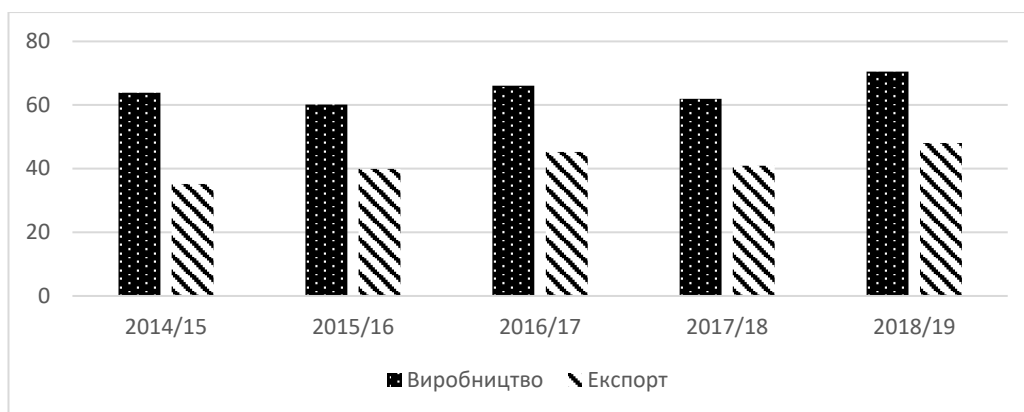

Рис. 2.6 – Динаміка виробництва та експорту зернових в Україні, млн тонн*

*Джерело: складено автором за [45]

Поряд з ростом обсягів виробництва ми можемо спостерігати зростання експорту зернових. Це відбулося, зокрема, у результаті збільшення обсягів продажу кукурудзи з України на зовнішні ринки. З огляду на це, детальніше розглянемо структуру експорту зернових України у 2018/2019 МР (рис.2.7).

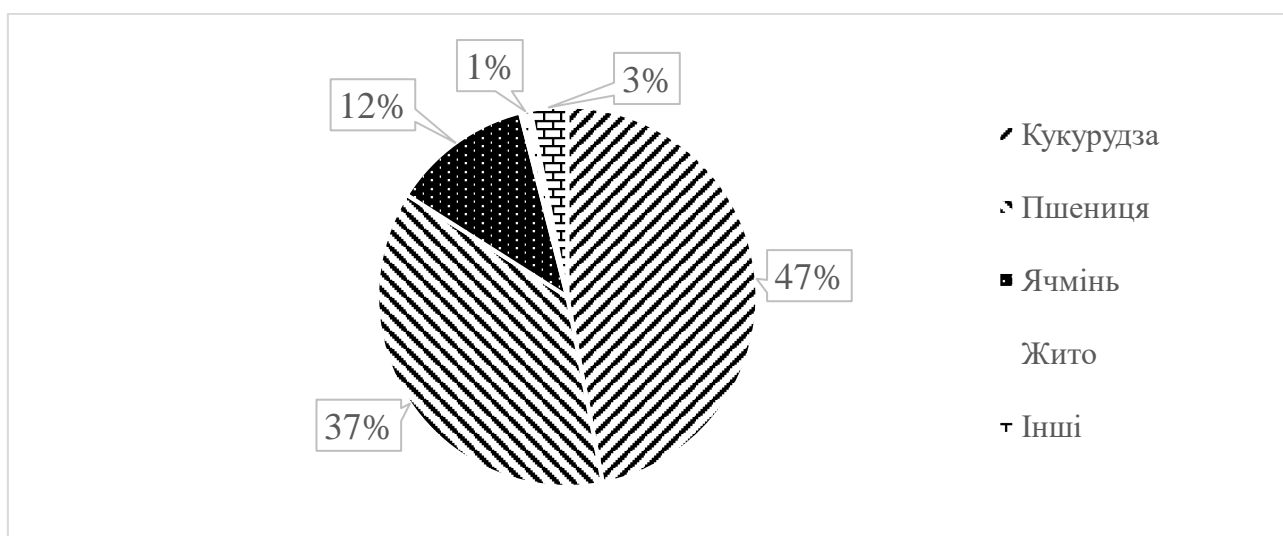

Рис. 2.7 – Структура експорту зернових України у 2018/19 МР, %*

*Джерело: складено автором за [46]

Отже, кукурудза є лідером в структурі експорту зернових України та світового виробництва зернової групи культур в цілому. За даними Міністерства сільського господарства США, спостерігається щорічне збільшення обсягів її споживання. Найбільшими світовими споживачами кукурудзи є США, Китай,

Європейський союз і Бразилія. Основними покупцями на світовому ринку залишаються Японія, Мексика, Європейський Союз та Єгипет. Головним експортером цього зерна є США.

Що стосується нарощування обсягів імпорту кукурудзи на світовому ринку, базовими причинами зростання є збільшення споживання у таких країнах як: Китай, Єгипет, В'єтнам, Мексика. Поряд з цим, можемо спостерігати загальносвітові тенденції розвитку тваринництва і ріст споживання м'яса; для країн Азії та Африки - це заміщення кукурудзою існуючого раціону харчування, що базувався на пшениці й ячменю.

Збільшення виробництва та споживання впливає на активність світової торгівлі. Виробництво кукурудзи в Україні має високу рентабельність. У 2018 р. при вирощуванні кукурудзи на зерно у великих аграрних компаніях загальні господарські витрати в середньому на 1 га становили 19,0 тис. грн. За врожайності 75 ц/га, собівартість 1 т продукції - 2,54 тис. грн. За середньої ціни реалізації кукурудзи фуражної 4,1 тис. грн./т прибуток з 1 га - 11,7 тис. грн, що складає рентабельність на рівні 62%. Враховуючи те, що у дрібних сільгоспідприємствах рентабельність виробництва є нижчою – середня рентабельність виробництва кукурудзи по Україні склала – 50,3 %. Це є високим показником, в порівнянні з основними зерновими культурами, що вирощуються сільськогосподарськими підприємствами. Рентабельність пшениці в Україні досить непогана порівняно з основними країнами-виробниками цієї культури, в середньому за 5 років становить 29,86%. Так, розглянемо рівень рентабельності пшениці, який склався за останні 5 років (табл.2.3).

Таблиця 2.3 – Рівень рентабельності пшениці за останні п'ять років, %*

Рік	Рівень рентабельності, %
2014	28%
2015	36,4%
2016	31,7%
2017	26,8%
2018	26,4%

*Джерело: склфдено автором за [47]

Ще одним важливим показником виступає ціна. Ціна на продукцію в ринковому середовищі відіграє не тільки обмінну роль, вона також виступає індикатором стану ринку даної продукції, своєрідною системою контролю, коли, слідкуючи за ціною (за умови, що на неї діють тільки ринкові закони), можна визначити загальне становище на ринку.

На формування ціни на зернові впливають такі внутрішні фактори, як витрати на виробництво й обсяг валового збору, та зовнішні фактори, основними з яких є світова ціна на зерно та курс долара (додаток Б).

Ціни на зернові за останні роки мають тенденцію до збільшення. Причиною цього є різні чинники, що мають вплив на ситуацію на зерновому ринку. Так, вирішальну роль у зростанні цін має реальний дефіцит зерна на світовому ринку.

Важливим також є такі чинники:

- а) зростання внутрішніх цін на зерно в країнах, що експортують;
- б) неконтрольоване поширення інформації про нестачу зерна та поганий стан майбутнього урожаю;
- в) відсутність ефективного контролю за учасниками зернового ринку та моніторингу за обсягами зерна на збереженні.

Два роки поспіль (2018-2019 рр.) основними українськими зернотрейдерами залишаються компанії-експортери України - Нібулон (13,7% від загального експорту), Кернел (9,9%), Державна продовольчо-зернова корпорація України, Louis Dreyfus Company, Glencore, корпорації Cofco і Sifergill. Частка цих постачальників становить 71% від загального обсягу поставки зерна за кордон в 2019 році. Така незначна чисельність українських топ компаній-експортерів зерна пов'язана з високою капіталоємністю бізнесу. Так, щоб здійснити фрахт тільки одного судна для відправки 50 тис. тон вантажу, потрібно сплатити 15 мільйонів доларів.

Україна за підсумками 2019-го року зібрала рекордний урожай зернових і зернобобових в обсязі 75,08 мільйона тон. Про це свідчать дані Державної

служби статистики. Так валовий збір зерна виявився на 7,2% більше, ніж у 2018 році (70,06 млн т). Середня врожайність склала 49,1 ц/га (у 2018 році - 47,4 ц/га).

За даними відомства, обсяг виробництва культур зернових і зернобобових в 2019 р. склав: пшениця - 28,3 млн т (+ 15,0%); кукурудза на зерно - 35,8 млн т (+ 0,1%); ячмінь - 8,9 млн т (+ 21,2%); жито - 0,3 млн т (-15,1%); овес - 0,3 млн т (+ 0,8%); гречка - 0,1 млн т (-37,9%); сорго - 0,2 млн т (-1,2%); просо - 0,2 млн т (+ 110%); культури зернобобові - 0,7 млн т (-25,5%); горох - 0,6 млн т (-26,2%).

Найприбутковішою зерновою культурою у 2019-му році був ячмінь, з рівнем рентабельності 47,2%. Це дає реальну можливість Україні розширити ринки збуту та закріпитися на нових рубежах. Перед Україною відкриваються великі перспективи на світовому ринку у зв'язку з дефіцитом продовольства, зростанням попиту на біопаливо, а також відсутністю можливостей розширювати посівні площі та нарощувати продуктивність сільського господарства в основних аграрних країнах. Розглянемо більш детально кон'юнктуру ринку зерна України і вплив його в глобальній торгівлі на прикладі табл. 2.4

Таблиця 2.4 – Основні кон'юнктурні показники ринку зерна України за 2016-2019 роки*

М/П	Пропозиція, млн т	Попит (внутрішній ринок) млн т	Торгівля, (експорт) млн т	Торгівля, (імпорт) млн т	Запаси на кінець періоду, млн т
2016/17	74,945	23,196	44,669	0,219	7,300
2017/18	68,127	22,264	40,071	0,227	6,018
2018/19	75,051	21,582	47,907	0,246	5,807

*Джерело: складено автором за [39-40]

Загалом за останні 10 років експорт українського зерна на світовий агропродовольчий ринок зріс більш ніж удвічі, що є суттєвим трендом його розвитку в контексті глобальної інтеграції сільського господарства після вступу до СОТ у 2008 році.

Впродовж аналізованого періоду щорічний попит на зерно у світі зростав у середньому на 30–50 млн т, що відкриває для українського аграрного сектору економіки значні перспективи збільшення його виробництва до 100 млн т.

В Україні структура виробництва зернових та зернобобових у 2019 мала такий вигляд: кукурудза (47%), пшениця (37%), ячмінь (12%), соя (1,3%), ріпак і кольза (0,7%), овес (0,5%), жито (0,4%), сорго (0,3%), просо (0,2%), гречка (0,2%), рис (0,06%), тритикале (0,04%) та зернобобові, що включають квасолю, горох, нут, сочевицю та люпин солодкий (0,3%).

Володіючи безумовно вигідним геополітичним розташуванням та потужний ресурсний потенціалом, Україна має всі шанси стати одним із світових лідерів експорту зерна. Однак низка проблем, пов'язаних із логістичним обслуговуванням експортних поставок, суттєво знижує конкурентоздатність українського зерна на світових торговельних площадках.

Аналіз тенденцій виробництва зернових культур в Україні показує, що після п'ятирічного періоду стабілізації валових зборів намітився черговий період зростання. Так, основним фактором, що формував ситуацію на зерновому ринку в 2018/19 рр., став рекордний урожай, який досяг 75,1 млн тон, що на 21,3% більше за показник 2017 р. і на 15% вище середнього показника за 5 попередніх сезонів.

Приріст виробництва обумовлений активним зростанням середньої врожайності на тлі досить стабільних посівних площ. В середньому за 5 сезонів зернові культури в Україні висівали на площі 14,7 млн га. В той же час середня урожайність зернових, досягнувши в 2018 р. рекордного значення 47,4 ц/га, опинилася на 8% більше за показник в 2014 р. і на 11% перевищила середній показник за п'ять попередніх сезонів.

Також варто відзначити відносно стабільну частку пшениці в загальному врожаї зернових, яка оцінюється в 40% в середньому за 5 останніх сезонів. При цьому в сегменті ячменю спостерігається планомірна знижувальна тенденція, і ця культура, навіть на тлі ситуативного високого попиту і високих цін, поступово переходить в розряд нішевих.

Що стосується розподілу зернових культур в Україні, то ключовою тенденцією тут є триваючий приріст частки експорту на тлі скорочення внутрішнього споживання. Так, за підсумками 2018/19 у загальному розподілі зернових культур в Україні на частку експорту припали рекордні 66%, що посилює експортну орієнтацію ринку і залежність від зовнішніх факторів. При цьому абсолютні значення експортних поставок наблизилися до позначки 50 млн тон на рік.

Частка експорту складає 54% - у 2015/16, 61% - у 2016/17, 60% - у 2017/18 та 66,3% - у 2018/19 рр. (рис. 2.8). Обсяг внутрішнього споживання зернових в Україні в 2018/19 МП оцінюється на рівні 21,3 млн тонн, що на 3% менше за показник попереднього сезону і на 16% поступається середньому показнику за 5 попередніх сезонів. Ключовими факторами впливу на сформовану тенденцію, як і раніше, є: скорочення чисельності населення країни, стагнація в експорті борошна, а також невизначеність у тваринницькому сегменті, де розвивається переважно птахівництво, а поголів'я великих с/г тварин скорочується.

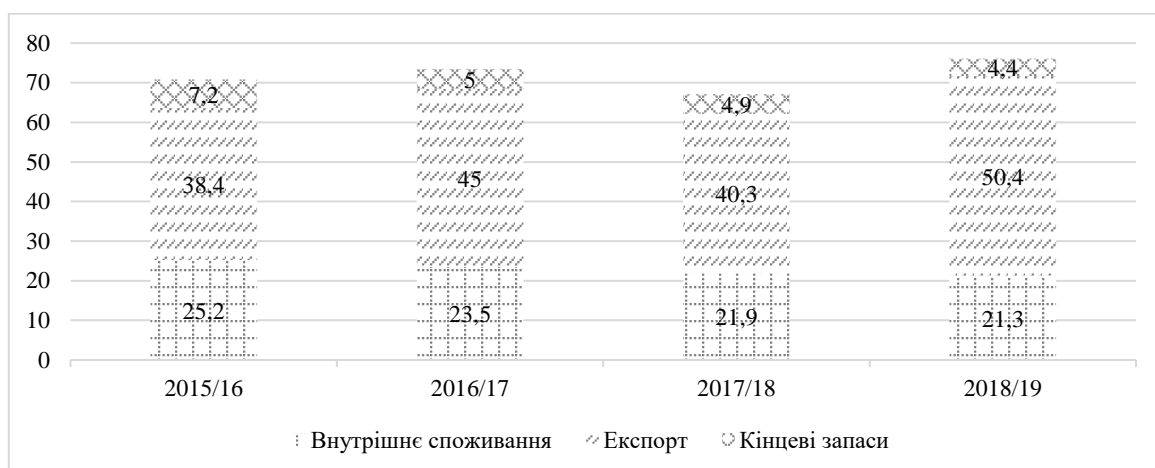

Рис. 2.8 – Розподіл зернових культур в Україні, млн тонн*

*Джерело: складено автором за [37]

Тенденції експорту пшениці та ячменю, для яких сезон завершився, формуються відповідно до динаміки виробництва. Так, за підсумками 2018/19 МР зафіксовано зниження виробництва пшениці на 6%, а ячменю – на 11% щодо

показника попереднього сезону. У відповідності зі сформованим трендом обсяги експортних поставок цих культур в 2018/19 МР знизилися на 9% і 16% відповідно. При цьому, аналізуючи скорочення поставок в абсолютних показниках, можна відзначити, що в сегменті пшениці скорочення експорту (-1,5 млн тонн) відповідає скороченню виробництва (-1,5 млн тонн). Водночас при зниженні валового збору ячменю на 936 тис. тонн експорт даної культури знизився всього на 697 тис. тонн. Це свідчить про зниження попиту культури на внутрішньому ринку і інтерес імпортерів, який поки зберігається.

Що стосується географії експортних поставок пшениці, то тут можна відзначити консолідацію ринків збуту. Так, за підсумками 2018/19 МР на ТОП-10 країн-імпортерів української зернової продукції довелось 78% поставок проти 66% у попередньому сезоні. ТОП-10 країн-імпортерів української пшениці: Індонезія, Єгипет, Філіппіни, Бангладеш, Марокко, Туніс, Таїланд, Республіка Корея, Лівія, Ізраїль.

Так, за підсумками 2018/19 МР відзначається збільшення на 44% в порівнянні з попереднім сезоном обсягів поставок на Філіппіни, які практично досягли 1,6 млн тонн. Ключовий імпортер української пшениці – Індонезія – також на 13% (до 2,6 млн тонн) збільшила закупівлі в сезоні, що завершився. Поставки в Таїланд зросли на 15% і досягли 829 тис. тонн. В цілому, обсяг поставок пшениці країни Азії в сезоні, що завершився практично відповідає торішньому показнику (7,2 млн тонн проти 7,3 млн тонн). Таким чином, частка регіону в закупівлях збільшилася до 46% від загального обсягу поставок проти 42% в 2017/18 МР.

Варто відзначити істотний приріст поставок в Марокко (+23%) і Лівію (+83%). При цьому традиційний ключовий покупець української пшениці – Єгипет – протягом 2 сезонів імпортує близько 1,9 млн тонн зернової. У той же час, як на ринку Єгипту, так і на ринках інших ключових імпортерів зберігається висока конкуренція з боку Росії, яка, на тлі приросту виробництва, часто пропонує більш конкурентні ціни.

Така ж конкуренція характерна і для сегмента ячменю, зокрема на ключовому ринку Саудівської Аравії. До ТОП-10 країн-імпортерів українського ячменю входять: Саудівська Аравія, Китай, Лівія, Японія, Іран, Туніс, Катар, Ізраїль, Кіпр, Ліван. Але тут ситуація є більш ризикованою, оскільки експортний ринок українського ячменю є більш консолідованим. Так, за підсумками 2018/19 МГ понад 65% експорту зернових з України довелося тільки на одну цю країну, в той час як для РФ частка Саудівської Аравії оцінюється всього в 33% і ринок диверсифікований за рахунок Ірану, Йорданії і Туреччини.

Незважаючи на досить жорстку конкуренцію і зниження виробництва, в сезоні українським трейдерам все ж вдалося збільшити обсяги поставок в Саудівську Аравію до 2,3 млн тонн, що виявилось на 30% більше за показник попереднього сезону.

Примітним є те, що на другій позиції серед ключових імпортерів в 2018/19 МП знаходиться Китай, що є вагомим глобальним гравцем на ринку ячменю. На тлі скорочення виробництва ячменю в Австралії – ключовому постачальнику для Китаю, цей напрямок міг би бути цікавим для постачання української зернової. Тим більше, що за абсолютними обсягами імпорту сегмент ячменю цікавіший за сегмент кукурудзи, яка є основною експортною культурою для поставок з України до Китаю. Так, в 2018/19 МР, за оцінками USDФ, імпорт ячменю в Китай оцінюється в 6,5 млн тонн, а кукурудзи – в 5,0 млн тонн. Незважаючи на це, в 2018/19 обсяг експорту українського ячменю в Китай скоротився до 381 тис. тонн (-52% до показника попереднього сезону).

Серед позитивних тенденцій потрібно відзначити приріст поставок ячменю до Японії. Обсяги експорту за підсумками 2018/19 МГ досягли 131 тис. тонн, що в 3,8 рази більше за показник в минулому сезоні. Це забезпечило Японії четверту позицію серед імпортерів української зернової. В цілому, українська пшениця і ячмінь залишаються конкурентними на основних ринках збуту. При цьому все більш явним стає азіатський вектор у формуванні експортних потоків, що обумовлено активним приростом населення і динамічним розвитком економіки даного регіону.

Незважаючи на стрімкий розвиток експортного сегменту, частка внутрішнього споживання у загальному розподілі зерна в Україні залишається вагомою і, безумовно, впливає на розвиток цінової ситуації зокрема і ринкових тенденцій в цілому. Основними сегментами, що формують внутрішній попит на зернові, є борошномельна і комбікормова галузі. Стратегічним напрямом розвитку сільського господарства України є розвиток зернової галузі. За останні 7 років спостерігається позитивна тенденція у валовому зборі зернових (табл. 2.5).

Таблиця 2.5 – Кон'юнктура ринку зерна в Україні за 2017-2018 МР*

Показники	Зернові всього, тис. тонн	в тому числі						
		пшениця	жито	ячмінь	кукурудза	овес	рис	інші зернові
Пропозиція продукції	69329	29312	562	9070	27566	510	146	2163
- внутрішнього ринку	69124	29292	552	9040	27526	505	81	2128
- зовнішнього ринку (імпорт)	205	20	10	30	40	5	65	35
Попит на продукцію	69329	29312	562	9070	27566	510	146	2163
- внутрішнього ринку	21681	9422	390	3331	6387	384	126	1640
- зовнішнього ринку (експорт)	42190	17534	107	5184	19050	62	4	250
- залишки на кінець періоду	5458	2356	65	555	2129	64	16	273

*Джерело: складено автором за [47]

Загальний обсяг пропозиції зернових за 2011-2018 рр. зріс на 14,3% або на 8,354 млн тон (додаток В). Проведений аналіз показав, що це зростання відбулося за рахунок підвищення врожайності зернових: 43 ц/га у 2011-2012 МР проти 36,3 ц/га у 2017-2018 МР. Урожай зернових в Україні у 2017-2018 МР становив 61,28 млн тонн, що на 12% або 6,576 млн тон більше показника 2011-2012 м. р. зростання виробництва зернових стимулювало зростання їхнього експорту – на 80,7% (з 22,691 до 41 млн тон). Впродовж аналізованого періоду зменшились площі посівів на 582 тис. га, в той же час майже удвічі зріс імпорт зернових (з 98

до 205 тис. тон). Запаси зернових на кінець періоду зменшились 71,6%. Це може бути зумовлено зменшенням кількості населення у 2018 р. порівняно з 2012 р.

З метою дослідження розвитку експортного потенціалу аграрних підприємств на підставі існуючих даних щодо ціни на зерно кукурудзи 2019/20 МР за допомогою економіко-математичної моделі побудуємо лінію тренду та розрахуємо прогнозні значення ціни реалізації на 2020/21 МР. У табл. 10 наведено вихідні та прогнозні ціни на зерно кукурудзи з урахуванням коефіцієнта детермінації.

Дані Додатку Г наведені на рис.2.9 у вигляді графіку з лінією тренду. За результатами прогнозу можемо спостерігати зміни ціни у майбутньому, які в певні періоди будуть зростати та знижуватись. Даний прогноз не може гарантувати стовідсоткового справдження. Коефіцієнт детермінації становить $R^2=0,2264$. Отже, модель описує 83 % вхідних даних. За результатами побудованого прогнозу можливе зниження цін у листопаді 2020 р., а потім їх подальше зростання в другій половині 2020/21 МР.

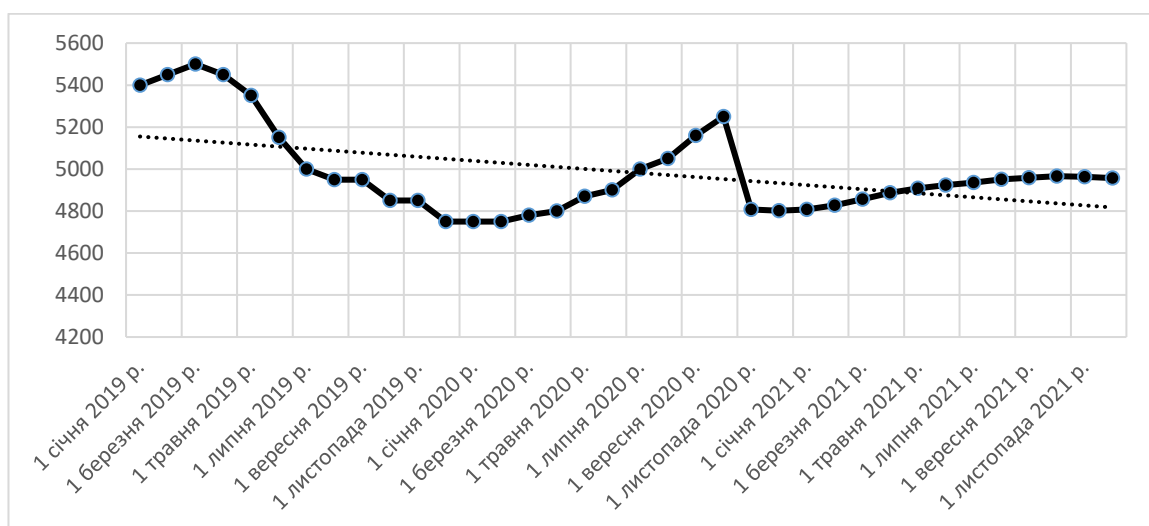

Рис. 2.9 – Фактичні та прогнозні ціни на кукурудзу*

*Джерело: складено автором за [37]

Отже, в цілому формується сприятлива цінова ситуація та привабливий рівень рентабельності, які стимулюватимуть аграріїв і надалі нарощувати

виробництво зернових, зокрема кукурудзу, що є стимулюючими факторами для розвитку експортного потенціалу даних підприємств.

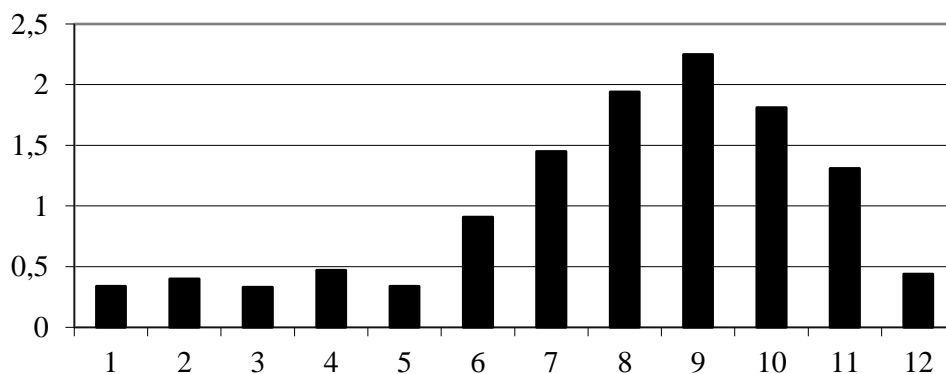

Рис. 2.10 – Середнє значення коефіцієнта сезонності агроринку України за місяцями, 2017-2019 р.*

*Джерело: складено автором за [37]

Доцільно також зробити розрахунки коефіцієнту сезонності (рис. 2.10) та відхилення для визначення оптимального, песимістичного та оптимістичного варіантів розвитку подій на ринку зерна (рис. 2.11).

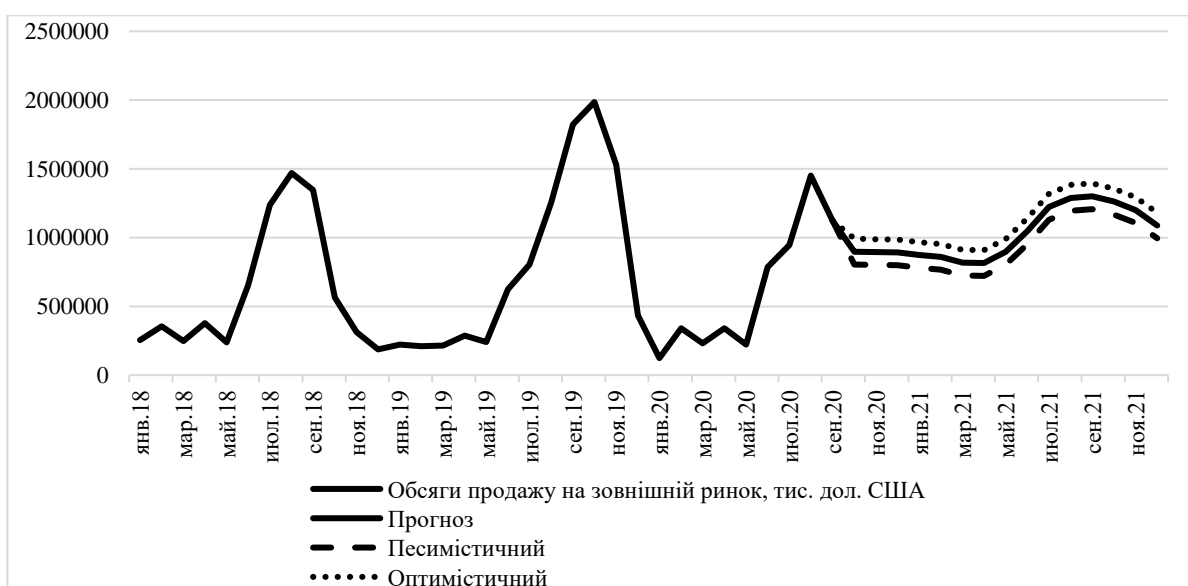

Рис. 2.11 – Прогноз обсягів продажів української агропродукції на зовнішній ринок*

*Джерело: складено автором за [37]

За даними рис. 2.11 різниця між оптимальним, песимістичним та оптимістичним прогнозом є мінімальною та показує динаміку змін, яка буде цілком позитивною під кінець 2020/21 МР, що пояснюється початком періоду збору врожаю та подальшою реалізацією на експорт, що підтверджує коефіцієнт сезонності на рис. 6.

За оцінками експертів, щодо перспектив для ринку на кілька сезонів вперед, то на внутрішньому ринку очікується подальша стагнація в сегменті продовольчого споживання, яка буде компенсуватися незначним зростанням кормового споживання. Про суттєвий приріст експорту зернових продуктів переробки, на жаль, поки що не йдеться.

Водночас експорт зерна матиме і надалі активний розвиток, чому сприяє низка вагомих факторів. В першу чергу, зростання чисельності населення і розвиток економіки азіатських країн сприятиме підвищенню попиту цього регіону. Зокрема, ключовими маркетмейкерами регіону можуть стати Індонезія і Філіппіни. За статистичними оцінками, до 2026 року чисельність населення в цих країнах може збільшитися на 8% і 12% відповідно. При цьому також очікується приріст імпорту пшениці в зазначені країни на 10% в порівнянні з поточними показниками. Подальшому освоєнню азіатського регіону українськими трейдерами сприяє також зміна глобального клімату і проблеми, що все частіше виникають, з виробництвом зерна в Австралії, яка є основним експортером в регіоні. І, природно, свою роль відіграє торговий конфлікт між США і Китаєм.

Також не варто забувати і про фактори ризику. Так, наприклад, Китай розглядається в якості перспективного ринку збуту ячменю. Українські трейдери істотно активізувалися в спробах отримати дозвіл на постачання даної культури. При цьому в Китаї залишається досить складною ситуація з АЧС, що знижує поголів'я свиней і може зумовити зниження імпорту ячменю. Крім того, на тлі глобальної стагнації в сегменті ячменю формуються досить високі ціни на зернову, що зумовлює перехід на альтернативні зернові компоненти кормів, зокрема, на кукурудзу. Це також формує певні ризики збуту. Даний тренд

характерний і для Саудівської Аравії. За оцінками USDФ, імпорту кукурудзи в цю країну в 2018/19 МР збільшився до 5,0 млн тонн, а в 2019/20 МР може зрости до 5,5 млн тонн.

Ще одним фактором ризику є постійна конкуренція з боку російського зерна, частка якого планомірно збільшується на ключових ринках збуту. Крім того, очікується розвиток в РФ і експорту продуктів переробки, що посилить конкуренцію в даному сегменті.

Перманентним фактором ризику для України залишається логістика. При достатніх потужностях перевалювання в портах залишається безліч невирішених проблем з доставкою зерна з внутрішніх елеваторів в порти. Це в найближчому майбутньому, найімовірніше, сприятиме значній трансформації інфраструктури – будівництву великих перевалочних елеваторних хабів, розвитку річкової інфраструктури та зміні структури рухомого складу.

З урахуванням сформованих тенденцій і сформованих очікувань складені оцінки виробництва і розподілу зернових культур в 2020/21 МП. Зокрема, прогнозується, що може бути встановлений черговий рекорд виробництва та валовий збір зернових сягне близько 77,8 млн тонн. Однак внаслідок очікуваного деякого зниження врожайності кукурудзи валовий збір прогнозується на рівні 34,8 млн тонн, що нижче за показник у 2019 році. При цьому слід зазначити невизначеність щодо обсягів виробництва. Зважаючи на вкрай нерівномірні агрокліматичні умови на території країни і виникнення безлічі локальних вогнищ з рясними опадами, як урожайність, так і якість зернових нового врожаю можуть суттєво відрізнятись в межах одного регіону.

Що стосується прогнозних показників, то в Україні очікується збільшення виробництва зернових та зернобобових. Посівні площі у майбутньому будуть зменшуватись, разом з тим, це не позначиться на збільшенні валового збору зернових та зернобобових культур. Це можливо за рахунок збільшення урожайності зернових яка помітно зростатиме кожного року.

З кожним роком відбуватиметься стабільне збільшення експорту зернових, прогноз також буде підтримувати цю тенденцію. Загалом згідно з прогнозом в

Україні намітилася чітка тенденція до зростання валового виробництва зерна на найближчі роки. Слідом за виробництвом зростатиме й експорт зерна, що збільшить надходження грошових коштів до державного бюджету. Відповідно, зернова галузь має значний потенціал розвитку, що може сприяти покращенню економічної ситуації не лише в агропромисловому комплексі, а й в економіці України загалом. Однак зміцнення потенціалу та розвиток зернового сектору повинен відбуватися за умов правильної державної політики стосовно підтримки аграрного комплексу в цілому, та зокрема зернової галузі. Помітні частки в українському експорті зернових припадали на Китай (9,6%), Іспанію (7,5%), Туреччину (7,4%), Нідерланди (6,8%), Індонезію (5,1%), Бангладеш (3,9%), Ізраїль (3,4%), Туніс та Італію (по 3,1%). Сукупно ці 10 країн приносять 64% доходів від всього експорту продукції даної групи. На основі проведеного PEST-аналізу (табл. 2.6), можна зробити висновки, про те що агропідприємства України функціонують в складних макроекономічних умовах, кількість та ступінь впливу негативних факторів значно перевищує позитивні.

Таблиця 2.6 – PEST-аналіз агроринку України*

Політичні (P)	Економічні (E)
<ul style="list-style-type: none"> - загострення військовополітичної ситуації в країні; - зниження субсидіювання аграріїв; - мораторій на купівлю-продаж землі. 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність пільгового кредитування агровиробників; - низький рівень рентабельності виробництва дрібних фермерських господарств; - зростання рівня інфляції; - зростання попиту на агропродукцію у світі; - доларизація вітчизняної економіки; - високі ціни на матеріально-технічні ресурси та с/г техніку.
Соціальні (S)	Технологічні (T)
<ul style="list-style-type: none"> - зниження чисельності сільського населення; - низький рівень розвитку інфраструктури на селі; - недостатній рівень соціального захисту сільського населення; - еміграція сільського населення закордон з метою працевлаштування. 	<ul style="list-style-type: none"> - незадовільний стан матеріально-технічного забезпечення господарств; - доступність інноваційних агротехнологій на ринку; - низький рівень впровадження інноваційних агротехнологій.

*Джерело: складено автором за [48]

Найбільший негативний вплив у галузі мають техногенні фактори, зокрема: незадовільний стан матеріально-технічного забезпечення більшості господарств та низький рівень впровадження інноваційних агротехнологій, а серед позитивних факторів - зростання попиту на агропродукцію у світі та доступність інноваційних агротехнологій на ринку.

Основними резервами реалізації вказаних зовнішньоекономічних можливостей є запровадження сучасних інноваційних агротехнологій, що дозволить збільшити врожаї та забезпечити належну якість продукції, що відповідає міжнародним стандартам та здатна задовольнити зростаючий попит на неї у світі.

З точки зору процесного підходу кожне сільськогосподарське підприємство виконує певну послідовність операцій, які характеризують окремі етапи руху матеріального потоку. Проведений SWOT-аналіз показав наявність великої кількості слабких сторін та загроз на зерновому ринку, більшість із них є типовими для агроформувань (додаток Д). Окремі проблеми, що виникають на шляху матеріального потоку мають здатність повторюватися на пізніших етапах або характеризуються взаємозалежністю, тобто їх вирішення на ранніх етапах усуває або зменшує імовірність повторення цих проблем на пізніших стадіях.

На основі проведеного аналізу визначаємо пріоритети розвитку зернового ринку України в таких напрямках: оптимізація землеволодіння та землекористування; страхування ризиків сільськогосподарських підприємств; насичення ринку якісним та відносно дешевим зерном; оновлення на інноваційній основі матеріально-технічного стану аграрних формувань; маркетингова діяльність суб'єктів ринку; логістичне забезпечення ринку; цінова політика; підтримка доходів сільськогосподарських товаровиробників; розвиток експортного потенціалу ринку.

На завершення слід сказати, що міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією існує як фактор збагачення націй. Розвиваючи експорт, країни-лідери продемонстрували силу міжнародної торгівлі для стимулювання економічного зростання країни. За міжнародним

поділом праці міжнародна торгівля покладається на лібералізацію обміну. Ця лібералізація полягає в тому, що, створюючи стимули для виробників з різних держав, що спеціалізуються на видах агропродукції, у яких вони мають порівняльну перевагу. Ці країни стають безпосередніми лідерами, що призводить до підвищення ефективності в кожній країні та загального збільшення світового виробництва. Тому використання порівняльної переваги свідчить про те, що це може призвести до економічного зростання та подолання бідності.

Існує три головні стратегії в рамках інтеграції ЕКОВАС, це: відкритість до міжнародної торгівлі кожної країни, відкритість до внутрішньорегіональної торгівлі кожної країни та включення до ланцюгів створення вартості. Ці моделі індивідуальні та використовуються для визначення найкращого шляху економічного розвитку в умовах економічного зростання та підвищення продовольчої безпеки. Результати показують, що взаємозв'язок між відкритістю та зростанням не є надійним, тоді як внутрішня торгівля та внутрішня додана вартість на душу населення впливають на економічне зростання. Ці висновки підтверджують, що регіональну інтеграцію потрібно зміцнювати та краще просувати, щоб стимулювати потенціал кожної країни для переходу від неперервного до стійкого зростання. Міжнародна торгівля не є рішенням для стимулювання економічного зростання, але регіональна торгівля, пов'язана зі створенням ланцюжків створення вартості між кожною країною, може бути двигуном зростання. Країни повинні більше рухатися до регіональної інтеграції, ніж до міжнародної торгівлі. Зворотня інтеграція позитивно впливає на продовольчу безпеку, тим самим припускаючи, що участь у ланцюжку створення вартості має наслідки для харчової безпеки країн. Спільний ефект внутрішньорегіональної торгівлі та торгівлі ланцюгами створення вартості може посилити забезпеченість ресурсами та оптимізувати економічне зростання та продовольчу безпеку.

3 ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1 Галузеві та геостратегічні пріоритети розвитку аграрного ринку України

У сучасних умовах аграрний ринок викликає особливу увагу в бізнес-середовищі, оскільки він є одним з найбільш швидкозростаючих сегментів світової економіки. Незалежно від політичної кон'юнктури на світовій арені або соціальних змін в суспільстві попит на сільськогосподарську продукцію, особливо продукти харчування, постійно зростає. За прогнозами науковців на світовому аграрному ринку буде зберігатися позитивна динаміка розвитку всіх ключових показників: попиту, ціни на агропродукцію, та обсягу виробництва сільськогосподарських товарів.

До основних факторів, що визначають кон'юнктуру в аграрному секторі відносять: збільшення чисельності населення в регіонах Азії, Африки і Латинської Америки, впровадження інноваційних технологій, розширення площі орних земель, зростаючий дохід на душу населення в країнах, що розвиваються.

Зниження темпів зростання світового врожаю, незважаючи на позитивні прогнози, деякі чинники все ж уповільнюють зростання аграрного ринку. Причиною цього є скорочення державних витрат на дослідження; нестача води перешкоджає ефективній іригації, збільшує витрати на її викачування з глибоких свердловин, що, в свою чергу, відбивається на показниках врожайності.

Важко не дооцінювати роль головних гравців на сільськогосподарському ринку. Складно сказати, яким саме був би сучасний аграрний ринок без впливу таких найбільших гравців як Китай, Мексика, США, ЄС, Аргентина, країни Близького Сходу і Африка [49]. Згідно зі статистикою, саме на останні два регіони припадає 17% світового зростання споживання фуражного зерна, 50% - пшениці, 64% - рису.

Помітно посилились позиції України на зовнішніх ринках в якості провідного експортера олійних культур, кукурудзи та ячменю. Але якщо в найближчі десять років хтось і буде визначати ситуацію в аграрному секторі, то це країни, що розвиваються. Про це свідчать офіційні дані, що констатують: 83% споживання зернових і олійних культур, а також 80% світового споживання м'яса належить країнам, що розвиваються. В першу чергу, це обумовлюється найвищим відсотком зростання населення і, як наслідок, збільшенням чисельності середнього класу. В результаті попит в цих країнах зростає швидше за пропозицію.

Підвищення попиту на альтернативні джерела енергії, ще один тренд реалій сьогодення. Це означає, що буде збільшуватися попит на аграрні культури, які використовуються при виробництві біопалива. Тут, перш за все варто говорити про зростання попиту на кукурудзу і олійні культури. Ця тенденція спонукає світових виробників екологічно чистого палива, середовище яких в США, ЄС, Бразилії, Аргентині для заохочення інвестицій в секторі альтернативної енергетики. Наприклад, вже сьогодні для виробництва біоетанолу активно використовується українську сировину, зокрема кукурудза і олійні культури. Помітно зростає частка України в світовому експорті зерна, яка до 2024 року повинна досягти позначки в мінімум 26 млн тонн.

Положення країни або цілого регіону на світовому аграрному ринку багато в чому визначає розмір доступної посівної площі. А тут, варто відзначити, Україна практично не обмежена в можливостях.

З 1 квітня по 30 червня 2020 року Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України, разом з учасниками зернового ринку підписали документ про встановлення граничного обсягу пшениці, який може бути експортним в 2019/20 маркетинговому році, тобто до 30 червня 2020 року - на рівні 202 млн [50]. До 1 липня Кабінет Міністрів України ввів заборону експорту гречки, що є тимчасовим заходом, необхідної для захисту внутрішнього ринку.

Держпродовольча служба не зафіксувала випадків, щоб країни вводили додаткові обмеження або правила для експорту української продукції, пов'язані з пандемією. Операції імпорту та експорту в зв'язку з карантинном в світі не зупинилися. Всі країни орієнтовані на забезпечення продовольчої безпеки свого національного ринку. Проте контроль за імпортованою продукцією здійснюється на жорсткому рівні.

В Україні темпи посівної 2020 року перевищили торішні, а кількість площ під посів збільшились на 300 тис. га в порівнянні з 2019 роком. Але з початку квітня критичним фактором залишався недолік вологи. Але вже до кінця квітня довгоочікувані опади накрили практично всю територію країни.

Експерти USDA підвищили прогноз виробництва пшениці в Україні в 2019/20 МР до 29,17 млн тонн, що на 0,17 млн тонн більше за попередню оцінку. Однак, в той же час прогноз кінцевих запасів пшениці в звітному періоді знижений на 0,03 млн тонн – з 1,26 млн тонн до 1,23 млн тонн. Прогноз експорту зазначеної культури з України залишився на рівні попереднього оцінки - 20,5 млн тонн.

Ціни на кукурудзу на американському ринку знаходяться на найнижчому рівні за останні три роки. У той же час, експортні котирування на Чорноморську пшеницю на базисі FOB глибоководні порти різко вирости минулого тижня і перевищили позначку в 230 доларів за тонну вдруге в поточному сезоні.

Верховна Рада України відхилила 13 проектів постанов про скасування рішення від 31 березня 2020 року про прийняття закону про ринок землі. В уряді йде мова про підписання закону №2178-10 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» у другому читанні [50]. Мінекономіки України відхилило ініціативу, з якої випливало, що аграріям доведеться заплатити 1 долар спеціальній компанії-контролеру з кожної зібраної тонни врожаю зернових в 2020 році в рамках детінізації сільськогосподарських земель.

Встановлено, що упродовж останніх років поняття «традиційні ринки» суттєво трансформувалося і втратило своє значення через посилення

глобалізації, внаслідок чого змінюється світова економічна кон'юнктура, відбуваються зміни як на зовнішніх, так і на внутрішніх ринках. Зазначимо, що тривалий час «традиційними» для України вважалися ринки Російської Федерації та країн СНД. Однак протягом останніх років українська продукція все частіше з'являється на ринках інших зарубіжних країн, що свідчить про її зростаючу конкурентоспроможність.

На сьогодні Україна проводить активну роботу щодо освоєння аграрних ринків країн, населення яких за останнє десятиліття активно зростає. Це азійські країни – В'єтнам, Бангладеш, Сінгапур, Туреччина, Китай, Об'єднані Арабські Емірати, а також Йорданія і країни північної Африки – Марокко, Лівія, Єгипет.

Рекордний урожай і інвестиційний потенціал експорту українського агросектора дійсно величезний. Україна входить в десятку найбільших експортерів продовольства в світі. Згідно з даними експертів Wfker&Tilly, обсяг експорту сільгосппродукції в 2013 році склав 10,2 млрд. доларів, забезпечивши понад 25% припливу іноземної валюти в бюджет. Однак не дивлячись на значну кількість придатних для ведення сільського господарства земель (близько 41,5 млн га), великі агрохолдинги контролюють менше 20% загальної площі [51].

Підписання договору про асоціацію з ЄС, зробив ринок Європейського Союзу стратегічним для України з огляду на її геополітичне становище. Угода про асоціацію з ЄС містить низку положень, що спрощує доступ українських товарів на ринок Євросоюзу. Договір значно збільшує інвестиційну привабливість країни. Приплив капіталу, в свою чергу, має позитивні наслідки для сільського господарства і економіки в цілому.

Продовжується зростання інтересу до українського аграрного ринку з боку Китаю, Ірану, Іраку. Китай залишається одним з найбільш привабливих партнерів, чим пояснюється збільшенням попиту в країні [52]. Цьому сприяє обмеженість території, ринок країн з населенням в 1,3 млрд. чоловік і низький рівень «механізації» сільського господарства. Дана тенденція продиктована демографічною ситуацією, в той час як для Ірану і Іраку основним є особливості клімату. Крім закупівлі продовольства, КНР також має намір інвестувати в

розвиток інфраструктурного та виробничого потенціалу. Однак інвестори з КНР серйозно ставляться до політичних ризиків. Згідно офіційної позиції Китаю, інвестиції можливі лише після підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС. Політичні гарантії захищеності капіталу вкрай важливі для розвинених країн.

Новий порядок реєстрації земельних прав не відрізняється ефективністю правової системи, однак спроби провести реформи все ж робляться. З січня 2013 року корінним чином змінилася процедура реєстрації прав на земельні ділянки. Був створений Державний земельний кадастр, покликаний спростити отримання прав на землю. Проте на практиці все відбувається значно складніше. Навіть після закінчення року існують прав ші колізії, що не дозволяють реалізувати основну мету нововведення. Таким чином поліпшення регуляторних умов для сільського господарства залежить як від усунення недоліків існуючих законодавчих актів, так і від приведення державної системи управління земельними ресурсами у відповідність з кращими світовими та європейськими практиками. Висока динаміка розвитку світового сільськогосподарського ринку відкриває більші перспективи для України. Стабільний приплив інвестицій, використання передових технологій, а також мінімізація політичних ризиків може зробити її домінуючим експортером продовольства в багатьох регіонах.

Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року затверджена Кабінетом міністрів України ще в 2013 році. Однак експерти вважають, що, будучи спочатку недосконалою, на сьогоднішній день програма і зовсім потребує радикального перегляду. У Стратегії вірно зазначено, що аграрний сектор України є базовим в національній економіці країни. У свою чергу центральну роль в цьому секторі грає сільське господарство. Крім того, що аграрний сектор здатний вирішити проблему забезпечення громадян країни якісними і свіжими продуктами харчування, він здатний також внести чималий внесок у вирішення проблеми голоду в усьому світі. Стратегія, запропонована Міністерством аграрної політики України, містить в собі аналіз проблем, що заважають розвитку аграрного сектора. До основних з них належать:

- a) нерівномірність розвитку різних галузей і форм господарювання;

б) відсутність мотиваційних стимулів до кооперації і створення великих сільськогосподарських підприємств в межах сільських громад;

в) нестабільність конкурентних позицій національної сільськогосподарської продукції на міжнародному ринку через відсутність у багатьох випадках чітких і строгих вимог до якості і безпеки продукції, що виробляється;

г) відсутність інноваційних процесів в галузі, повна відсутність технологічного оновлення. Як наслідок збільшення виробничих витрат від використання зношеної, застарілої техніки і технологій, збільшення собівартості продукції;

д) недосконалість і гальмування в розвитку системи логістики аграрного сектора;

е) обмеженість внутрішнього ринку країни через недостатню платоспроможність населення;

є) відсутність будь-яких форм самоорганізації, саморегулювання ринку сільгосппродукції, а також відсутність будь-якої вивіреної позиції щодо захисту своїх інтересів серед виробників такої продукції;

ж) незакінчена земельна реформа;

з) недостатні обсяги підтримки сільського господарства державою;

ї) нестабільність податкової системи.

Крім того Стратегія містить мету та основні принципи її реалізації. Проте закріплені в документі мета, принципи та методи є дуже загальними і містять чіткого детального механізму їх реалізації. Наприклад, різнонаправленість мети в гарантуванні продовольчої безпеки держави та мети в сприянні рівня розвитку сільських населених пунктів з підвищенням рівня доходів громадян.

Безпідставність і несправедливість, яка проглядається в цілях держави в нарощенні обсягів валового виробництва сільгосппродукції (в 1,3 рази більше показників 2012 року), а також експорту - на 3-4% щорічно. Фахівці вбачають у цьому ігнорування потреб сільського населення за рахунок розширення діяльності великих агрохолдингів. Таким чином, підтримка дрібних

фермерських господарств в цьому напрямку буде зведена до нуля, адже вони не здатні досягти поставленого результату навіть в десятій його частини. Така політика держави вже призвела до значної соціальної нерівності в аграрному секторі, що далі провокує банкрутство більшої частини фермерських господарств. На сьогоднішній день спостерігається яскрава тенденція до поглинання великими сільськогосподарськими підприємствами дрібних господарств. Цей невтішний тренд, вказує на необхідність використання досвіду іноземних держав таких як, США. Законодавча система в США побудована таким чином, що дрібні господарства, не маючи можливості здійснювати свою повноцінну великомасштабну діяльність, надають послуги великим холдингам. Вони надають їм корми, утилізують органічні відходи, вирощують худоби і т.д. Таким чином, зберігається і реалізовується право дрібних господарств на існування і заробіток.

Більш детальний огляд стратегічної мету програми - збільшення експорту – вказує, що позитивний досвід інших країн свідчить про те, що експорт буде ефективним лише в тому випадку, коли населення країни забезпечене відповідною продукцією на 100%. Як бачимо з наведених вище фактів держава чітко бачить і усвідомлює проблемність аграрного сектора економіки і навіть ставить цілі щодо поліпшення ситуації, проте цілі ці абсолютно науково не обгрунтовані і не мають чіткого механізму реалізації.

Галузеві фахівці Кабміну представили «Економічний аудит країни» і «Вектори економічного розвитку до 2030 року». Ці документи виступають основою для подальшої розробки «Національної економічної стратегії до 2030 року». Для досягнення стратегічних цілей і підвищення інтересу до аграрного сектору є шість ключових пріоритетів: забезпечити стимулюючу і дорадчу політику в агросекторі, забезпечити гравців ринку якісної наскрізний інфраструктурою, створити умови для виробників щодо можливості забезпечувати себе доступними матеріально-технічними ресурсами; збалансувати виробництво високо- і низькомаржинального продуктів для збільшення прибутковості сектора; сприяти розвитку і повноцінному

забезпеченню комплексної середовища для функціонування переробки; оптимізувати екосистему збуту продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Вектори розвитку агросектора містять збільшення виробництва високомаржинальних продуктів, впровадження нових технологій для покращення продуктивності, відкриття сучасних R&D-центрів для поліпшення доступу до сучасних матеріально-технічних засобів і т. д. Такі ініціативи як реформа освіти, стимулювання несільськогосподарської діяльності в сільській місцевості, розвиток сіл, поліпшення інвестиційної привабливості знаходяться в тандемі у «векторі економічного розвитку до 2030 року».

Підсумовуючи слід сказати, що галузеві та геостратегічні пріоритети розвитку аграрного ринку України безпосередньо пов'язані з розвитку економічного, соціально-культурного, політичного та технологічного середовища всередині країни. Гармонічний баланс становлення агросектору всередині країни та за її межами стрийтиме поступовому розквіту аграрного ринку України в середовищі міжнародного бізнесу.

3.2 Формування міжнародних взаємовідносин аграрного бізнесу у глобальних ланцюгах поставок

В сучасних умовах актуальним для розвитку сільського господарства у світі є не тільки завдання зростання обсягів виробленої продукції, а й проблема її реалізації, доведення до кінцевого споживача. Тому в АПК і системі його інфраструктурного забезпечення важливе місце займає збутова інфраструктура. Ефективність її функціонування впливає на час проходження, збереження кількості і якості продукції, рівень витрат сфери обігу, а також на ціну кінцевої продукції.

Модернізація інфраструктури збуту в регіональному агропромисловому комплексі пов'язана з розвитком вертикальної інтеграції виробників сільськогосподарської продукції та переробних підприємств. Організаційно-

економічне вдосконалення збутової інфраструктури сприятиме сталому розвитку сільського господарства країни, ефективному функціонуванню механізму продовольчого ринку на світовому і регіональному рівнях.

У складі збутової інфраструктури присутні безліч посередників, зацікавлених виключно в максимізації свого прибутку. Тому закупівельні ціни багато в чому дозволяють сільськогосподарським виробникам тільки окупити витрати, не залишаючи додаткових ресурсів для розвитку виробництва. При цьому роздрібні ціни встановлюються на досить високому рівні, що не може не відбиватися на рівні життя населення.

Проблеми розвитку збутової інфраструктури АПК носять соціальний характер. Це пов'язано, з одного боку, із забезпеченням населення якісною і доступною за ціною продовольчою продукцією. З іншого боку, гарантований збут сільськогосподарської продукції гарантує планове отримання доходів сільськогосподарськими виробниками.

Розвиток збутової інфраструктури пов'язаний із забезпеченням продовольчої безпеки. Продовольча забезпеченість - це найбільш вразлива складова частина соціально-економічної безпеки країни. Проблема продовольчої забезпеченості та безпеки має не тільки виробничий, але і інфраструктурний аспект. В сучасних умовах як ніколи загострюється необхідність розвитку збутової інфраструктури АПК, оскільки структурно-організована система реалізації сільськогосподарської продукції в комплексі інфраструктури продовольчого ринку відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки у світі.

Збутова інфраструктура відіграє важливу роль у формуванні товарних ринків. Рівень її розвитку визначає особливості функціонування продовольчого ринку, якість і кількість його споживання. Збутова інфраструктура АПК окремого регіону багато в чому визначає можливість забезпечення потреб населення в продуктах харчування. Сьогодні основна проблема, що викликає занепокоєння у фермерів, власників особистих підсобних господарств і керівників сільськогосподарських підприємств - це саме проблема збуту

виробленої продукції, а також формування рівня цін, за якими вона буде реалізовуватися.

При цьому поняття «сталий розвиток» з точки зору системного підходу пов'язано з можливістю досягнення цілей і реалізації інтересів суб'єктів, що входять в ту чи іншу систему. Збутова інфраструктура впливає на стійкість функціонування АПК, в тому числі і регіонального рівня, оскільки в її рамках створюються передумови і умови для реалізації інтересів між різними сторонами агропродовольчого ринку - споживачів, виробників сільськогосподарської продукції, переробних підприємств, а також підприємств сфери торгівлі.

Суб'єкти збутової інфраструктури, виконуючи торгові, маркетингові, логістичні, інформаційні функції, здійснюючи послуги зі зберігання, складування, транспортування і упаковки, пов'язують виробництво сільськогосподарської продукції з торгівлею, створюють сприятливі умови для розвитку та функціонування світового продовольчого ринку. Більшість проблем, пов'язаних з функціонуванням АПК і продовольчого ринку в регіоні, є наслідок недостатнього розвитку його інфраструктурних елементів. Темпи і рівень розвитку збутової інфраструктури регіонального АПК не в усьому відповідають сучасним вимогам. В системі руху товару присутня багатоступінчатість, існує велика кількість посередників, недостатньо розвинене інформаційне забезпечення. Насичення регіонального продовольчого ринку здійснюється переважно за рахунок продукції місцевого виробництва.

Функції збутової інфраструктури АПК регіонального рівня пов'язані з просуванням товарів, вироблених в регіоні, на продовольчі ринки інших областей і регіонів за рахунок раціонального використання транспорту, що доставляє товар на ринок. При попутньому завантаженні автотранспорту продукція місцевих товаровиробників, нерентабельна в інших регіонах при звичайній схемі доставки і розподілу, стає конкурентоспроможною. Уразі якщо місцевий ринок перенасичений і спостерігається зниження цін, з'являється можливість гнучкого регулювання пропозиції, щоб уникнути зниження рівня рентабельності. Збільшення збуту призводить до зростання обсягів виробництва.

Важливо, що цей процес чіпає ринок не тільки продовольчої продукції, а й ринок супутніх товарів, а при наявності стійкого транспортного сполучення - і промислової продукції.

Сільгоспвиробники по усьому світу використовують різні канали реалізації виробленої продукції. Це оптова та роздрібна торгівля, здійснювана через оптовий продовольчий ринок, сільськогосподарські ярмарки, агрохолдингових компанії, систему збутової кооперації і неорганізованих посередників (табл. 3.1). Вибір каналу реалізації залежить від типу суб'єкта збутової інфраструктури регіону, а також від обсягу виробленої продукції.

В якості єдиного критерію ефективності розміщення виробництва і створення раціональної системи міжрегіональних продовольчих зв'язків може служити мінімізація сукупних витрат на виробництво, транспортування та збут конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції. Раціональне територіальне розміщення, як правило, забезпечується за рахунок встановлення правильних територіальних пропорцій аграрного виробництва по регіону, вдосконалення міжрегіональних зв'язків з ввезення і вивезення сільськогосподарської сировини і продовольства.

Історично ініціаторами формування інтегрованих структур були посередницькі фірми, що діють на аграрному ринку, які були зацікавлені в наявності постійних постачальників, а сільгосптоваровиробники, в свою чергу, прагнули знайти постійних покупців та інвесторів. Таким чином, поступово сформувалися довгострокові договірні відносини між посередницькими трейдинговими компаніями і постачальниками зерна.

Процес створення та розвитку холдингових компаній був підтриманий як регіональною владою країн, так і міжнародним товариством. Для інвесторів були створені сприятливі інституціональні і правові умови для оформлення угод з приєднання неплатоспроможних сільськогосподарських підприємств. Однією з причин створення холдингових компаній в регіональному комплексі була необхідність здійснення контролю над діяльністю виробників та розвитку збутових структур і інфраструктури. При цьому розвиток агрохолдингових

формувань часто призводить до руйнування виробничої і збутової інфраструктури, що вже існувала.

Таблиця 3.1 – Канали реалізації сільськогосподарської продукції*

Виробники сільськогосподарської продукції	Гуртова торгівля	Роздрібна торгівля
Великі сільськогосподарські підприємства	Через агрохолдингових компанії здійснюється торгівля зерном, соняшником	Через торговельні мережі
Фермерські господарства	Через систему збутової кооперації і неорганізованих посередників	Сільськогосподарські ярмарки, продовольчі ринки
Особисті підсобні господарства населення	Через збутові кооперативи і неорганізованих посередників	Сільськогосподарські ярмарки, продовольчі ринки

*Джерело: власна розробка автора

Проте у сучасних умовах найчастіше інтеграція відбувається у вигляді агрохолдингів, оскільки така форма організації агробізнесу дозволяє обійти обмеження, прийняте в багатьох країнах - один власник не може мати більше 10% сільськогосподарських угідь району та дає низку інших переваг, що доцільно розглянути нижче [33]. З урахуванням визначень інших авторів [2] ми розуміємо під агрохолдингом сукупність юридично самостійних сільськогосподарських, переробних і обслуговуючих організацій, контрольним пакетом яких володіє один власник, який отримує право керувати діяльністю всього формування. Така форма організації агропромислового бізнесу, на нашу думку, дає низку переваг:

а) підвищує ймовірність отримання переробниками необхідної сировини в неврожайні роки і гарантованої здачі продукції в кращі терміни для тих, хто її вирощує у випадку високого врожаю;

б) дозволяє обійти обмеження у володінні сільськогосподарськими угіддями одним власником, оскільки в агрохолдингу їх формально багато, і отримати в розпорядження великі ділянки землі не складає труднощів;

в) забезпечує системний підхід до місцевого АПК регіону і більш обґрунтоване комплексне рішення його проблем;

г) знімає низку суперечностей між окремими ланками єдиного технологічного ланцюга АПК;

д) концентрує інвестиції в найбільш важливих напрямках всієї виробничої системи;

е) дає більше можливостей для підвищення кваліфікації співробітників. Володіючи значними фінансовими потоками і взаємозамінністю співробітників, великі компанії мають більше можливостей для направлення співробітників компанії на спеціалізовані виставки, конференції, запрошення міжнародних фахівців і радників, а також для напрямку працівників для вивчення успішного зарубіжного досвіду;

є) знижує частку непрямих витрат виробництва. При цьому передбачається існування єдиного центру управління корпорацією в цілому, що дозволяє делегувати сегментам компанії частину функцій (ведення бухгалтерської звітності, планування і прогнозування), на локальному рівні це знижує навантаження на управління і дозволяє сегменту компанії концентруватися на безпосередньому виробництві;

ж) дає ринкові переваги. Ця категорія позитивних рис агрохолдингу реалізується за рахунок масштабності виробництва. При великих обсягах закупівель добрив, засобів захисту рослин, машин та інших матеріальних ресурсів (всім учасникам агрохолдингу одночасно) такі компанії, як правило, отримують істотну знижку, у порівнянні з роздрібною ціною. Схожа ситуація і при реалізації товару великими партіями - при великих обсягах продукції легше отримати знижки при транспортуванні продукції, а також оптовому покупцеві легше здійснювати переговори з одним постачальником, ніж з великою кількістю дрібних;

з) вирівнює (регулює) рівні доходів учасників агропромислового формування;

й) підвищує захищеність від кримінальних елементів, рейдерів, необгрунтованих претензій податківців, оскільки велике формування може мати службу безпеки, власних юристів і інші служби;

к) знижує фінансові ризики, оскільки організації, що входять до холдингову структуру, зберігають юридичну самостійність і несуть відповідальність тільки за своїми зобов'язаннями. Дана перевага реалізується як при вертикальній, так і при горизонтальній інтеграції. Зниження ризиків при вертикальній інтеграції відбувається шляхом диверсифікації виробництва між галузями, що при незадовільних результатах роботи одного сегмента агрохолдингу пом'якшить негативний вплив на компанію в цілому. При горизонтальній інтеграції в сільському господарстві знижуються ризики стихійних факторів. Наприклад, посушливі кліматичні умови в одній місцевості, де розміщена організація рослинницького виробництва, компенсується нормальними кліматичними умовами в іншій частині (при ділянках землі в різних регіонах), а також високий урожай одних культур знижує негативний вплив на показники виробництва в цілому при неврожаї інших;

л) підвищує маржинальність при вертикальній інтеграції в порівнянні з одиничним сегментом бізнесу. При диспропорції в розподілі додаткових вартостей в ланцюжку руху товару вертикально-інтегроване формування має вигідне становище, оскільки товар переміщається по великим ланкам товарної ланцюга всередині компанії за трансфертними цінами, що дозволяє акумулювати маржу.

Разом з тим, багаторазове збільшення розмірів і різноманітності виробничої системи за рахунок об'єднання раніше незалежних підприємств різних галузей і сфер істотно ускладнює управління.

Однією з основних проблем функціонування агрохолдингів на сьогоднішній день є відсутність необхідного механізму правового регулювання цього виду підприємницької діяльності. Так, у більшості регіонах територіальні органи влади змушені укладати договори з учасниками агрохолдингів.

Аналіз сучасного стану збутової інфраструктури АПК регіону свідчить про недостатньо ефективну її організацію, що робить необхідним пропозицію комплексу заходів, спрямованих на її модернізацію. В даний час виробничий і соціальний потенціал фермерських, особистих підсобних господарств населення, інших малих форм господарювання використовується недостатньо ефективно. Власники господарств, сільські підприємці відчують низку суттєвих правових, економічних і соціальних проблем [53]. Фермери, власники особистих підсобних господарств, сільські підприємці відчують гострий дефіцит фінансово-кредитних ресурсів в силу недостатньої державної підтримки цього сектора економіки, слабкої доступності для малого бізнесу ринку комерційного кредиту, недостатнього розвитку (незважаючи на позитивну динаміку) сільської кредитної кооперації.

Сільськогосподарські виробники відчують істотні труднощі в отриманні ринкової інформації, консультаційних послуг правового, економічного і технологічного характеру. Відсутній механізм регулярної взаємодії між органами державної і муніципальної влади та союзами, асоціаціями селянських, фермерських та особистих підсобних господарств, сільських підприємців. Це призводить до недостатньо повного врахування інтересів і потреб виробників сільськогосподарської продукції, сільських жителів при розробці заходів аграрної та сільській політики, знижує її ефективність. Дрібні виробники сільгосппродукції, фермерські господарства не мають можливості впливати на ціни через малий масштаб реалізованої продукції, вони не володіють достатньою інформацією про ринкову кон'юнктуру, а великі постачальницько-збутові та переробні підприємства, що монополізували ринок, нав'язують виробникам не вигідні умови закупівель продукції.

Переважаюча частина фермерських і особистих підсобних господарств населення веде менш спеціалізоване, в порівнянні з великими підприємствами, аграрне виробництво, вирощує щодо більш широкий набір сільськогосподарських культур і тварин. У перспективі соціально-економічна роль індивідуально-сімейного сектора (насамперед фермерських господарств та

особистих підсобних господарств) посиляться, особливо в наповненні місцевих і регіональних агропродовольчих ринків, у виробництві продукції «екологічного сільського господарства», надання суспільних благ (збереженні сільського розселення, сільського способу життя і культури, задоволенні рекреаційних потреб, забезпеченні соціального контролю над територією).

Недостатній рівень розвитку збутової інфраструктури, низькі закупівельні ціни, монополізм переробників призводять до того, що деякі виробники організовують самостійну переробку сировини в господарстві і реалізують вже готову продукцію. На локальних продовольчих ринках великі переробні підприємства починають відчувати конкуренцію з боку дрібних переробних цехів, що виникають в місцях виробництва сировини. Конкурентоспроможність останніх в короткостроковому періоді часу досягається за рахунок більш низької собівартості (переробка власної сировини), економії на збуті (власна роздрібна мережа, продаж на ринку). У той же час за своїми якісними характеристиками міні-цеху, наприклад, м'ясні комбінати, істотно поступаються великим переробним підприємствам. У перспективі свою роботу продовжать ті з них, які будуть випускати конкурентоспроможну продукцію і займуть хоча і не настільки значну, але досить стабільну асортиментну нішу на ринку.

Функціонування збутової інфраструктури АПК залежить від розвитку міжрегіональних продовольчих зв'язків, що відображають сучасний стан і визначають перспективний розподіл праці в АПК, взаємозалежність регіональних продовольчих комплексів. Вони являють собою економічні зв'язки з виробництва та реалізації однорідних видів продовольства, обміну ними між виробниками і споживачами. Вони проявляються в потоках продовольства, які направляються з одних регіонів в інші, відбиваючи не тільки територіальний поділ праці, що склався, а й раціональність його розміщення та ступінь реалізації виробничого потенціалу.

Істотний вплив на міжрегіональні продовольчі зв'язку надає зміна виробничих відносин в АПК, а саме: розвиток агрохолдингових структур, фермерських господарств, значне підвищення частки особистих підсобних

господарств в тваринництві, виробництві овочевої продукції. Розвивається міжрегіональна інтеграція, що передбачає самостійний вихід на споживачів продукції і виробників за межами регіону.

Основні принципи відновлення і розвитку міжрегіональних продовольчих зв'язків:

а) виділення регіонів-постачальників, які мають найбільш сприятливі умови для забезпечення підвищеної ефективності функціонування АПК, його окремих галузей і виробництва на цій основі конкурентоспроможної продукції для поставки її на внутрішній і зовнішній продовольчі ринки;

б) наближення виробництв, що мають не вигідне географічне положення та затруднюють транспортування видів продовольства і сировини до місць їх переробки та споживання;

в) раціональне розміщення сховищ сільгосппродукції в місцях їх виробництва і пунктах крупнооптового збуту;

г) відповідність спеціалізації агропромислового виробництва інтересам соціально-економічного розвитку регіону.

Таким чином, основними факторами, органічного розвитку збутової інфраструктури регіону, є: монополізація ринку великими постачальницько-збутовими та переробними підприємствами, недостатньо ефективного використання потенціалу фермерських господарств та особистих підсобних господарств, відсутність ефективної системи збуту продукції, матеріально-технічного і виробничого обслуговування, труднощі в отриманні ринкової інформації, консультаційних послуг правового, економічного, технологічного характеру, відсутність механізму регулярного взаємодії між органами державної, муніципальної влади і асоціаціями фермерських, селянських господарств, недостатній рівень розвитку переробки плодоовочевої продукції.

Динамічний розвиток АПК і галузей, які виробляють сільгосппродукцію, в перспективі можливе тільки на комплексній основі, при дотриманні всього технологічного ланцюга «виробництво - зберігання - переробка - торгівля».

Розвиток збутової інфраструктури АПК повинен бути пов'язаний з розвитком ринкової інфраструктури в цілому.

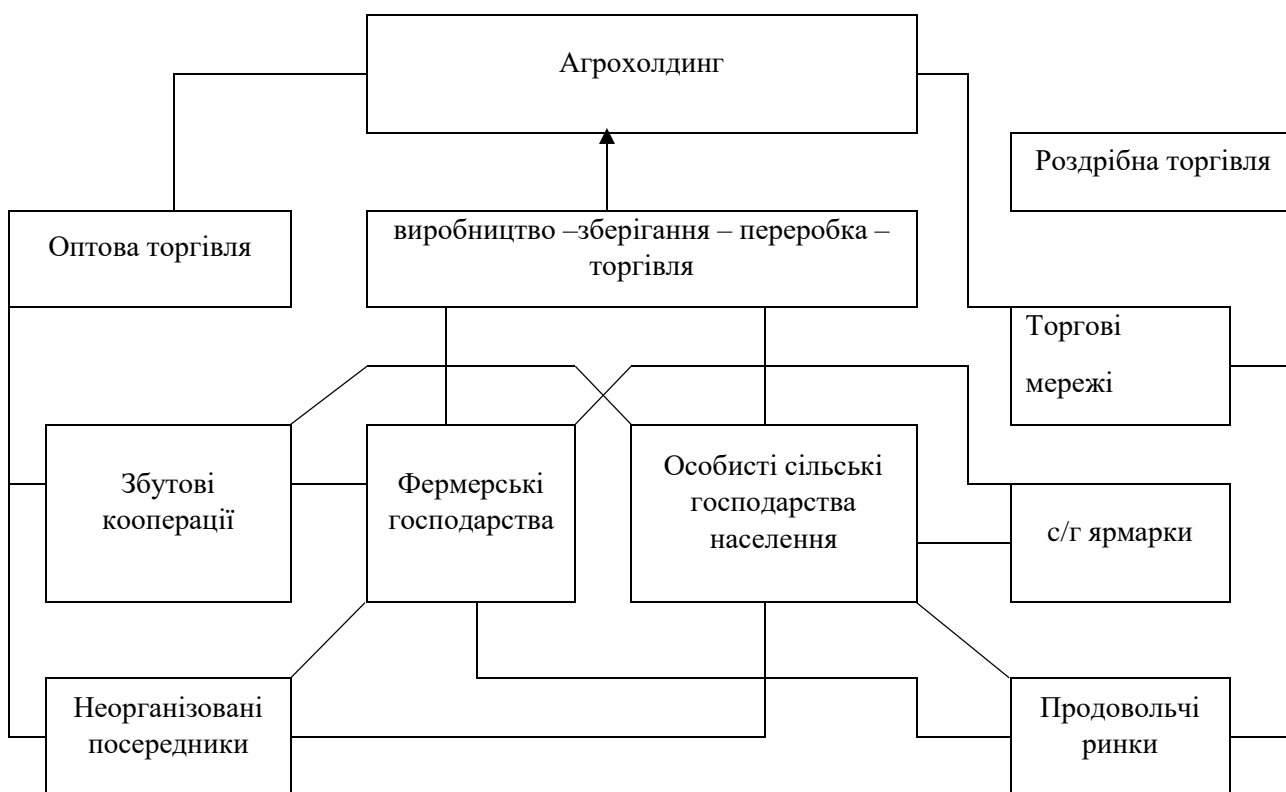

Рис. 3.2 – Взаємозв'язок агрохолдингів та малих форм ведення бізнесу у ГЛП*

*Джерело: власна розробка автора

На особливу увагу заслуговують пропозиції щодо розвитку збутової інфраструктури міжнародного АПК, які зачіпають рішення проблем правового регулювання організації оптової та біржової торгівлі. З метою забезпечення сталого розвитку світового продовольчого ринку необхідна координація дій всіх зацікавлених суб'єктів глобального і регіонального рівнів. До заходів, що сприяють вдосконаленню збутової інфраструктури АПК і продовольчого ринку, слід віднести: створення системи спостереження за динамікою ринкових цін, витрат виробництва та їх співвідношень; відновлення закупівельних і заставних операцій з сільгосппродукцією за мінімальними гарантованими цінами; формування резервних товарних фондів, що знаходяться у власності господарств, шляхом виплати спеціальних позик під заставу продукції в резерві, субсидій на будівництво складських потужностей, компенсацій витрат на

зберігання; встановлення єдиної взаємопов'язаної підтримки і протекціонізму інтересів регіональних товаровиробників і споживачів.

Розвиток збутової інфраструктури в АПК світу найближчим часом буде пов'язано з розвитком вертикальної інтеграції виробників сільськогосподарської продукції та переробних підприємств. Це сприятиме збільшенню взаємної зацікавленості в збільшенні обсягів і ефективності виробництва, переробки та реалізації готової продукції. Організаційно-економічне вдосконалення збутової інфраструктури сприятиме сталому розвитку АПК, ефективному функціонуванню механізму продовольчого ринку на міждержавному і регіональному рівнях.

4 ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

4.1 Аналіз потенційних небезпек

Тема магістерської роботи «Аграрний ринок України в середовищі міжнародного бізнесу» потребує виконання аналізу, досліджень і посадових обов'язків працівника в галузі міжнародних економічних відносин з використанням персонального комп'ютера. Виходячи з цього необхідно приділити особливу увагу заходам по забезпеченню безпеки і дотриманню правил гігієни праці на робочому місці і розглянути аналіз можливих небезпек.

Проведений аналіз існуючого обладнання і посадових обов'язків показав, що на робочому місці в галузі міжнародних економічних відносин існує ймовірність виникнення потенційних небезпек та шкідливих факторів, які здатні нанести ушкодження здоров'ю працівника:

а) можливість ураження електричним струмом, при виконанні посадових обов'язків внаслідок порушення правил з електробезпеки або помилкових дій персоналу, що може призвести до електротравм різного ступеню важкості або навіть до летального наслідку;

б) механічне травмування внаслідок нераціонального розташування робочих місць, що є порушенням вимог ергономіки;

в) підвищене нервово-психічне навантаження, внаслідок специфіки роботи, а саме постійний контакт з клієнтами, колегами по роботі, керівництвом, контрагентами при вирішенні робочих питань (деякі з них можуть бути конфліктними, суперечливими), що може викликати емоційний дискомфорт, внутрішнє роздратування та емоційну нестабільність під час короткотривалих певних негативних ситуацій, та може призвести до захворювань нервової системи, зниження наснаги на працю та стресових станів та помилкових дій;

г) оскільки робота користувача ПК вимагає тривалого статичного напруження м'язів спини, ший, рук і ніг тому не раціональна або неправильна

конструкція, організація та обладнання комп'ютеризованого робочого місця не забезпечує правильного та комфортного положення при роботі за комп'ютером, що може привести до швидкої втоми, а як наслідок до помилок, зниженню працездатності та кістково-м'язовим порушенням;

д) недостатнє або надмірне освітлення робочих місць, в зв'язку з несправністю, або хибним вибором освітлювальних приладів, в зв'язку з неправильним розташуванням робочих місць по відношенню до джерел природного та штучного освітлення, що призводить до помилкових дій, погіршення зору або ефекту засліплення;

е) незадовільні параметри мікроклімату в робочих приміщеннях (підвищена або знижена температура, вологість і рухливість повітря), у зв'язку з відсутністю, хибним вибором та використанням не якісних або нераціональних систем вентиляції, кондиціонування повітря, приводить до підвищеної стомлюваності, а як наслідок до помилок, зниженню працездатності, а також може бути причиною простудних захворювань;

є) незадовільна організація менеджменту, що може призвести до погіршення психологічного стану працівника та втрати наснаги на працю;

ж) незадовільна організація робочого графіку, а саме робота у надурочні години, святкові та вихідні дні, нічний час призводить до фізичних та розумових перенавантажень

з) неправильні або нераціональні дії персоналу в умовах надзвичайних ситуацій, внаслідок не своєчасного оповіщення, неякісної підготовки персоналу правилам дій в умовах надзвичайних ситуацій або якісної організації дій персоналу керівництвом, призводять до паніки, невиправданих травм та загибелі людей;

й) можливість загоряння, в зв'язку з порушенням правил протипожежної безпеки, використанням несправного електрообладнання, або відсутністю систем пожежної сигналізації і пожежогасіння, що призводить до пожежі, а як наслідок може бути причиною опіків та травм різного ступеню важкості або навіть летального наслідку, а також значних матеріальних збитків.

4.2 Заходи по забезпеченню безпеки

У приміщенні офісу застосовується широке різноманіття електроприладів: персональні комп'ютери, принтери, ксерокси, факси, освітлювальні прилади, кондиціонери, побутові електроприлади тощо. Небезпека ураження електричним струмом при використанні цих приладів з'являється при недотриманні заходів обережності, а також при відмові або несправності цього обладнання. Наслідки ураження електричним струмом залежать від багатьох факторів: опору організму, величини, тривалості дії, роду і частоти струму, шляхів його проходження через життєво важливі органи, умов зовнішнього середовища.

Для запобігання ураження електричним струмом встановлено електроустаткування, яке відповідає вимогам ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні стандартні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин», «Правил улаштування електроустановок» (далі – «ПУЕ»), ДСТУ Б В.2.5-82:2016 «Електробезпека в будівлях і спорудах. Вимоги до захисних заходів від ураження електричним струмом», НПАОП 40.1-1.32-01 «Правила будови електроустановок. Електрообладнання спеціальних установок», НАПБ А.01.001-2014 «Правила пожежної безпеки в Україні» та буде використовуватися згідно вимог НПАОП 40.1-1.01-97 «Правила безпечної експлуатації електроустановок» (далі – «ПБЕЕ»), НПАОП 40.1-1.21-98 «Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів» (далі – «ПБЕЕС») та НПАОП 0.00-7.15-18 «Вимоги щодо безпеки та захисту здоров'я працівників під час роботи з екранними пристроями».

Згідно «ПУЕ», за ступенем небезпеки ураження електрострумом, офісне приміщення належить до 1-го класу, тобто є приміщенням без підвищеної небезпеки, у якому відсутні умови, що створюють підвищену та особливу небезпеку.

Згідно глави 1.7 – «Заземлення і захисні заходи від ураження електричним струмом» – «ПУЕ», обладнання офісу має основну ізоляцію струмовідних частин, яка забезпечує захист від прямого дотику та подвійну, яка складається з

основної та додаткової ізоляції, для забезпечення захисту від ураження електричним струмом у разі пошкодження основної ізоляції.

Відповідно до вимог п. 6.7.4. НПАОП 40.1-1.21-98 «ПБЕЕС» усі доступні для доторкання металеві деталі електрообладнання у приміщенні з ПК, які можуть опинитись під напругою, у випадку пошкодження ізоляції, з'єднані з заземлюючим пристроєм.

Оскільки офісне приміщення за ступенем небезпеки ураження електрострумом належить до 1-го класу, тому відповідно до вимог п. 6.7.6 НПАОП 40.1-1.21-98 «ПБЕЕС» та додатку №1 до НПАОП 40.1-1.01-97 «ПБЕЕ» користувачі ПК пройшли інструктаж з електробезпеки з оформленням в журналі інструктажу та мають I групу з електробезпеки.

Ймовірність механічного травмування може виникнути внаслідок нераціонального розташування робочих місць, захаращення робочих місць або у зв'язку з недбалістю та неухважністю обслуговуючого персоналу. Для виключення травматизму згідно ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» зроблено більш зручне та раціональне розташування робочих місць, таким чином збільшена відстань між ними, яка відповідає нормованим значенням (площа на одне робоче місце має становити не менше ніж $6,0 \text{ м}^2$, а об'єм не менше ніж $20,0 \text{ м}^3$). Поверхня підлоги є рівною, неслизькою, з антистатичними властивостями.

У зв'язку із стресовими ситуаціями та нервово-емоційними навантаженнями у працівників може виникнути ймовірність захворювань загально-невротичного характеру.

З метою зниження нервово-емоційного напруження, стомлення зорового аналізатора, поліпшення мозкового кровообігу, подолання несприятливих наслідків гіподинамії, запобігання втоми, згідно ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» для робітників із застосування ЕОМ, передбачені регламентовані перерви для відпочинку

тривалістю 15 хвилин через кожні дві години, а також обладнані побутові приміщення для відпочинку під час роботи, кімната психологічного розвантаження. В кімнаті психологічного розвантаження передбачені пристрої для приготування й роздачі тонізуючих напоїв, а також місця для занять фізичною культурою

Для оптимізації відносин у колективі проводяться тренінги з залучанням психологів на теми: «Адаптація у новому колективі», «Поведінка в суспільстві».

Для підвищення ефективності праці застосовують заходи щодо оптимізації менеджменту організації праці, що передбачає систему тренінгів, навчання керівного складу організації методам ефективного управління, підвищення організаційної культури. Цілісна система вироблених в організації та властивих її членам моделей поведінки, звичаїв, традицій і очікувань – забезпечення стабільності колективу, поінформованості працівників та гласності політики організації.

Для запобігання кістково-м'язових порушень робочі місця користувачів ПК у офісному приміщенні відповідають ергономічним вимогам з урахуванням характеру і особливостей трудової діяльності згідно з ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин».

Висота робочої поверхні столу з ПК регулюється в межах 680-800 мм, а ширина і глибина – забезпечує можливість виконання операцій у зоні досяжності моторного поля (рекомендовані розміри: ширина – 600-1400 мм, глибина – 800-1000 мм). Робочий стіл має простір для ніг висотою 600 мм, шириною – 500 мм, глибиною (на рівні колін) – 450 мм, на відстані витягнутої ноги – 650 мм.

Незадовільна організація робочого графіку, а саме робота у надурочні години, святкові та вихідні дні, нічний час призводить до фізичних та розумових перенавантажень

Тому робота в галузі міжнародних економічних відносин передбачає виконання посадових обов'язків в офісному приміщенні з тривалістю робочого тижня, згідно з 50 статтею КЗпП, 40 годин. Тим самим виходячи з статті 52 КЗпП

передбачен п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями та тривалістю робочого дня – 8 годин і обідньою перервою – 1 година, що відповідає статті 66 КЗпП (працівникам надається перерва для відпочинку і харчування тривалістю не більше двох годин). Але специфіка роботи все-таки передбачає при виконанні окремих видів робіт (таких як консультування з зарубіжними фахівцями) роботу в надурочний час, святкові та вихідні дні, нічний час (із-за різниці часу в різних країнах), то передбачене фінансове заохочення працівників, а саме подвійна оплата такої роботи, та преміювання за підсумками виконаної роботи.

4.3 Заходи з виробничої санітарії і гігієни праці

Основними причинами недостатньої або надмірної освітленості робочих місць є несправність або хибний вибір освітлювальних приладів, неправильне розташування робочих місць по відношенню до джерел освітлення.

Незадовільна освітленість на робочому місці або на робочій зоні може бути причиною зниження продуктивності та якості праці, отримання травм. Недостатнє або надмірне освітлення викликає зоровий дискомфорт, що виражається у відчутті незручності або напруженості. Тривале перебування в умовах зорового дискомфорту призводить до розсіювання уваги, зменшення зосередженості, зоровій і загальній втомі.

У офісному приміщенні обладнаному ПК з екранним пристроєм (далі – «ЕП»), згідно ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» та ДБН В.2.5-28-2018 «Природне і штучне освітлення» передбачене природне та штучне освітлення.

Природне освітлення здійснено через світлові прорізи, які орієнтовані на південь і забезпечують коефіцієнт природної освітленості (КПО) не нижче 1,5%. Для захисту від прямих сонячних променів, які створюють прямі та відбиті

відблиски на поверхні екранів і клавіатури, передбачено сонцезахисні пристрої, на вікнах встановлені жалюзі.

Розрахунок загального штучного освітлення в приміщенні офісу за такими показниками: довжина (A) – 8 м, ширина (B) – 8 м, висота (H) – 3,8 м, з висотою робочої поверхні $h_p = 0,8$ м, нормованим значенням штучного освітлення для кабінету (офісу) $E_n = 300$ лк.

Офіс обладнаний світильниками типу ЛПО, $L/h = 1,4$, колір стелі $\rho_{ст} = 70\%$, стін $\rho_{с} = 50\%$, підлоги $\rho_{п} = 30\%$ відповідно. Коефіцієнт запасу ($K_з$) при проектуванні штучного освітлення = 1,4.

Розраховуємо кількість рядів світильників у приміщенні N_p :

$$N_p = \frac{B}{(H - h_p) \cdot [L/h]}, \text{ шт}; \quad (4.1)$$

де: B – ширина приміщення, м;

H – висота приміщення, м;

h_p – висота робочої поверхні, м;

$[L/h]$ – числове значення коефіцієнта світильника.

$$N_p = \frac{8}{(3,8 - 0,8) \cdot 1,4} = 2 \text{ (шт)}.$$

Визначаємо максимально припустиму відстань між рядами світильників

$L_{\max}$:

$$L_{\max} = \frac{B}{N_p}, \text{ м}; \quad (4.2)$$

де: B – ширина приміщення, м;

N_p – кількість рядів світильників у приміщенні, шт.

$$L_{\max} = \frac{8}{2} = 4 \text{ (м)}.$$

Визначаємо значення індексу приміщення i , що характеризує співвідношення розмірів освітлювального приміщення і висоти розміщення світильників:

$$i = \frac{A \cdot B}{(H - h_p) \cdot (A + B)}; \quad (4.3)$$

де: A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

H – висота приміщення, м;
 h_p – висота робочої поверхні, м.

$$i = \frac{8 \cdot 8}{(3,8 - 0,8) \cdot (8 + 8)} = 1,33.$$

Визначаємо значення коефіцієнта використання світлового потоку η , створюваного світильниками типу ЛПО.

Вибирається з урахуванням відбиття поверхонь приміщення та індексу приміщення і дорівнює 48 %.

Визначаємо сумарний світловий потік освітлювальної установки у даному приміщенні Φ_Σ :

$$\Phi_\Sigma = \frac{E_H \cdot A \cdot B \cdot k_z \cdot z}{\eta}, \text{ лм}; \quad (4.4)$$

де: E_H – рівень нормованого загального освітлення, лк;

A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

k_z – коефіцієнт запасу;

z – коефіцієнт нерівномірності (мінімальної) освітленості (відношення середньої освітленості до мінімальної освітленості), як правило дорівнює (для люмінесцентних ламп $z = 1,1$);

η – коефіцієнт використання світлового потоку.

$$\Phi_\Sigma = \frac{300 \cdot 8 \cdot 8 \cdot 1,4 \cdot 1,1}{0,48} = 61600 \text{ (лм)}.$$

Визначаємо умовну загальну кількість світильників у приміщенні $N_{св}^*$:

$$N_{св}^* = \frac{A \cdot B}{L_{\max}^2}, \text{ шт}; \quad (4.5)$$

де: A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

$L_{\max}$ – максимально припустима відстань між рядами світильників, м.

$$N_{св}^* = \frac{8 \cdot 8}{4^2} = 4 \text{ (шт)}.$$

Розрахуємо світловий потік умовного джерела світла Φ_l^* :

$$\Phi_l^* = \frac{\Phi_\Sigma}{N_l^*}, \text{ лм}; \quad (4.6)$$

де: Φ_Σ – сумарний світловий потік освітлювальної установки, лм;

N_l^* – загальна кількість ламп у світильнику, яка розраховується за формулою:

$$N_l^* = N_{св}^* \cdot n, \text{ шт}; \quad (4.7)$$

де: n – кількість ламп у світильнику, шт.

$$N_{\text{л}}^* = 4 \cdot 2 = 8 \text{ (шт);}$$

$$\Phi_{\text{л}}^* = \frac{61600}{8} = 7700 \text{ (лм).}$$

Знаходимо коефіцієнт m – співвідношення між розрахунковим світловим потоком лампи $\Phi_{\text{л}}^*$ та фактичним світловим потоком вибраної стандартної лампи $\Phi_{\text{л}}$:

$$m = \frac{\Phi_{\text{л}}^*}{\Phi_{\text{л}}} \quad (4.8)$$

$$m = \frac{7700}{2600} = 2,96.$$

Визначаємо оптимальну (фактичну) кількість світильників у приміщенні $N_{\text{св}}$:

$$N_{\text{св}} = N_{\text{св}}^* \cdot m, \text{ шт;} \quad (4.9)$$

де: $N_{\text{св}}^*$ – умовна загальна кількість світильників у приміщенні, шт.

m – співвідношення між розрахунковим світловим потоком лампи та фактичним світловим потоком вибраної стандартної лампи.

$$N_{\text{св}} = 4 \cdot 2,96 = 12 \text{ (шт).}$$

Визначаємо фактичну кількість ламп у приміщенні $N_{\text{л}}$:

$$N_{\text{л}} = N_{\text{св}} \cdot n, \text{ шт;} \quad (4.10)$$

де: $N_{\text{св}}$ – оптимальна (фактична) кількість світильників у приміщенні, шт;
 n – кількість ламп у світильнику, шт.

$$N_{\text{л}} = 12 \cdot 2 = 24 \text{ (шт).}$$

Визначаємо загальну розрахункову освітленість E_p у приміщенні, що створюється при застосуванні стандартних ламп:

$$E_p = \frac{\Phi_{\text{л}} \cdot N_{\text{л}} \cdot \eta}{A \cdot B \cdot k_z \cdot z}, \text{ лк;} \quad (4.11)$$

де: $\Phi_{\text{л}}$ – фактичний світловий потік вибраної стандартної лампи, лм;

$N_{\text{л}}$ – фактична кількість ламп у приміщенні, шт;

η – коефіцієнт використання світлового потоку;

A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

k_z – коефіцієнт запасу;

z – коефіцієнт нерівномірності (мінімальної) освітленості.

$$E_p = \frac{2600 \cdot 24 \cdot 0,48}{8 \cdot 8 \cdot 1,4 \cdot 1,1} = 304 \text{ (лк)}.$$

Виходячи з розрахунку загальне штучне освітлення в приміщенні офісу дорівнює 304 лк, що відповідає нормованому значенню освітлення (300 лк) і яке забезпечується за допомогою 12 світильників типу ЛПО з використанням 24 ламп Osram L 36W/765.

Неправильне проектування або несправність систем опалення, вентиляції та кондиціонування в приміщенні офісу може призвести до негативних впливів на здоров'я працівників у вигляді простудних захворювань, перегрівань, проблем із дихальними шляхами тощо.

Метеорологічні умови для приміщенні з комп'ютеризованими робочими місцями – температура, відносна вологість та швидкість переміщення повітря цілком відповідають вимогам ДСН 3.3.6.042-99 «Державні санітарні норми мікроклімату виробничих приміщень». Роботи у приміщенні з ПК, належать до категорії Іб – легка робота, тому передбачені наступні оптимальні значення параметрів мікроклімату:

а) у холодний період року: температура 21-23°C; відносна вологість: 40-60%; швидкість переміщення повітря: 0,1 м/с;

б) у теплий період року: температура 22-24°C; відносна вологість: 40-60%; швидкість переміщення повітря: 0,2 м/с.

Відповідно до вимог ДБН В.2.5-67:2013 «Опалення, вентиляція та кондиціонування», з метою забезпечення оптимальних параметрів мікроклімату в офісному приміщенні обладнаному ПК з ЕП передбачена система централізованого водяного опалення з радіаторами, а на теплий період передбачений побутовий кондиціонер.

З метою забезпечення необхідного повітрообміну у приміщенні офісу передбачена система механічної припливно-витяжної вентиляції (методом рекуперації), яка забезпечує 3-кратний обмін повітря за годину.

Оптимальні рівні позитивних ($n+$) і негативних ($n-$) іонів у повітрі офісного приміщення з ЕП відповідають вимогам додатку 3 ДСанПіН 3.3.2.007-98

«Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» і становить: $n+ = 1500-30000$ (шт. на 1 см^3); $n- = 3000-5000$ (шт. на 1 см^3). Підтримку оптимального рівня легких позитивних і негативних аероіонів у повітрі на робочих місцях забезпечують за допомогою біполярних коронних аероіонізаторів.

4.4 Заходи безпеки у надзвичайних ситуаціях

4.4.1 Заходи з пожежної безпеки

Заходи по забезпеченню пожежної безпеки для приміщення офісу обладнаного ПК з ВДТ розроблені відповідно до вимог НАПБ А.01.001-14 «Правил пожежної безпеки в Україні».

Згідно ДСТУ EN 2:2014 «Класифікація пожеж (EN 2:1992, EN2:1992/A1:2004, IDT)» у офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ можлива пожежа класів – А (пожежа, що супроводжується горінням твердих матеріалів) та Е (горіння електроустановок, що перебувають під напругою до 1000 В);

Відповідно до вимог ДСТУ Б В.1.1-36:2016 «Визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухопожежною та пожежною небезпекою», приміщення офісу належить до категорії «Д» з пожежної небезпеки – простір у приміщенні, у якому перебувають тверді горючі речовини та матеріали.

Згідно ДБН В.1.1-7:2016 «Пожежна безпека об'єктів будівництва. Загальні вимоги» евакуацію людей під час пожежі з приміщення офісу передбачає план евакуації, який розташований в офісному приміщенні.

Для попередження про виникнення пожежі в офісному приміщенні передбачена автоматична пожежна сигналізація, яка виконує наступні функції:

- а) включає систему оповіщення про пожежу;

б) передає сигнал про спрацювання на пульт централізованого спостереження;

в) зупиняє роботу системи кондиціонування та припливної вентиляції;

З огляду на пожежну безпеку в приміщенні офісу площею 64 м² передбачено три переносні вуглекислотні вогнегасника ємкістю 3 літри.

4.4.2 Фінансове та матеріально-технічне забезпечення заходів цивільного захисту

Фінансування заходів у сфері цивільного захисту (далі – ЦЗ) здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, коштів суб'єктів господарювання, інших не заборонених законодавством джерел.

Обсяг фінансування, що виділяється потенційно небезпечними об'єктами та об'єктами підвищеної небезпеки для проведення необхідних заходів цивільного захисту, має становити не менше ніж 0,5 відсотка обсягу валового доходу такого об'єкта.

Фінансове забезпечення діяльності центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, тобто Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС України), інших центральних органів виконавчої влади, що здійснюють державний нагляд у сфері техногенної та пожежної безпеки, реалізацію державної політики у сфері промислової безпеки, охорони праці та державного гірничого нагляду, управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України.

Фінансове забезпечення діяльності підрозділів з питань цивільного захисту, що функціонують у складі центральних органів виконавчої влади, здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України.

Фінансове забезпечення діяльності підрозділів з питань цивільного захисту суб'єктів господарювання здійснюється за рахунок коштів таких суб'єктів господарювання.

Фінансове забезпечення діяльності сил цивільного захисту здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів суб'єктів господарювання, інших не заборонених законодавством джерел.

Фінансування медико-психологічної реабілітації рятувальників органів та підрозділів цивільного захисту здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України.

Обсяги фінансування медико-психологічної реабілітації рятувальників органів та підрозділів цивільного захисту визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту тобто ДСНС України.

Медико-психологічна реабілітація рятувальників інших аварійно-рятувальних служб, медичних працівників служби медицини катастроф здійснюється відповідно за рахунок коштів, які виділяються на утримання таких служб з державного або місцевих бюджетів чи за рахунок коштів суб'єктів господарювання.

Фінансування медико-психологічної реабілітації постраждалих, а також громадян, які залучалися до проведення робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, здійснюється за рахунок коштів, що виділяються на ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій з Державного бюджету України, в обсязі, що визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я.

Фінансування заходів медико-психологічної реабілітації неповнолітніх осіб, постраждалих у надзвичайній ситуації місцевого або об'єктового рівня, а також у яких внаслідок надзвичайної ситуації загинув один із батьків або обоє батьків, здійснюється за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів, коштів суб'єктів господарювання, інших джерел. Для ефективного планування та забезпечення медико-психологічної реабілітації зазначених неповнолітніх

осіб місцеві державні адміністрації щороку розробляють і забезпечують затвердження та виконання відповідних регіональних програм.

Фінансування робіт із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій здійснюється у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Матеріально-технічне забезпечення заходів цивільного захисту.

Центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання забезпечують підпорядковані їм підрозділи з питань цивільного захисту, сили цивільного захисту та інші організації, діяльність яких спрямована на виконання завдань і заходів з питань цивільного захисту, засобами цивільного захисту, іншим майном, службовими, навчальними, господарськими та підсобними приміщеннями, іншими об'єктами та спорудами (пожежними депо, сховищами для техніки, тренувальними залами, спортивними майданчиками), складськими площами в обсягах, необхідних для їх діяльності, а також надають у встановленому порядку земельні ділянки для їх розташування.

Земля, вода, інші природні ресурси, а також майно, що належать центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту тобто ДСНС України, центральним органам виконавчої влади, що здійснюють державний нагляд у сфері техногенної та пожежної безпеки, реалізацію державної політики у сфері промислової безпеки, охорони праці та державного гірничого нагляду, управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, є державною власністю та закріплюється за їх силами цивільного захисту, навчальними закладами та науковими установами, іншими підрозділами та об'єктами, що належать до сфери їх управління, на праві оперативного управління.

Матеріальні резерви для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій створюються з метою їх використання у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій.

Матеріальні резерви для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій створюються ДСНС України (оперативний матеріальний резерв), іншими центральними органами виконавчої влади (відомчий матеріальний резерв), місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування (регіональний та місцевий матеріальні резерви) та суб'єктами господарювання (об'єктовий матеріальний резерв).

Порядок створення та використання матеріальних резервів для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій визначений Постановою Кабінетом Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 775, поточна редакція від 03.05.2018 р.

Таким чином, у розділі розглянуто аналіз потенційних небезпек, що можуть вплинути на здоров'я працівників в галузі перекладу під час виконання аналізу, досліджень і посадових обов'язків в офісному приміщенні. Заходи по забезпеченню безпеки, заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці, заходи з пожежної безпеки (з огляду на пожежну небезпеку в приміщенні офісу площею 64 м² передбачено три переносні вуглекислотні вогнегасника ємкістю 3 літри) та розглянуто питання з цивільного захисту, а саме фінансове та матеріально-технічне забезпечення заходів цивільного захисту.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній дипломній магістерській роботі досліджено особливості функціонування аграрного ринку України, також розроблено практичні рекомендації щодо перспектив входження національного агроринку в середовище міжнародного бізнесу під впливом зростаючих потреб суспільства та обмеженості ресурсів. За результатами дослідження сформовано такі висновки та пропозиції:

а) на основі методу абстракції визначено сутність економіко-інституційної природи аграрного ринку. Проаналізовано ринок з точки зору складної мережі інституцій та соціальних організацій, що діють разом з метою передачі прав власності на товари та послуги. Виділено три різні, хоча і пов'язані між собою значення, інституцій на ринку: інститути як учасники ринку, інститути як правила на ринку, інститути як стратегії рівноваги, інститути як самовідновлювальні системи спільних переконань учасників ринку. Всебічний аналіз аграрного ринку показав що його ефективне функціонування залежить, в першу чергу, від розвиненості його інститутів. На основі цього було встановлено концептуальні основи інституційної структури аграрного сектору. Показано, що роль аграрного ринку в економічній системі визначається функціями, виконуваними ними. Аграрний ринок створює умови для підвищення ефективності аграрного виробництва завдяки ефективному розподілу та використанню виробничих ресурсів. Констатовано, що ринковий обмін «вбудований» у соціальні відносини. Подібним цьому є міркування про необхідність формування стійких, надійних, сталих світогосподарських зв'язків в умовах розмивання кордонів між країнами та формування єдиного світового простору. Тому вважається доцільним проаналізувати вплив глобалізаційних процесів на формування світогосподарських процесів, у тому числі інтеграційних об'єднань в аграрному секторі;

б) за допомогою морфологічного аналізу досліджено вплив глобалізації на формування вертикально та горизонтально інтеграційних об'єднань в аграрному

секторі. Оскільки внутрішні ринки агропродукції ставали дедалі обмеженішими, світові аграрні гіганти розширили свою діяльність у двох основних напрямках. По-перше, вони розширили свій діапазон «вертикально», взявши на себе основні операції в харчовому ланцюгу. Кінцевим результатом цього процесу стали повністю вертикально інтегровані компанії, діяльність яких охоплює весь харчовий ланцюг, починаючи від «фермерських дверей і закінчуючи тарілкою». По-друге, вони розширилися по горизонталі шляхом розгалуження на зовнішні ринки. Комбінований процес горизонтальної експансії по країнах та вертикальної інтеграції в межах компанії створив типову ТНК у продовольстві та сільському господарстві. Ці ТНК часто називають «комплексами харчових ланцюгів» або «кластерами харчових ланцюгів».

На основі структурних взаємозв'язків множини економічних явищ на світовому аграрному ринку виявлено кон'юнктурні чинники розвитку цього ринку. Ідентифікація детермінант формування кон'юнктури аграрного ринку в умовах глобальних викликів показала, що в умовах глобальних викликів тенденції агроринку мають суттєві особливості. Довгостроковий товарний попит значною мірою обумовлений динамікою чисельності населення та доходів. Демографічний склад країни за віком та етнічною приналежністю відіграє велику роль у визначенні потреб та уподобань у їжі. Однак демографічні зміни, як правило, відбуваються повільно та відповідно до добре відомих моделей поведінки. Загалом, ціни на сільськогосподарські товари швидко реагують на фактичні та передбачувані зміни в умовах попиту та пропозиції. Однак певні характеристики ринків сільськогосподарської продукції виділяють їх серед більшості несільськогосподарських продуктів і, як правило, роблять ціни на сільськогосподарські продукти більш мінливими, ніж ціни на більшість несільськогосподарських товарів та послуг. До таких основних характеристик сільськогосподарських культур належить: сезонність виробництва, похідний характер їх попиту та нееластичність попиту та пропозиції. Встановлено, що в основі формування кон'юнктури аграрного ринку в умовах глобальних викликів лежить ціла система взаємопов'язаних чинників економічного, політичного,

соціально-культурного та технологічного середовища. На основі цього було виявлено необхідність в побудові кон'юнктурної структури системи аграрного ринку;

в) за допомогою статистичного аналізу виявлено тенденції розвитку світового аграрного ринку. Встановлено, що людські потреби все частіше і частіше суперечать очікуванням щодо споживання. Ці очікування виходять за межі доступності продуктів харчування у пошуках відповіді на питання: походження товару, зручності доставки, екологічності товару, зміни клімату. Зміна світових тенденцій споживання провокують зміни рівня виробництва та впливають на світові торгові потоки. Зі збільшенням концентрації виробництва зерна в основних регіонах виробництва зростатиме глобальна торгівля в цій галузі. Низький рівень споживання молочних продуктів на душу населення в Азії та Африці створює чудові можливості для подальшого зростання експорту до цих регіонів. Очікується, що різні тенденції споживання м'яса також призведуть до зміни у товарообігу. Сучасний стан розвитку міжнародних ринків характеризується зростанням обсягів світової торгівлі продовольством, що випереджають темпи приросту продажу аграрної продукції. Це свідчить про те, що відбувається процес інтенсифікації формування глобальної продовольчої системи. Попри певні успіхи, ця галузь потребує постійної фінансової підтримки виробників, впровадження передових технологій виробництва аграрної продукції, дотримання міжнародної системи якості, розширення партнерства між світовими ринками;

г) здійснено емпіричний аналіз ступеня інтеграції аграрного ринку України у світовий простір. У сучасних умовах процес транснаціоналізації істотно поглибив рівень взаємозалежності між країнами, інтенсифікував міжнародний поділ праці, спеціалізацію та кооперацію національних економік. Диверсифікація і нарощування експорту української сільськогосподарської продукції є реальними завданнями до виконання. Наймовірно перспективне виробництво продукції з високою часткою доданої вартості. Згідно з проведеним аналізом, основними експортними продуктами є зернові та олійні культури,

однак понад 200 українських підприємств у 2019 році збільшили об'єми експорту до країн-членів ЄС м'яса птиці та м'ясних продуктів із неї, почали експортувати яйця, рибу, мед, пух, сировину, корми для непродуктивних тварин, інші субпродукти тощо. Все це доводить, що українські товаровиробники можуть бути не лише постачальниками сировини на світовий, зокрема і європейський ринок, а й цілком можуть шукати свій шлях у виробництві готової продукції.

У абсолютному вимірі тривалих тенденцій кон'юнктури світового ринку продовольства правомірно говорити не тільки про неухильне зростання світової торгівлі сільськогосподарською сировиною та готовими продуктами, яке за 10 років склало 35,5%, але і про відносне збільшення торгівлі відносно виробництва. Слід констатувати, що міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією існує як фактор збагачення націй. Розвиваючи експорт, країни-лідери продемонстрували силу міжнародної торгівлі для стимулювання економічного зростання країни. За міжнародним поділом праці міжнародна торгівля покладається на лібералізацію обміну. Ця лібералізація полягає в тому, що, створюючи стимули для виробників з різних держав, що спеціалізуються на видах агропродукції, у яких вони мають порівняльну перевагу. Ці країни стають безпосередніми лідерами, що призводить до підвищення ефективності в кожній країні та загального збільшення світового виробництва. Тому використання порівняльної переваги призводить до економічного зростання та подолання бідності в країні-експортері;

д) за допомогою компаративного аналізу та методу експертних оцінок виокремлено галузеві та геостратегічні пріоритети розвитку аграрного ринку України. Вектори розвитку агросектора містять збільшення виробництва високомаржинальних продуктів, впровадження нових технологій для покращення продуктивності, відкриття сучасних R&D-центрів для поліпшення доступу до сучасних матеріально-технічних засобів і т. д. Це провокує поліпшення інвестиційної привабливості контексті «вектора економічного розвитку до 2030 року». Зауважено, що галузеві та геостратегічні пріоритети

розвитку аграрного ринку України безпосередньо пов'язані з розвитку економічного, соціально-культурного, політичного та технологічного середовища всередині країни. Гармонічний баланс становлення агросектору всередині країни та за її межами сприяє поступовому розквіту аграрного ринку України в середовищі міжнародного бізнесу.

Дослідження формування міжнародних взаємовідносин аграрного бізнесу у ГЛП дозволило виявити динамічний розвиток АПК і галузей, які виробляють сільгосппродукцію на комплексній основі та при дотриманні всього технологічного ланцюга «виробництво-зберігання-переробка-торгівля». Розвиток збутової інфраструктури АПК повинен бути пов'язаний з розвитком ринкової інфраструктури в цілому. Це сприятиме збільшенню взаємної зацікавленості в збільшенні обсягів і ефективності виробництва, переробки та реалізації готової продукції. Організаційно-економічне вдосконалення збутової інфраструктури сприятиме сталому розвитку АПК, ефективному функціонуванню механізму продовольчого ринку на міждержавному і регіональному рівнях.

Підсумовуючи усе вищесказане, можна зробити висновок, що аграрний ринок України є одним з ключових потенціальних сегментів виходу в міжнародне середовище. В умовах транснаціоналізації та регіоналізації національної економіки цей ринок перетворився на «драйвер» розвитку українського бізнесу. Основні наукові результати дослідження дали підстави запропонувати практичні рекомендації для агропромислових підприємств, фермерств та державних органів влади щодо удосконалення та розширення агропромислового потенціалу України в глобальному просторі.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАНЬ

1. Світова економіка: Підручник / А. С. Філіпченко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков та ін. — К.: Либідь, 2000.
2. Розенберг Дж. М. Международная торговля. Терминологический словарь. — М.: ИНФРА-М, 1997.
3. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський та ін. — К.: Либідь, 2002.
4. Craig D. Idso, Estimates of Global Food. Production in the Year 2050: Will We Produce Enough to Adequately. Feed the World//Center for the Study of Carbon Dioxide and Global Change. - 2011. - 43 p.
5. Laurence Roudart and Marcel Mazoyer, Large-Scale Land Acquisitions: A Historical Perspective, *Revue internationale de politique de développement*, 6, 1, (2015). Crossref
6. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства // В.Г. Андрійчук - Економіка АПК, 2014 – № 1 – С. 3 -9
7. Циганкова Т. М., Петрашко Л. П., Кальченко Т. В. Міжнародна торгівля: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2015. – 481 с.
8. Талавіра Є. В. Сучасні тенденції регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах глобалізації / Талавіра Є. В. / Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»– 2014. – № 9 – с. 12-18
9. Черномаз К. Г. Особливості співпраці ЄС та України в сфері агропромислової інноваційної діяльності / К. Г. Черномаз // Інноваційний потенціал сучасної науки: всеукр. науково-практичної інтернет-конференції: тези доповідей, м. Кам'янець-Подільський, 19 червня 2020 р. – Кам'янець-Подільський : Подільський державний аграрно-технічний університет, 2020. – 603 с. (С. 134-137).
10. Черномаз К. Г. Тенденції та динаміка розвитку агрохолдингів у світовій економіці / К. Г. Черномаз // Сучасне українське село: соціальні та економічні

виклики: Міжнародної науково-практичної конференції: тези доповідей, Харків, 17–18 вересня 2020 р. – Харків : Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, 2020. – 268 с. (С.205-208).

11. Babenko V.A. Modelling of factors affecting innovational agricultural activity of enterprises AIC in Ukraine // Scientific bulletin of Polissia. – 2017. – № 1 (9), p. 2. – P. 115-121. DOI: 10.25140/2410-9576-2017-2-2(10)

12. Alex Shankland and Euclides Gonçalves, Imagining Agricultural Development in South–South Cooperation: The Contestation and Transformation of ProSAVANA, World Development, 81, (35), (2016).

13. Дернович А. В. Мировой опыт регулирования качества и безопасности сельскохозяйственной продукции и продуктов питания / А.В. Дернович [Электронный ресурс]. URL: <http://agriculture.by/?p=932>.

14. Clapp, Jennifer and Fuchs, Doris, «Agri-food corporations, global governance, and sustainability: a framework for analysis», in Jennifer Clapp and Doris Fuchs (eds), Corporate Power in Agri-food Governance (London: The MIT Press, 2009), pp. 8–10

15. Кобута І. В. Оцінка впливу членства у СОТ на аграрний сектор України / І. В. Кобута // Круглий стіл «Чотири роки членства України в Світовій організації торгівлі: попередня оцінка економічних наслідків» м. Київ, 26 листопада 2012 р. – 13 с.

16. Портер М. Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер ; пер. с англ. И. Минервина. - [3-е изд.]. - М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. - 453 с.

17. Алієва-Барановська В.М. Глобальний бізнес: навчальний посібник-довідник/ В.М. Алієва-Барановська. - К.: Центр учбової літератури, 2013. 560 с.

18. Черномаз К. Г. Особливості формування міжнародного бізнесу під впливом процесів транснаціоналізації / К. Г. Черномаз, Т. О. Кусий // Інфраструктура ринку. – О.: Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, 2018. - №24 – 470с. (с.32-36)

19. Клименко Л.В. Розвиток зовнішньої торгівлі продукцією галузей АПК як об'єктивна потреба системи господарювання України / Л.В. Клименко [Електронний ресурс]. URL: <http://www.khntusg.com.ua>

20. Шубравська О. В. Перспективи міжнародної співпраці в агропродовольчій сфері / О. В. Шубравська. – Економіка АПК. – 2013. – №10. – С.87-92.

21. Черномаз К. Г. Формування аграрного ринку України під впливом транснаціоналізації / К. Г. Черномаз // Євроінтеграційний вибір України та проблеми макроекономіки: XXV Міжнародна науково-практична конференція студентів і молодих вчених: тези доповідей, Дніпро, 14 грудня 2018 р. – Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. – 300 с. (С. 261-263)

22. Черномаз К. Г. Агрохолдинги: тенденції розвитку на світовому ринку / К. Г. Черномаз, Д. О. Караулова // Тиждень науки: тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. / Редкол. : Ю. М. Внуков (відпов.ред.) та ін. – Запоріжжя : НУ «ЗП», 2020. – 316 с. – С.26-27.

23. Єранкін О. О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: монографія // О. О. Єранкін. – К.: КНЕУ, 2009. – 419 с

24. Lukashevich V.M. Global Studies: A Manual // VM Lukashevich - Lviv: «New World – 2000», 2004 - 392 pp.

25. Martha Jane Robbins, Exploring the 'localisation' dimension of food sovereignty, Third World Quarterly, 36, 3, (449), (2015).

26. Food and Agriculture Organization of the United Nations [[Електронний ресурс]. URL: <http://agris.fao.org>

27. Департамент по сільському господарству США – [Електронний ресурс]. URL: <http://www.usda.gov/>

28. International Food Policy Research Institute, офіційний сайт ОПЕС – [Електронний ресурс]. URL: <http://www.opec.org/>

29. Державна служба статистики України /Зовнішня торгівля України товарами у 2017 році/ випуск 2018 – №19 / Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

30. Consultative Group on International Agricultural Research [Електронний ресурс]. URL: <https://wle.cgiar.org>

31. Международный институт исследования продовольственных рынков (IFPRI) – [Електронний ресурс]. URL: www.ifpri.org

32. Eurostat, statistics explained [Електронний ресурс]. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained>

33. UNCTAD, World Investment Report 2018 [Електронний ресурс]. URL: <http://unctad.org/wir>

34. Дослідний інститут органічного сільського господарства (Forschungsinstitut für biologischen Landbau, FiBL) – [Електронний ресурс]. URL: <http://www.fibl.org/en/themes/organic-farming-statistics.html>

35. Офіційний сайт International Energy Agency (IEA) - <http://iea.org/>

36. Consolidated Pastoral Company (CPC) [Електронний ресурс]. URL: <https://www.pastoral.com>

37. Прушківська Е. В. L'influence de la transnationalization sur la formation du marché agricole de l'Ukraine / Прушківська Е. В., К. Г. Черномаз, А. А. Рябенко // Нобелівський вісник. – Д. : Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2018 - №1(11) – 111 с. (с. 103-111)

38. Світова організація торгівлі: офіційний сайт [Електронний ресурс]. URL: <http://www.wto.org/>

39. Офіційний сайт Всесвітньої митної організації України – [Електронний ресурс]. URL: <http://www.wcoomd.org>

40. Офіційний портал Міністерства доходів і зборів України – [Електронний ресурс]. URL: <http://minrd.gov.ua/>

41. Черномаз К. Г. Особливості сучасного кон'юнктурутворення на аграрному ринку України та світу / К. Г. Черномаз // Тиждень науки: тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. / Редкол. : Ю. М. Внуков (відпов.ред.) та ін. – Запоріжжя : НУ «ЗП», 2020. – 316 с. – С.18-19.

42. Черномаз К. Г. Інноваційний розвиток аграрного сектору економіки України / К. Г. Черномаз // Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: V Міжнародної науково-практичної конференції: тези доповідей, Львів, 23–25 травня 2019 р. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. – 544 с. (С. 239-240).

43. Черномаз К. Г. Інклюзивний агробізнес: міжнародний аспект / К. Г. Черномаз // Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір: тези доп. II міжн. наук.-практ. конф (Запоріжжя, 16-17 жовтня 2019 р.). Запоріжжя, 2019. – 352 с. (С.168-170).

44. Либман А., Хейфец Б. Мировые процессы транснационализации// Вопросы экономики. - 2006. - №12. - С.61-79.

45. Офіційний сайт статистичної служби Європейського Союзу (EUROSTAT) [Електронний ресурс]. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

46. Офіційне інтернет-представництво Національний банк України – [Електронний ресурс]. URL: <http://www.bank.gov.ua>

47. Митний кодекс України. – [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>

48. The United Nations. About the Sustainable Development Goals. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

49. Cargill. Helping the world thrive. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.cargill.com/sustainability>

50. Офіційний веб-портал Верховної Ради України – [Електронний ресурс]. URL: <http://www.rada.gov.ua>

51. Australian Agricultural Company [Електронний ресурс]. URL: <https://www.aaco.com.au>

52. Beidahuang Group [Електронний ресурс]. URL: <https://www.chinabdh.com>

53. S.Kidman&CoLtd [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kidman.com.au>

54. Черномаз К. Г. Аграрний сектор України: міжнародний аспект розвитку / К. Г. Черномаз // Тиждень науки: тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 15–19 квітня 2019 р. / Редкол. : Ю. М. Внуков (відпов.ред.) та ін. – Запоріжжя : НУ «ЗП», 2020. – 484 с. Т.2 – С.22-25.

55. ГОСТ 12.0.003-74* Система стандартов безопасности труда. Опасные и вредные производственные факторы. Классификация. [Введ. 1976-01-01]. М. : Госстандарт СССР, 1974. 4 с. (Межгосударственный стандарт)

56. ПУЕ-2017. Правила улаштування електроустановок. [На заміну ПУЕ-86 ; чинний з 2017-08-21]. К. : Міненерговугілля України, 2017. 617 с.

57. НПАОП 40.1-1.32-01. Правила будови електроустановок. Електрообладнання спеціальних установок. [На заміну глав 5.4 5.5 7.1 7.2 7.3 7.4 7.6 Правил устройства электроустановок, затв. Міненерго СРСР 06.07.1984 р. ; чинний від 2002-01-01]. К. : Мінпраці України, 2001. URL: <https://zfkon.rfdp.gov.uf/rfdp/show/v0272203-01/cfrd2#Cfrd>.

58. ДСТУ Б В.2.5-82:2016. Електробезпека в будівлях і спорудах. Вимоги до захисних заходів від ураження електричним струмом. [На заміну ДБН В.2.5-27-2006 ; чинний від 2017-04-01]. К. : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 109 с. (Державний Стандарт України)

59. НПАОП 40.1-1.01-97. Правила безпечної експлуатації електроустановок. [На заміну НАОП 1.1.10-1.01-85 ; чинний з 1997-10-06]. К. : Держнаглядохоронпраці, 1997. 97 с. (Нормативно-правовий акт охорони праці)

60. НПАОП 40.1-1.21-98. Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів. [На заміну ДНАОП 0.00.1.21-84 ; чинний з 1998-01-09]. К. : Мінпраці України, 1998. 89 с. (Нормативно-правовий акт охорони праці)

61. 90/270/ЄЕС. Про мінімальні вимоги безпеки та здоров'я при роботі з екранними пристроями. [Чинний від 1990-05-29]. Брюссель. : Рада Європейських співтовариств, 1990. 14 с. Режим доступу:

<http://docs.prftvo.ru/document/view/32704903/>. (Директива)

62. НПАОП 0.00-7.15-18. Вимоги щодо безпеки та захисту здоров'я працівників під час роботи з екранними пристроям. [На заміну НПАОП 0.00-1.28-10 ; чинний від 2018-05-18]. К. : Мінсоцполітики України, 2018. 6 с. URL: <http://zfkon.rfdp.gov.ua/lfws/show/z0508-18>. (Нормативно-правовий акт охорони праці)

63. НАПБ А.01.001-14. Правила пожежної безпеки в Україні. [На заміну НАПБ А.01.001-04 ; чинний від 2014-12-30]. К. : МВС України, 2014. 91 с. (Нормативний акт пожежної безпеки)

64. ДСН 3.3.6.042-99. Санітарні норми мікроклімату виробничих приміщень. [Чинний від 1999-12-01]. К. : МОЗ України, 1999. 106 с. URL: <http://zfkon2.rfdp.gov.ua/rfdp/show/vf042282-99>. (Державні санітарні норми)

65. ГОСТ 12.1.005-88. Система стандартів безопасности труда. Общие санитарно-гигиенические требования к воздуху рабочей зоны. [На заміну ГОСТ 12.1.005-76 ; чинний з 1989-01-01]. М. : МОЗ СРСР, 1988. 50 с. (Міждержавний стандарт)

66. ДСТУ EN 2:2014. Класифікація пожеж (EN 2:1992; EN 2:1992/Ф1:2004, IDT). [На заміну ГОСТ 27331-87 ; чинний з 01.01.2016]. К. : Мінекономрозвитку України, 2014. 7 с. (Державний Стандарт України)

67. ДСТУ Б В.1.1-36:2016. Визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухопожежною та пожежною небезпекою. [На заміну НАПБ Б.03.002-2007 ; чинний від 2017-01-01]. К. : Мінрегіонбуд України, 2016. 66 с. (Державний Стандарт України)

68. ДБН В.1.1-7:2016. Пожежна безпека об'єктів будівництва. Загальні вимоги. [На заміну ДБН В.1.1.7-2002 ; чинний від 2017-06-01]. К. : Мінрегіон України, 2017. 47 с. (Державні будівельні норми)

69. ДБН В.2.5-56:2014. Системи протипожежного захисту. [На заміну ДБН В.2.5-56:2010 ; СНиП 2.04.05-91 (розділи 5 та 22) ; чинний від 2015-07-01]. К. : Мінрегіон України, 2014. 191 с. (Державні будівельні норми)

70. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р.
№ 5403-VI. Редакція від: 03.07.2020. Режим доступу:
<http://zfkon2.rfdp.gov.ua/lfws/show/5403-17>. (Закон України)

ДОДАТОК А

Концептуальні основи інституційної структури аграрного сектору

Рис. А.1 – Концептуальні основи інституційної структури аграрного сектору*

*Джерело: склфдено фвтором зф [22-23]

ДОДАТОК Б
Статистичні дані показників зерновиробництва в Україні

Таблиця Б.1 – Статистичні дані показників зерновиробництва в Україні*

Рік	Валовий збір, млн т	Витрати, грн/т	Курс долара	Експортна ціна, дол./т	Внутрішня ціна, грн/т
2001	39,71	266,09	5,37	98,83	381,3
2002	38,80	261,94	5,33	112,59	312,5
2003	20,23	367,01	5,33	116,96	535,1
2004	41,81	377,27	5,32	123,36	453,1
2005	38,02	405,24	5,12	113,72	417,8
2006	34,26	479,70	5,05	138,94	515,2
2007	29,30	647,63	5,05	190,25	833,5
2008	53,29	668,90	5,45	247,67	778,6
2009	46,03	744,64	7,79	177,70	799,0
2010	39,27	984,11	7,94	198,78	1120,9
2011	56,75	1089,77	7,97	289,80	1374,2
2012	46,22	1342,97	7,99	298,42	1537,1
2013	63,05	1276,82	7,99	267,30	1299,8
2014	63,86	1431,96	11,89	211,13	1801,4
2015	60,13	2033,59	21,84	185,22	2912,1
2016	66,08	2318,29	25,55	180,12	3381,9
2017	61,91	2434,71	26,02	177,34	3321,3
2018	70,05	2865,45	26,20	181,21	3586,7
2019	75,14	3427,91	26,37	205,34	4096,5

*Джерело: склфдено фвтором зф [22-23]

ДОДАТОК В

Ключові показники аграрного ринку України

Таблиця В.1 – Ключові показники аграрного ринку України*

№ зп	Показники	Роки						
		2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
1.	Початкові запаси, тис. тон	3688	7162	3424	5600	7042	4150	5207
2.	Зібрані площі, тис. га	15076	14507	15384	14531	14489	14130	14494
3.	Урожайність, ц/га	36,3	31,5	40,4	43,7	41,3	46,0	43,0
4.	Виробництво, тис. тонн	54704	45713	62153	63535	59782	66088	61280
5.	Імпорт, тис. тонн	98	74	94	72	73	240	205
	Загальна пропозиція	58338	52923	65671	69207	66898	70478	66692
6.	Експорт, тис. тонн	22691	22179	32515	35277	38506	43800	41000
7.	Кормове споживання, тис. тонн	15295	15132	16207	15730	13520	12278	11055
8.	Продовольча переробка, тис. тонн	6640	6464	5813	5673	800	5405	5705
9.	Промислове споживання, тис. тонн	1632	1180	1427	1400	1143	1342	1250
10.	Насіння, тис.тонн	2606	2466	2360	2407	2555	2446	2556
11.	Втрати, тис. тонн	2285	1664	1749	1678	1017	1350	1230
12.	Внутрішній розподіл, тис. тонн	28313	26759	27466	26793	23925	21471	20566
13.	Кінцеві запаси, тис. тонн	7157	3764	5600	7042	4357	5207	5126
14.	Запаси, % до внутрішнього використання	25,28	14,07	20,39	26,28	15,21	19,40	23,00
15.	Втрати, % до Пропозиції	3,92	3,14	2,66	2,42	1,52	2,40	2,00

* Джерело: склфдено фвтором зф [38-42]

ДОДАТОК Г

Висхідні та прогнозні ціни на ринку кукурудзу, грн.

Таблиця Г.1 – Висхідні та прогнозні ціни на ринку кукурудзу, грн.*

Дата	Ціна, грн./т	Дата	Ціна, грн./т	Дата	Ціна, грн./т
01.01.2019	5 400,00	01.01.2020	4 750,00	01.01.2021	4 806,90
01.02.2019	5 450,00	01.02.2020	4 750,00	01.02.2021	4 827,33
01.03.2019	5 500,00	01.03.2020	4 780,00	01.03.2021	4 855,99
01.04.2019	5 450,00	01.04.2020	4 800,00	01.04.2021	4 886,67
01.05.2019	5 350,00	01.05.2020	4 870,00	01.05.2021	4 908,72
01.06.2019	5 150,00	01.06.2020	4 900,00	01.06.2021	4 922,77
01.07.2019	5 000,00	01.07.2020	5 000,00	01.07.2021	4 935,25
01.08.2019	4 950,00	01.08.2020	5 050,00	01.08.2021	4 950,50
01.09.2019	4 950,00	01.09.2020	5 160,00	01.09.2021	4 958,35
01.10.2019	4 850,00	01.10.2020	5 250,00	01.10.2021	4 966,10
01.11.2019	4 850,00	01.11.2020	4 807,01	01.11.2021	4 963,65
01.12.2019	4 750,00	01.12.2020	4 801,40	01.12.2021	4 957,77
$y = 3,172x + 18,941$					
$R^2 = 0,84$					

*Джерело: склфдено фвтором зф [38-42]

ДОДАТОК Д

SWOT-аналіз ринку зерна

Таблиця Д.1 – SWOT-аналіз ринку зерна*

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - родючість ґрунтів; - частка посівної площі; - динамічний розвиток експортної інфраструктури; - низькі ціни; - дешева робоча сила; - географія та вигідне для експорту розташування; - надлишок зерна на внутрішньому ринку; - швидке адаптування до потреб споживача; - постійний попит на продукцію; - ріст обсягів виробництва зерна. 	<ul style="list-style-type: none"> - низька якість зерна; - висока собівартість; - зношеність техніки; - застарілі технології; - слабе використання сівозмін; - нестабільність аграрної політики; - низька кваліфікація менеджменту; - слабе фінансове становище малих підприємств; - слабка інтеграція зусиль суб'єктів ринку; - нерозвинена біржова торгівля; - велика частка тіньового обігу зерна; - низький рівень внесення добрив; - низькі обсяги інвестування в суб'єктів зернового ринку; - коливання розміру прибутку залежно від цін; - вплив держави, корупція, олігархізація ринку; - велике соціальне значення зернового ринку для країни.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - збільшення частки експорту на ринку зерна; - вихід на ринок високоякісного зерна; - збільшення частки використання зерна на виробництво етанолу; - тенденція до зростання світових цін на зерно; - транзитні можливості експорту казахського зерна через порти Чорного та Азовського морів; - нарощення експорту в Азії та Латинській Америці; - нарощення логістичних, в т.ч. транзитних потужностей; - розвиток споживання зерна в енергетичних цілях; - можливість розширення асортименту продукції; - можливість швидкого розвитку в зв'язку з зростанням попиту; - ріст продуктивності за рахунок інновацій. 	<ul style="list-style-type: none"> - неефективна аграрна політика; - погіршення стану ґрунтів; - зміна кліматичних умов; - висока залежність від погодних умов; - валютні ризики; - посилення конкуренції; - поширення технології вирощування генно-модифікованого зерна; - подорожчання енергетичних ресурсів та матеріалів для зерновиробництва; - негативні демографічні зміни; - соціально-політична та економічна нестабільність; - ризики відміни мораторію на продаж землі.

*Джерело: склфдено фвтором зф [38-42]